

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

MEHMET HAZMİ TURA

Yüksek Lisans Tezi

FATMA SENA YÖNLÜER

İstanbul 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

MEHMET HAZMİ TURA

Yüksek Lisans Tezi

FATMA SENA YÖNLÜER

DANIŞMAN: DOÇ. DR. NECDET TOSUN

İstanbul 2010

ÖZET

Bu çalışmada, tekkeler kapatılmadan önceki son dönem Uşşâkî meşâyihından ve aynı zamanda ulemâdan olan Mehmet Hazmi Tura (1881-1960)'nın biyografisi sunulmuştur. Mehmet Hazmi Tura, Arapgir'de doğmuş, tahsil için İstanbul'a gelmiş, Arapgirli Hüseyin Avni Karamehmetoğlu'ndan icâzet alarak Bâyezîd Dersiâmları arasına katılmıştır. Pâdişâh huzurunda yapılan Huzur Dersleri'nde muhâtablıkta bulunmuş, 20 sene Murad Molla Kütüphanesi'nde görev yapmış, 10 sene Süleymaniye Kütüphanesi müdürlüğünü yürütmüştür. Çeşitli şehirlerde ve vefâtına kadar İstanbul'da Fâtih Câmîi'nde *Mesnevî* okutmuştur.

Gençlik yıllarında Kâdiriyye'ye intisâb eden Mehmet Hazmi Efendi, 1918 yılında Kasımpaşa Uşşâkî Âsitânesi şeyhlerinden Mustafa Hilmi-i Sâfi Efendi'ye bağlanmış, aynı zamanda da dâmâdı olmuştur. Mustafa Sâfi Efendi'den hâlifelik alarak İstanbul Fâtih Keçeciler'de bir Uşşâkî tekkesi olan Şeyh Mahmud Bedreddin Dergâhı'nın son postnişini olmuştur. Bu dergâh Cemâleddin-i Uşşâkî (ö. 1164/1751)'nin halîfelerinden Mahmud Bedreddîn Efendi (ö. 1197/ 1783) tarafından 1179/1765 yılında kurulmuştur. Bugün tekkeden geriye, Şeyh Mahmud Bedreddin Efendi'nin türbesi ile yanındaki küçük hazîre dışında bir şey kalmamıştır.

Uşşâkîyye tarîkatının son asırdaki temsilcilerinden olan Mehmet Hazmi Tura, 1960 yılında vefât etmiş, Kasımpaşa Feriköy Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mehmet Nusret Tura, Mehmet Hazmi Efendi'nin halîfelerindendir. Mehmet Hazmi Tura'nın yayımlanmış ve yayımlanmamış şiirleri, makaleleri ve tercümeleleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Hazmi Tura, Uşşâkiyye, Keçeciler Şeyh Mahmud Bedreddin Dergâhı, Mustafa Hilmi-i Sâfi Efendi, Mehmet Nusret Tura.

ABSTRACT

In this work, the biography of Mehmet Hazmi Tura (1881-1960), who was one of the Ottoman scholars and of the Uşşaki Sheikhs of the last era before the dervish lodges were shut down, is presented. He was born in Arapgir, and moved to Istanbul in order to study. He got his degree as a professor of his time from Hüseyin Avni Karamehmetoğlu from Arapgir and joined "Bayezid Dersianları". He was a narratee of "Huzur Dersleri", which was held in the presence of the Sultan. He served 20 years in the library of Murad Molla, and served another 10 years as the director of Suleymaniye Library. He taught "Mesnevi" in various cities and in Fatih mosque until his demise.

Mehmet Hazmi, who joined Kadiriyye in his youth, became the son in law and a disciple of Mustafa Hilmi-i Safi, who was one of the sheikhs of "Kasımpaşa Âsitâne-i Uşşakiyye", in 1918. Mehmet Hazmi got his caliphate from Mustafa Safi Efendi, and became the last sheikh of Şeyh Mahmud Bedreddin Dergâhı, which was a Uşşaki lodge in Kececiler in Fatih, İstanbul. This lodge was founded by one of the caliphs of Cemaleddin-i Uşşaki (...-1751), Mahmud Bedreddin Efendi (...-1783) in 1765. Today, apart from Shiekh Bedreddin Efendi's tomb and the small cemetery next to it, nothing is left of that Lodge.

One of the last sheikhs of Uşşakis, Mehmet Hazmi Tura, passed away in 1960 and he was burried in Kasımpaşa Feriköy Cemetery. Mehmet Nusret Tura is one of Mehmet Hazmi's caliphs. Mehmet Hazmi Tura has many translations, poems and articles that are published, and yet to be published.

Keywords: Mehmet Hazmi Tura, Uşşâkiyye, Kececiler Sheikh Mahmud Bedreddin Lodge, Mustafa Hilmi-i Sâfi Efendi, Mehmet Nusret Tura.

ÖNSÖZ

Uşşâkiliğin son dönem temsilcilerinden olan Mehmet Hazmi Tura 1960 yılında İstanbul'da vefât etmiştir. Bu çalışma sürecinde, yakın dönemde yaşamış olmasına karşın, kendisi hakkında bilgiye ulaşabileceğimiz kaynakların sınırlı olduğu görülmüştür. Müdürlüğünü yaptığı Süleymaniye Kütüphanesi'nde kendisine ait dosyaya ulaşamadığı ve Şer'i Siciller Arşivi'nde de dosyasının bulunmadığı, yalnız sicil defterinde bir sayfalık kaydı olduğu tesbit edilmiştir. Ankara'daki Emekli Sandığı dosyasından görev yaptığı dönemle ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Meclis-i Meşâyih Defterleri'nde kendisi ve postnişîn olduğu dergâhı hakkında araştırma yapılmış, ulaşılan birkaç arşiv evrakı Ekler bölümüne alınmıştır. Dostu ve birlikte çalışmalar yaptıkları Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan defterleri ve dosyalarından ilgili olabilecekler incelenmiş, yine aynı kütüphanede bulunan Revnakoğlu Arşivi'nden de ilgili olabileceği tahmin edilen dosyalara bakılmış ve kendisini tanımış, derslerine katılmış kimseler ile mülakatlar yapılmıştır. Pîrdaşı Hüseyin Vassâf Efendi'nin eserleri incelenmiş ve Hazmi Efendi'nin tasavvufî hayatı konusunda en çok bu ismin kayıtlarından faydalanılmıştır. Çeşitli yerlerde yayımlanmış makaleleri tesbit edilerek, Osmanlıca olanlar yeni harflere aktarılmış, günümüz harfleriyle yayımlanmış makaleleri yayımlandığı şekline sâdik kalınarak, sadece bazı eser isimleri ve makale içinde alıntılanan şiirlerdeki yazım hataları düzeltilmeye çalışılarak aktarılmıştır. Çeşitli kaynaklardan, yeni harflerle kaydedilmiş şekillerine ulaşılan şiirleri de, Osmanlıca asılları bulunamadığından, bazı vezin ve mana düşüklükleriyle birlikte aldığımız kaynaklardaki şekliyle, ancak tamlama ve uzatma işaretlerine dikkat edilmeye çalışılarak dizilmiştir. Çalışmada kişilerin hayatları, görevleri hakkında bilgi verilirken, vefât tarihleri dışında -bunlar hicrî seneyi göstermektedir-, rumî sene ve parantez içlerinde milâdî sene belirtilmiştir. İlgili fotoğraflar, arşiv belgeleri, Hazmi Tura'nın yapmış olduğu tercüme Ekler bölümünde yer almıştır.

Bu çalışma, tek kişinin emeğinin ürünü olmayıp, kaynakların toplanması, ilgili şahıslara ulaşılması ve görsel malzemelerin derlenmesi aşamalarında en çok emeği geçen Sayın M. Fazıl Bulut'tur. Bu çalışma vesilesi ile tanıma bahtiyarlığına eriştiğimiz

değerli Necdet Ardiç Beyefendi ve Nüket Ardiç Hanımefendi'ye de şükranlarımızı arz ederiz. Bizimle görüşmeyi kabul edip bildiklerini, hatırladıklarını paylaşan değerli büyüklerimize, bizi Mehmed Hazmî Efendi ile tanıştıran ve çalışmamız sürecinde tüm yoğunluğuna rağmen tarafından hiçbir zaman geri çevrilmediğimiz kıymetli hocamız Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç'a, çalışmanın uzun bir döneminde danışmanlığımızı yapmış, destek vermiş olan değerli hocamız Doç. Dr. Sâfi Arpaguş'a, danışmanımız Doç. Dr. Necdet Tosun'a ve tüm hocalarımıza teşekkür ederiz.

Bu nâçiz çalışmanın faydalı olabilmesi temennisiyle...

Fatma Sena Yönlüer,
2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
MEHMET HAZMÎ TURA (1881-1960) VE TASAVVUFÎ HAYATI.....	4
I- MEHMET HAZMÎ TURA	5
A. AİLESİ, DOĞUM YERİ-TARİHİ, İSMİ, EVLİLİĞİ.....	5
B. TAHSİL HAYATI	5
C. MESLEKÎ HAYATI	7
1. Dersiâmlığı- Müderrisliği.....	7
2. Huzur Dersleri Muhataplığı	10
3. Kütüphaneciliği.....	12
4. Mesnevîhanlığı	13
D. İCTİMÂÎ HAYATI.....	17
II- TASAVVUFÎ HAYATI.....	22
A. TARİKATA İNTİSÂBİ.....	22
B. ŞEYHİ MUSTAFA HİLMÎ-İ SÂFÎ EFENDİ	27
C. ŞEYH MAHMUD BEDREDDİN DERGÂHI POSTNİŞİNLİĞİ.....	39
D. HALİFELERİ	44
1. Mehmet Nusret Tura:	44
III- VEFÂTI	49
İKİNCİ BÖLÜM.....	472
MEHMET HAZMÎ TURA’NIN ESERLERİ.....	52

I- KİTAPLARI.....	53
II- MAKALELERİ.....	55
A. HÜSÂMEDDÎN el-UŞŞÂKÎ.....	55
B. CEMÂLEDDÎN el-UŞŞÂKÎ	62
C. SALÂHADDÎN el-UŞŞÂKÎ	64
D. CİHÂD VE FEZÂİL-İ CİHÂD	67
E. HÜSEYİN VASSÂF'A MEKTUBU.....	73
F. SEFÎNE-İ EVLİYÂ'YA TAKRÎZİ.....	83
G. İTTİHAD VE İTTİFÂKIN FEVÂİDİ, TEFRİKA VE NİFÂKIN MAZARRATI.....	85
H. ARAPGİR'İN TARİHİMİZE VERDİĞİ BÜYÜKLERDEN: İSTANBUL DERSİÂM MÜDERRİSLERİNDEN MERHÛM HÜSEYİN AVNÎ KARAMEHMETOĞLU.....	97
I. ARAPGİR'İN TARİHİMİZE VERDİĞİ BÜYÜKLERDEN: KARABAŞ-I VELÎ HAZRETLERİ.....	102
J. MEVLÂNÂ	104
III. ŞİİRLERİ	107
IV. TERCÜMELERİ	143
SONUÇ	148
EKLER	150
EK 1: KİŞİ FOTOĞRAFLARI	
EK 2: MEKÂN FOTOĞRAFLARI	
EK 3: ARŞİV BELGELERİ	
EK 4: ESERLERİNİN MÜELLİF HATLI NÜSHALARI	
EK 5: TERCÜMELERİ	
KAYNAKÇA.....	250

KISALTMALAR

age	: adı geçen eser
bkz	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	: hazırlayan
İFAV	: İlâhiyat Fakültesi Vakfı
md.	: madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
sad.	: sadeleştiren
S.	: sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
y.y.	: yayın yeri yok

GİRİŞ

Toplumların davranışlarını doğru tahlil edebilmek için inanç dünyalarını tanımak gerekir. Rûhuna nüfûz edilmek istenilen bir toplumun, tarihinden ziyâde, dinini incelemek önemlidir. Osmanlı toplumuna bakıldığında tasavvufî İslâmın, her kesimden, her meslekten insanının hayatında etkili olduğu ve dünya görüşünü belirlediği görülür. Osmanlılar dönemi tasavvuf ve tarikatlerle ilgili mühim gelişmelerin yaşandığı hareketli bir dönem olmuş, tasavvuf ve tarikatler, renkli ve derin bir kültür zemini hazırlayarak tarihimizin ve medeniyetimizin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur.

Arapçada yol anlamına gelen tarîkat, tasavvufta; “Kâmil bir insan olabilmek ve mâsivânın, Allah dışındaki her şeyin hâkimiyetinden kurtulabilmek için, yetkili bir mürşidin denetiminde yapılan eğitim sonucunda kalp ile kat’ edilen yol” olarak tarif edilmiştir. Tarîkat kurucusuna pîr; kurucu olmasa da tarikatın başındaki kişiye, tekke yöneticisine şeyh; vekillerine halîfe; tarîkat mensuplarına mürid, derviş, fakir, sâlik ...denilmiştir. İnsanların yaratılış modelleri, mizaç ve tabiatları muhtelif olduğundan, herkesin kendi özellikleriyle Hakk’a ulaşabilmesi için O’na giden yollar değişik ve çeşit çeşittir. Bu yollardan bir tanesi de 16. yüzyıldan beri varlığını korumuş olan Uşşâkiyye’dir.¹

Uşşâkiyye, Anadolu ve Rumeli’deki en etkili tarîkatlerden olan ve yıllar içerisinde kendisinden doğan kol ve şubelerin çokluğu ile dikkat çeken Halvetiyye’nin kollarından biridir. Halvetiyye’nin pîri Türkistanlı Ömer Halvetî (ö. 1349), ikinci pîri Seyyid Yahya Şirvânî (ö. 1453)’dir. Halvetiyye tarikatında orta kol diye bilinen, Yiğitbaşı Şeyh Ahmed Marmaravî (ö.1504) tarafından kurulan Ahmediyye şubesi dört kola ayrılmıştır: Sinâniyye, Uşşâkiyye, Ramazâniyye, Mısriyye. Bunlardan Uşşâkiyye kolunun pîri Buhara doğumlu olan Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî (ö. 1592)’dir. Uşak ve son olarak İstanbul’da uzun yıllar hizmette bulunmuştur. Uşşâkiyye’yi yeniden canlandıran ve ikinci pîri kabul edilen zât Cemâleddin-i Uşşâkî ve üçüncü pîri kabul edilen zât Selâhaddin-i Uşşâkî (ö. 1783)’dir.²

Tasavvufun sosyal müesseseleri tekkeler ve eğitim kurumu diyebileceğimiz tarîkatlar, geçtiğimiz yüzyılın başında, 30 Kasım 1925 tarihli kanun gereğince kapatılmış ve yasaklanmıştır. Tekkelerin kapatıldığı bu yıllarda, İstanbul’da en fazla sayıda, Halvetî tekkesi

---

¹ Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Sır Yay., 2008, s. 26; Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergah yay., 2003, s. 16; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İFAV, s. 29.

² Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul: İz Yay., 2003, s. 89-90.

Uşşâkîlik hakkında daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızda “Makaleler” başlığı içerisinde yer alan, Mehmet Hazmi Tura’nın Uşşâkî pîrlerini anlattığı yazıları incelenebilir.

olduğu bilinmektedir.³ Bir biyografisini sunmaya çalıştığımız Mehmet Hazmi Tura (1881-1960) da, tekke ve zâviyelerin kapatıldığı bu dönemde, İstanbul’da bir Halvetî Uşşâkî tekkesi olan Mahmud Bedreddin Dergâhı’nda şeyhlik makamında bulunmaktadır.

Bu çalışma ile, önemli bir geçiş döneminde yaşamış, Saltanat, Meşrûtiyet ve Cumhûriyet dönemlerini idrak etmiş, her dönemdeki değişiklikleri bizzat yaşamış, uzun yıllar tekke-medrese tartışmalarının yapılmış olduğu bir zeminde şeyhlik ve müderrislik vazîfelerini aynı anda sürdürmüş bir şahsiyet olan Mehmet Hazmi Tura’nın her yönü ile tanınması, özellikle tasavvufî yaşantısının incelenmesi ve vefâtından sonra dağılmış olan önemli tasavvufî eserlerinden, yazı ve şiirlerinden ulaşılabilenlerin derlenerek günümüz insanının istifâdesine sunulması amaçlanmıştır.

“Mehmet Hazmi Tura” başlıklı, giriş, iki ana bölüm ve Ekler kısmından oluşan çalışmamızın ilk bölümünde çeşitli yazılı ve şifâhî kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında, Mehmet Hazmi Tura’nın ailesi, tahsil hayatı, meslekî hayatı, yaptığı görevler, sosyal ve siyâsî yaşantısı ve vefâtı hakkında bilgiler verilmiştir. Tarîkâta intisâbı, Halvetiyye-i Uşşâkiyye’den hilâfet alışı, şeyhi, postnişin olduğu dergâhı ve halifeleri de, daha ziyâde Hazmi Efendi’nin pîrdaşı olan Hüseyin Vassâf’ın *Sefîne-i Evliyâ*’sından istifâde edilerek, yine birinci bölümde incelenmiştir. İkinci bölümde ise Hazmî Tura’nın eserleri; kitapları, makaleleri, şiirleri ve tercümeleri başlıkları ile tanıtılmış ve ulaşılabilenlere bölüm içerisinde ve Ekler’de yer verilmiştir.

---

³ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2004, s. 265.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET HAZMÎ TURA (1881-1960) ve TASAVVUFÎ HAYATI

I- MEHMET HAZMÎ TURA

A. AİLESİ, DOĞUM YERİ ve TARİHİ, İSMİ, EVLİLİĞİ

Hazmî Efendi, Malatya'nın bir ilçesi olan Arapgir'in Yukarı Şeyhler⁴ mahallesinde 1298/1881 yılında dünyaya gelmiştir.⁵ Babası Yukarı Şeyhler mahallesi'ndeki Beşlizâde Câmii imam ve hafîbi Abdullah Hamdi Efendi'dir. Abdullah Hamdi Efendi'nin babası ve dedesi de mezkûr camide imam-hatiblik yapmış olduğundan "hocazâde" lakabıyla meşhur olmuştur. ⁶ Hazmî Efendi'nin nüfus kaydındaki bilgilere göre Abdullah Hamdi Efendi, Hatice Zeliha hanım ile evlenmiştir.⁷ Bu evlilikten Mehmet Hazmî ve Fehmî isminde iki çocukları olmuştur. Fehmî Efendi Arapgir'de hocalık yapmıştır. Hazmî Efendi'nin, Mehmet isimli, ileriki yıllarda Işıklar soyadını almış olan bir de sütkardeşi vardır.⁸

Hazmî Efendi 1934 yılında Soyadı Kanunu ile Tura soyadını almış ve Mehmet Hazmi Tura olarak kayıtlara geçmiştir.⁹

1336/(1918) senesinde Fatma Mürşîde Hanım (v.1962) ile evlenerek Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Âsitânesi şeyhi Mustafa Hilmî-i Sâfî Efendi'nin damadı olmuştur. Bu evlilikten çocukları olmamıştır. ¹⁰

B. TAHSİL HAYATI

Mehmet Hazmi Efendi, memleketi Arapgir'de ilk mektebi okuduktan sonra Arapgir Rüştîyesi'ne girerek 1308 (1892) senesinde rüştîyeyi pekiyi derece ile bitirmiştir.¹¹Ord. Prof. Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* adlı eserini hazırlama aşamasındayken, huzur dersleri muhataplarından olan Hazmî Efendi'den de bir hâl tercümesini yazarak kendisine yollamasını ricâ etmiştir. Hazmî Efendi'nin bu talep üzerine yazdığı hâl tercümesinden öğrendiğimize göre; kendileri ibtidâî ve dört senelik rüşdî tahsilini ikmâl ettikten sonra yine Arapgir'de

⁴ *Sefîne-i Evliyâ*'da Hazmî Efendi'nin dünyaya geldiği mahallenin adı Şeyh Ulyâ olarak zikredilir. Bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1348/1929, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, IV, 362.

⁵ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, 1376/1957, haz. İsmet Sungurbey, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1966, II-III, 215.

⁶ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 362.

⁷ Nüfus kayıt örneği için bkz. Eklr Bölümü EK 3: Arşiv Belgeleri.

⁸ Mehmed Işıklar'ın oğlu Abdullah Işıklar ile Temmuz 2010 tarihinde Beşiktaş'ta yaptığımız mülakat.

⁹ Ankara Emekli Sandığı Arşiv bölümünden edindiğimiz nüfus cüzdan örneği için bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri. Hazmi Tura'nın halifelerinden Nusret Efendi'de kendisinden sonra aynı soyadını almış ve bunun bel evlatlığı değil, yol evlatlığına dayandığını belirtmiştir. Nusret Tura, "Tura" ismi konusunda şunları söyler: "Efendi babamın soyadı Tura'dır. Tuğra derler eski Türkçe'de. Mânâda sultanlar sultânının tuğrasıyız." (M. Nusret Tura, *Mektuplar*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 11-12.)

¹⁰ Hüseyin Vassâf, age, IV, 363.

¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, Sicil Defterleri, c. 7, s. 128; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 40, 1996, III, 183-184.

Ispanakçızâde Medresesi müderrislerinden Hocasâde Ahmet Hilmi Efendi'nin derslerine devâm ederek mukaddimât-ı ulûmu ve yüksek ilimlerden bir kısmını okumuştur.¹²

Hazmî Efendi'nin pîrdaşı Hüseyin Vassâf Efendi'nin kaydettiği bilgilere göre; Arapgir'de ilköğrenimini gördükten sonra, ilm-i kıraat öğrenmek üzere Malatya ve Harput'a giden Hazmî Efendi, 18 Temmuz 1318 (30 Temmuz 1902) tarihinde makâsîd-ı ulûm tahsili amacıyla İstanbul'a gitmeye niyet etmiştir. Ancak o dönemde Sultan İkinci Abdülhamit tarafından talebe-i ulûmun İstanbul'a gelmesi yasaklanınca Karahisar'dan dönmek zorunda kalarak Kemâh ve Erzincan üzerinden Erzurum'a ulaşmıştır.¹³ Hazmî Efendi burada, Ömer Nasûhi Bilmen'in de ilk tahsilini kendisinden görmüş olduğu¹⁴, dönemin Erzurum müftüsü Narmanlızâde Hüseyin Hâki Efendi'den bir sene ders görmüştür.¹⁵

Erzurum'da geçen bir senenin sonunda, 1319/(1903) târîhinde, İstanbul'a gelmiş ve Bâyezîd Câmî-i şerîfnde ikinci defa şerh-i akâidden derse çıkmış olan Arapgirli Hüseyin Avni Efendi¹⁶,nin dersine devâm ederek, icâzetnâme almaya muvaffak olmuştur.¹⁷ İcâzetnâmesini *Huzur Dersleri*'nde yer alan hâl tercümesine göre rumî 1322/(1906) târîhinde¹⁸, hicrî olarak da *Sefîne*'de belirtildiği üzere 1323/(1906) senesinde almıştır¹⁹, Ulemâ Sicil Defteri'ndeki kaydında icâzetnâme aldığı tarihe yer verilmemiştir. Hazmî Efendi, 1324/(1908) senesinde yapılan rûûs imtihânına katılarak başarılı olmuş ve Bâyezîd Câmî-i şerîfi dersiâmları arasına katılmıştır.²⁰

Bir müddet İstanbul Dârü'l-Fünûnu Edebiyyat ve Felsefe şu'belerine devam etmiştir. Medresetü'l-Kudât'a da devâm ederek mezun olmuş ancak kadılık mesleğine girmemiştir.²¹ Memleketinde, hocası Ahmed Efendi'den ve Erzurum'da diğer hocası Hasan Efendi'den Fârisî tahsili de görmüş, bu lisansı az vakitte öğrenmiştir.²²Vassâf'ın aktardığına göre; İbn Arabî hazretlerine muhabbeti ile bilinen, 35 yılını onun eserlerini okumak ve okutmakla

¹² Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 215.

¹³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 362.

¹⁴ Rahmi Yaran, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *DİA*, VI, s. 162-163.

¹⁵ Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 215.

¹⁶ Hüseyin Avni Karamehmetoğlu (1864-1954). Kütüphanesi vârisleri tarafından İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)'ne bağışlanmıştır. Bu kütüphanede eserlerinden bir bölüm oluşturulmuştur.

¹⁷ Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 215.

¹⁸ Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 215.

¹⁹ Hüseyin Vassâf, age, IV, 363.

²⁰ Sicil Defteri, c. 7, s. 128; Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 215.

²¹ Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 215.

²² Hüseyin Vassâf, age, IV, 363.

geçirmiş olan Halidiyye'den Erzurumlu Muhammed Nureddin Efendi'nin²³ en son ders verdiği öğrencisi de Hazmî Efendi'dir, *Fütûhât-ı Mekkiyye* okumuşlardır.²⁴

Kaynakların verdiği bilgilerden; Hazmî Efendi'nin Türkçe, Arapça ve Farsça'ya vâkıf olduğu, bu dilleri konuşma ve yazmada başarılı²⁵ ve zâhirî ilimler alanında oldukça iyi bir alt yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

C. MESLEKÎ HAYATI

1. Dersiâmlığı²⁶ - Müderrisliği

Hazmî Efendi, Kânunievvel 1324/(1908) târihinde²⁷ Bâyezıd Câmî-i şerîfinde tadrîse başlar ve 95 kuruşluk dersiâm maaşına nâil olur.²⁸ Burada dokuz sene içerisinde, o zaman ki mürettep usûle göre mantık ilminin *Tasavvurât* kısmını sonuna kadar okutmuştur.²⁹ Hüseyin Vassâf, Hazmî Efendi'nin Bâyezıd Câmîi'nde bulunduğu sürede talebeye Farsça dersi de vermiş olduğunu belirtmektedir.³⁰

Şeyhülislâm Hayri Efendi zamanında 10 Zilkade 1332 (29 Eylül 1914) tarihli *Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi* ile tadrîs usûlünün değiştirilmesi ve Dârü'l-Hilafeti'l-Aliyye medreselerinin teşkil edilmesi üzerine, Hazmî Efendi mezkûr medresede Türkçe, Arapça ve Farsça nahiv dersleri müderrisliğine tâyin edilmiştir.³¹ Yeni kurulan bu medreselerde tahsil süresi on iki sene olup her kısım dörder sene olmak üzere, Tâlî kısım-ı evvel, Tâlî kısım-ı sanî ve Âlî isimleriyle üç kısma ayrılmıştı.³² Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi zamanında 2 Nisan 1917 tarihinde çıkarılan yeni bir kanun ile Tâlî Kısım-ı Evvel; İbtidâî Hâriç, Tâlî Kısım-ı Sâni;

²³ Hakkında bilgi için bkz. Hüseyin Vassâf, age, II, 153-159.

²⁴ Hüseyin Vassâf, age, II, 156; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 93.

²⁵ Sicil Defteri, c. 7, s. 128

²⁶ Dersiam: Medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan ünvan. Dersiam olmak için okuması meşrû ilimleri okuyup medrese ıstılahınca mücaz olmak ve ondan sonra da bi'l-ımtihan ehliyetini ispat eylemek lazımdı. Dersiamlığa her sene on beş kişi ayrılırdı. Dersiamlık için ehliyet gösteren bu on beş kişiye dört sene sonra ruusla beraber iki yüz kuruş maaş bağlanır ve ondan sonra sıraları geldikçe maaşları arttırılırdı. İkinci Abdülhamit maaşsız ders okuttukları dört sene zarfında dersiamlara Hazine-i Hassa'dan dörder lira maaş tahsisi usulünü getirmişti. Ruus verilmesi ve maaş tahsisi üzerine Hazine-i Hassa'dan bağlanan maaşlar kesilirdi. (Mehmet İpşirli, "Dersiam", *DİA*, IX, 185-186; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, I, 427-428.)

²⁷ Vassâf, hicrî 1326 (1908) yılını zikretmiştir.

²⁸ Sicil Defteri, c. 7, s. 128; Sadık Albayrak, III, 183.

²⁹ Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 215, 216.

³⁰ Hüseyin Vassâf, age, IV, 363.

³¹ Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 215, 216.

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965, s. 267.

İbtidâi Dâhil ve Âlî kısmı da Sahn adını almıştır.³³ Dârü'l-Hilâfe'nin tâlî sınıflarında dinî ilimlerin yanında kavaid, mantık, belâgat, vaz', âdâb, mükâleme ve tatbikat, kitâbet-i Arabiyye, Fârisî, kelam, felsefe, riyaziye, fizik, kimya, maâdin, ilm-i iktisat, siyer-i Nebî, İslâm ve Osmanlı tarihi, coğrafya ve dinler tarihi dersleri de konulmuştur.³⁴

Hazmî Efendi'nin Şer'i Siciller Arşivinden ulaştığımız kaydında yer alan bilgileri incelediğimizde yapmış olduğu görevleri daha ayrıntılı olarak görmekteyiz. Kayıtlara göre; 1 Kânunievvel 1324 târihinde Bâyezîd Câmî-i şerîfinde tedris ile meşgul olmasından dolayı tahsîs olunan 95 kuruş dersiâm maaşı, 1325, 1328, 1330 ve 1332 yıllarındaki zamlar ile 800 kuruşa yükseltilmiştir. Hazmî Efendi ayrıca Kânunisânî 1325/(1909) tarihinde Matbaa-i Âmire'de Arapça, Farsça kitapların ikinci musahhihliğine tâyin edilmiş ve bir sene sonra Kânunievvel 1326/(1910)'da³⁵ istifâ ederek ayrılmıştır. Teşrinisânî 1330/(1914)'te dersiâm maaşı ile Medâris-i Tâliye birinci ve ikinci sınıfları Farsça müderrisliğine tâyin olunmuş, Eylül 1333 (1917) târihinde, dersiâmlık maaşı yanında 200 kuruş müderrislik maaşı ile İbtidâ-i Hâriç medresesi üçüncü sınıf Farsça müderrisliğine tâyin olunmuştur. Kânunievvel 1336'da (1920) dersiâm maaşı 800 ve müderrislik maaşı 700 kuruş olmak üzere toplam 1500 kuruşa terfi ile İbtidâ-i Dâhil medresesi üçüncü sınıf Türkçe müderrisliğine tâyin olunmuştur. Eylül 1337 (1921)'de kendi kadrosuyla mezkûr medresenin Mantık ve Âdâb-ı Münâzara müderrisliğine tâyin olunmuştur. Mayıs 1338 (1922)'de 1600 kuruş maaşla Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de Ulûm-ı Dîniye muallimliğine tâyin olunmuş, Haziran 1338'de ise dersiâm ve müderrislik maaşları ücrete inkılâb ederek müderrislik maaşı 200 kuruşa indirilmiş ve Ağustos 1338 (1922) târihinde de Hazmî Efendi mecbûrî mezuniyete sevk olunmuştur.³⁶

İstanbul'da Ankara hükümetinin kurulmasıyla açıkta kalmışsa da akabinde Şubat 1339 (1923) tarihinde Sahn Medresesi'nde İlm-i Kelam müderrisliğine tayin olunmuştur. Bu ilmî müesseseler, tedrisâtın birleştirilmesi ile 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılmış ve Hazmî Efendi de müderrislikten ayrılmıştır. 1926 senesinde dersiâmlık maaşı 200 kuruş zam ile 1000 kuruşa yükseltilmiştir.³⁷ Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra, Heybeli Ada Deniz Harp

³³ Sadık Albayrak, age, I, 55.

³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 267.

³⁵ 1326 tarihinde Hazmî Efendi'nin Maarif Nezaretine yazdığı, arabî muallimliğine başvuru dilekçesi:

“Maârif Nezâreti Celîlesine,

Ma'rûz Dâilerine,

Bu sene usûlü cedîde vech ile açılacak on iki i' dadî mektebinin arabî muallimliklerine tâlib olanların Maârif Nezâret-i Celîlesine mürâcaat eylemeleri lüzûmunun i'lân olunduğunu gazetelerde görmüş olduğumdan açılacak müsabaka imtihanına dâilerinin de kayd ve kabûlûme müsâade buyurulması bâbında ve herhâlde emr ü irâde ...”

Bkz. Ekler, Ek 3: Arşiv Belgeleri

³⁶ Sicil Defteri, c. 7, s. 128

³⁷ Sicil Defteri, c. 7, s. 128;

Okulu'nda sekiz sene din dersi muallimliği yapmıştır. Din derslerinin mektep programlarından kaldırılması üzerine bir sene kadar aynı mektepte felsefe ve ictimâiyyat dersleri okutmuş, sonrasında istifâ etmiştir.³⁸

Hazmî Efendi aynı zamanda Kasımpaşa'da Cezayirli Hasan Paşa'nın Kışla Câmî-i şerîfinde müderrislik ve yine Kasımpaşa'da Bahriyye Divanhanesi Câmî-i şerîfinde Buhârîhanlık ve Çarşamba günleri³⁹ Nuruosmaniyye Câmî-i şerîfinde muhaddislik vazifelerini bu görevler lağv edilinceye kadar ifâ etmiştir.⁴⁰ Ayrıca Aksaray Pertevniyal Valide Câmî-i şerîfindeki Buhârîhanlık vazîfesine ve Fatih Câmî-i şerîfindeki Mesnevî takrîri vazîfesine vefâtına kadar devâm etmiştir.⁴¹

2. Huzur Dersleri Muhataplđı

Osmanlılar'da, 1759'da Sultan III. Mustafa döneminde başlayan, Ramazan aylarında padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerine *Huzur Dersleri* denilmiştir.⁴² Bu derslerin *Kadı Beyzâvî* tefsirinden yapılması âdet olmuştur.⁴³ Huzur derslerinde dersi takrîr eden âlime "mukarrir", müzakereci durumunda olan âlimlere önceleri "talip", daha sonra "muhatap" adı verilmiştir.⁴⁴ Bu kişilerin seçimleri řeyhüliślâm'a aittir.⁴⁵ Bir mukarrir ve beř muhatapla başlayan derslerde muhatapların sayısı zaman içinde artmış, eksilmiş, ders adediyle günleri, saatleri ve dersin süresi değişikliğe uğramıştır.⁴⁶

Derslerin sonuncusu 1341 Ramazan'ında (Mayıs 1923) yapılmış, 26 Receb 1342 (4 Mart 1924) tarihinde halifeliğin kaldırılması ile birlikte huzur dersleri de son bulmuştur. Böylece bu dersler 1759'dan 1924 tarihine kadar 165 yıl boyunca kesintisiz devam etmiştir.⁴⁷

Hazmî Efendi, 1334'te huzûr-ı hümayun ders muhataplığına tayin olunmuş, 1337 senesine kadar bu vazifeye devam etmiştir. Ramazan 1334 ve 1335'te mukarrir Batumlu Abdüllatif Efendi⁴⁸'nin Yusuf Sûresi'nden takrîr ettiği derslerde ve Ramazan 1336'da

³⁸ Sadık Albayrak, age, III, 184.

³⁹ Hüseyin Vassâf, age, IV, 363.

⁴⁰ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 216.

⁴¹ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, s. 217.

⁴² Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, XVIII, 441, 443; Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1956, s. 5.

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 217.

⁴⁴ Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", 442.

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 217.

⁴⁶ Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", 442.

⁴⁷ Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", 443.

⁴⁸ Bilgi için bkz. Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, 1376/1957, haz. İsmet Sungurbey, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1966, II-III, 132-133.

mukarrir Rizeli Osman Nuri Efendi⁴⁹,nin Râd Sûresi'nden takrîr ettiği derslerde muhatap olarak bulunmuştur.⁵⁰ 1334 ve 1335'te mukarrir Batumlu Abdüllatif Efendi'nin mukarrirliğindeki derslere Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi (Yazır)'da Hazmî Efendi ile birlikte muhatap olarak iştirak edenler arasındadır.⁵¹ Ramazan 1334'te aynı mecliste Karahisarsahipli Kâmil Efendi (Miras)'da muhataplar arasında bulunmuştur.⁵² İstanbullu İsmail Saib Efendi (Sencer)'de Hazmî Efendi gibi 1334-1337 yılları arasında huzur dersi muhatapı olmuş ve Ramazan 1336'da mukarrir Rizeli Osman Nuri Efendi'nin dersinde birlikte bulunmuşlardır.⁵³ Sultan Mehmet Reşad'ın tahtta olduğu bu dönemde dersler Dolmabahçe Sarayı'nın Zülvecheyn sofasında Ramazan ayının ilk on gününde sekiz oturum halinde yapılmıştır.⁵⁴

Huzur Dersleri eserinin müellifli Ebu'l-ulâ Mardin kitabın hazırlanmasında Hazmî Efendi'nin yardımlarından söz etmiş, özellikle mukarrir Gümülcineli Ahmet Asım Efendi ve onun ders takrîrleriyle ilgili önemli katkılar yaptığını belirtmiştir.⁵⁵ Hazmî Efendi, Ebu'l-ulâ Mardin'in notları arasında bulunan “*Huzur Dersleri muhataplarından Arapgirli Muhammed Hazmî Efendi'nin şahit olduğu menkıbe*” başlıklı yazıda, muhatap olarak bulunduğu bir dersten şunları nakletmektmiştir:

“1334 senesi Ramazan ayında Sultan Reşat'ın huzurunda yapılan bir ders esnasında, Sekizinci ders mukarriri Batumlu Abdüllatif Efendi, Yusuf Sûresi'nin doksan dokuzuncu ayetinden (فلما دخلوا على يوسف آوى إليه أبويه وقال ادخلوا مصر إن شاء الله آمين)[Yusuf'un yanına girdikleri zaman, ana babasını kucakladı, “Güven içinde Allah'ın irâdesiyle Mısır'a girin”dedi.]⁵⁶dersi takrîr ediyordu. Çok güzel selis bir ifade ile ayetin tefsirini yaparken “Bu ayet-i celîleden orduyu şahanenizin Mısır'a girmesini tefe'ül ederiz” demişlerdi.

Sultan Reşat bu sözlerden pek mahzuz olmuş ve mecliste hazır bulunan Enver Paşa'ya gülerek işaret ile sevicini izhâr etmişti.”⁵⁷

Hazmî Efendi'nin, Bâyezıd Camii'nde derslerine devam etmiş olduğu hocası Arapgirli Hüseyin Avni Efendi de 1330 yılında huzur dersi muhatapı olmuş, sonrasında terfî etmiş ve

⁴⁹ Bilgi için bkz. Ebu'l-ulâ Mardin, age, II-III, 176-177.

⁵⁰ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 216; I, 579, 583, 587.

⁵¹ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 162, 579, 583; II-III, 241-248.

⁵² Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 161, 579; II-III, 302-305.

⁵³ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 161, 579.

⁵⁴ Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, 443.

⁵⁵ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 149, 217.

⁵⁶ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 246.

⁵⁷ Ebu'l-ulâ Mardin, age, II-III, 767, 768.

1334-1341 tarihleri arasında bu derslerde mukarirlik yapmıştır.⁵⁸ Hazmî Efendi'nin kendisinden seyr u sülûk gördüğü şeyhi Mustafa Hilmi-i Sâfi Efendi de 1330-1339 yılları arasında muhataplıkta bulunmuştur.⁵⁹

3. Kütüphaneciliği:

Hazmî Efendi, dersiâmlığı ve diğer görevlerinin yanında, yaklaşık 40 sene müddetince de kütüphanecilikle meşgul olmuş, çeşitli kademelerde önemli görevler îfâ etmiştir. İstanbul'da değişik zamanlarda vazîfe yaptığı kütüphaneler şunlardır:

Murad Molla Kütüphanesi:

Mehmet Hazmi Efendi, müderrisliği sırasında, açılan hâfız-ı kütüplük⁶⁰ imtihanını kazanarak İstanbul Çarşamba'da bulunan Murad Molla Kütüphanesi'nin altıncı hâfız-ı kütüplüğüne tâyin olunmuş, daha sonra kütüphanenin birinci hâfız-ı kütübü olmuştur.⁶¹ Emekli Sandığı dosyasından ulaştığımız bilgilere göre buradaki görevine 17 Kasım 1329 (1913) tarihinde başlamış, 1 Mart 1937'de baş memurluğa terfî etmiş ve 27 Kasım 1937'de buradan ayrılmıştır. Hazmî Efendi, Murad Molla Kütüphanesi'nde yaklaşık yirmi beş sene görev yapmıştır.⁶² Murad Molla Kütüphanesi bugün restorasyon çalışmaları sebebiyle kapalı bulunmaktadır.⁶³

Süleymaniye Kütüphanesi:

Hazmî Efendi, 28 Kasım 1937 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğüne nakledilmiştir.⁶⁴ On sene bu kütüphanenin müdürlüğünü îfâ ettikten sonra 1947 senesinde

⁵⁸ Ebu'l-ulâ Mardin, age, II-III, 128.

⁵⁹ Ulemâ Sicill-i Ahvâl Dosyası no: 3440, Sicil Defteri c. 7, s. 193.

⁶⁰ Hâfız-ı kütüp: Kütüphane memuru yerinde kullanılan bir tabirdir. Hâfız saklayıcı, kütüp de kitabın cem'idir. Bu sebeple hâfız-ı kütüp kitapları salkıyan demek olur. (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 704.)

⁶¹ Ebu'l-ulâ Mardin, age, II-III, 216.

⁶² Emekli sandığı dosya no: MT 108238 Mehmet Hazmi Tura, görev çizelgesi bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

⁶³ Tevki Cafer Mahallesi 1910 da 54 parselde yer alan Murat Molla Kütüphanesi, Kültürel amaçlı hizmetlerde kullanılmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden tahsis edilmiştir.

20/06/2006 tarihinde proje ihalesi yapılarak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır. Projeler, İstanbul IV No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca onaylanmıştır. Yapının restorasyonunun yapılabilmesi için 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansına başvurulmuş ve 2009 yılında restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Kütüphane, Rumeli Kazaskeri Damadzade Murad Molla Efendi tarafından 1183/1769'da inşa ettirilen, tekke-mescidin ardından 1189/1775'de inşa olunmuştur. Biri küçük, iki binadan oluşan kütüphane binaları kare planlıdır. (Fatih Belediyesi Resmî Web sitesi: http://www.fatih.bel.tr/kate_detay.asp?id=95&tur=409)

⁶⁴ Hazmi Tura Süleymaniye Kütüphanesi'nin beşinci müdürüdür. Kütüphanenin ilk müdürü Kırım muhacirlerinden Musa Akyığıtzade, ikinci müdürü kısa süre görev yapmış olan Cevdet Bey, üçüncü müdürü

kanûnî hizmet müddetinin dolmasıyla emekliye sevk edilmiştir.⁶⁵ Emekliliğinden sonra, beş sene daha aynı kütüphânenin tasnif komisyonunda çalışmıştır.⁶⁶ Hazmî Efendi, buradaki yıllarında çeşitli tercüme yapmış, Halit Dener'in 1957 yılında basılan *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi* adlı önemli eserinin çalışmalarına da Hazmî Tura ile başlanmıştır.⁶⁷

4. Mesnevîhanlığı:

Hüseyin Vassâf; Hazmî Efendi'nin *Mesnevî-i şerîf*'ten "hisse-yâb-ı feyz" olduğunu aktarır. *Sefîne*'sinde 1343 (1924) senesinde, Hazmî Efendi'nin birkaç senedir Ramazan-ı şerîf'te Kasımpaşa'da Câmî-i Kebîr'de *Mesnevî-i şerîf* takrîr ettiğini, Edirne, Bursa ve Selânik'te buldukları müddetçe de *Mesnevî-i şerîf* tadrîsine gayretkâr olduklarını belirtilmiştir.⁶⁸ Muhtelif şehirlerde *Mesnevî* okuttuğunu öğrendiğimiz bir başka kaynak da, Hazmî Efendi'nin *Mesnevî* derslerine iştirâk eden Ahmed Mâhir Gedikoğlu'nun, bir gün Fatih Camii'ndeki *Mesnevî* dersinden sonra yaşlı bir zâtın Hazmî Efendi'nin ellerini öperek: "Bendeniz tam kırk sene evvel Bursa'da Ulu Camii minare dibinde de zât-ı âlînizin *Mesnevî* derslerinizi dinlemiştim, Cenâb-ı Hakk himmetinizi dâim eylesin" dediğine şahit olduğunu kaydetmiş olmasıdır.⁶⁹

12 Kasım 1958 târihli *Fetih* gazetesinde yayımlanan ilândan öğrendiğimize göre, Hazmî Efendi önceleri Süleymaniye Câmii'nde *Mesnevî* okutmakta iken mezkûr câminin tâmiri münasebetiyle ve gelen talepler doğrultusunda dersler Fâtih Câmii'ne nakledilmiştir. İlânda; *Mesnevî* takrîrine, cumartesi günleri ikindi namazından sonra Fâtih hünkâr mahfeli altında devâm edileceği duyurulmuştur.⁷⁰ Hazmî Efendi, Fatih Câmî-i şerîf'inde *Mesnevî* takrîri vazîfesine vefâtına kadar devâm etmiştir.⁷¹

Mesnevî derslerine katılmış isimlerden biri olan, 1957 yılında Hırka-i Şerîf Câmii'nde müezzin iken, yakındaki Akşemsettin Camii imamı Hendekli Mustafa Efendi vasıtasıyla Hazmî Efendi ile tanışan Prof. Dr. Yusuf Ziyâ Kavakçı da, derslerin cumartesi günleri evvelâ

1927 senesine kadar görev yapan Sadullah Bey, dördüncü müdürü ise Zahir Hasırcıoğlu'dur. (Halit Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1957, s. 7.)

⁶⁵ Emekli Sandığı dosyasından alınan ilgili evrak için bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

⁶⁶ Ebu'l-ulâ Mardin, age, II-III, 216.

⁶⁷ "Hazmî Tura ile başlanan, Dr. Mustafa Köymen ile yürütülen ve her safhasında Halit Dener'le tahakkuk ettirilen bu eser, Türk kütüphaneciliği için bir iftihar mevzuudur." Aziz Berker, "Birkaç Söz", Halit Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1957, s. 1.

⁶⁸ H. Vassâf, age, IV, 363.

⁶⁹ Ahmet Mahir Gedikoğlu, "Bir Şûle Söndü", *Arapgir Postası Gazetesi*, Sayı: 321, 12. 08. 1960, s. 2.

⁷⁰ "Süleymaniye Kütüphanesinden emekli Bayezîd dersiâmlarından Muhammed Hazmî Tura, Süleymaniye Câmî-i şerîf'inde okutmakta olduğu (*Mesnevî-i şerîf*) derslerini câmî-i mezkûrenin tâmiri münasebetiyle ve gösterilen arzu-yı umûmî üzerine Fatih Câmî-i şerîf'ine nakletmiştir. Üstad her cumartesi ikindi namazından sonra Fatih hünkâr mahfeli altında bu *Mesnevî* takrîrine devâm edecektir." *Fetih*; Haftalık Siyâsî, Edebî Gazete, Yıl: 2, Sayı: 49, 12 Kasım 1958, s. 1. (Bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri)

⁷¹ Ebu'l-ulâ Mardin, age, II-III, 216.

Süleymâniye’de yapıldığını, burada cemaatin on kişi kadar olduğunu ve caminin soğuk olduğunu, sonrasında derslerin Fatih Cami hünkâr mahfili altına intikal ettiğini, burada cemaatin 30-40 kişi kadar olduğunu aktarmıştır. Dersleri dinleyenler arasında Mahmud Esad Coşan’ın babası Hafız Halil Necati Coşan’ın da bulunduğunu, Hazmî Efendi’nin hemen solunda oturduğunu ve ağladığını hatırladığını anlatmıştır. Mahir İz’in de dersleri dinlemeye gelenlerden olduğunu belirtmiştir. Mahir İz’in bu derslerle ilgili, Ziya Kavakçı’ya anlattığı bir hâtırasına göre; derslerden birinde Hazmî Efendi “evliyânın tasarrufu” diye bir söz kullanmış, ders bitip cemaat dağılınca Mahir İz hoca yaklaşp “efendim, evliyânın tasarrufu dediniz” deyince, Hazmî Efendi “tasavvuf dedim” şeklinde tevîl etmiştir.⁷²

Yine Yusuf Ziya Kavakçı’nın aktardığına göre, bir Mesnevî dersinde Hazmî Efendi, “her ki nâkıs âmed încâ, şod tamam” diyeceğine, dili sürçerek “şod imam” demiş, namaz vakti gelip namaza kalkılınca imam gelmediği için Hazmî Efendi imam olmuş ve sürç-i lisân hakikat olmuştur.⁷³

Hemşehrisi Ahmet Mahir Gedikoğlu, Fatih Camii’ndeki Mesnevî derslerine katılarak feyz aldığını, değişik hikmetler öğrendiğini anlatmış ve derslerin işlenişiyile alakalı şunları kaydetmiştir:

“Bir Ramazan akşamı, cemaatle beraber iftarı unutarak yatsıya kadar ders yaptıklarını söylemişlerdi. Bu kadar dikkatli dinlenir, en mühim mevzuları tel tel çözerlerdi. Ayet-i kerime, Hadis-i şerif, Tarih, Edebiyat, menkıbe ve hatta mahalli tabir ve mesellerle tafsilatlı ve mükemmel Mesnevî okutuyorlardı. Büyük âşık Hazret-i Mevlana’ya hayranlardı ve hiç şüphesiz onu en iyi anlayanlardan biriydi. Bu sene, görmeyi çok arzu ettikleri Konya’da yapılan Mevlana ihtifaline de gitmişlerdi. Derslerde ehemmiyetli noktaları izah ederlerken çok nazikâne ‘Sizlerden rica ediyorum, istirahat ediyorum, bu ince hikmetleri anlatabilmem için bendenize yardımcı olun, dikkatli dinleyin. Dilim aciz irfanınıza bırakıyorum’ derlerdi. Derslerine sohbetlerine ne zaman bedbin ve hüzünlü girsem, her defasında ufkum aydınlanarak çıkardım. Ekseriya dersler Hâfız Kâni’nin müstesnâ hançeresinden dökülen Ku’an-ı Kerim’le mühürlenir ve Efendi Baba bu Kur’an’ı huşû içinde dinlerdi. Cemaatin de büyük haz ve hayranlıkla dinlediği bu sesler, mübarek caminin

⁷² Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı’nın Mayıs 2008’de internet üzerinden ulaştırdığı bilgiler.

⁷³ Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı’nın Mayıs 2008’de internet üzerinden ulaştırdığı bilgiler.

*taşlarına, duvarlarına, direklerine sınıyor sanırdınız. “Ağız dili olsa da söylese” tabiri buradan gelse gerek.”*⁷⁴

Dersleri takip etmiş isimlerden Hırka-i Şerif Camii eski baş müezzini Mehmet Remzi Noyan, “ayaklı kütüphane” lakabıyla meşhur olan Gümülcineli Mustafa Efendi’nin, Hazmî Efendi’nin *Mesnevî* derslerini takip edenler arasında olduğunu, kendisine ve çevresindekilere de muhakkak takib etmelerini tavsiye ettiğini anlatmıştır. Derslere halktan insanlardan ziyade ilim ehlinin, civar camilerin yetişmiş baş müezzin ve imamlarının katıldığını, bir gün Hazmî Efendi’nin “Muhammed” kelimesinin arapça yazılış şeklindeki manaları, hikmetleri müthiş bir incelik ve derinlikle anlattığını, kendisinin hayranlık içinde kaldığını ve dersleri bugün hatırladığında keşke daha dikkatli takib edip daha çok istifade edebilseydik dediğini belirtmiştir.⁷⁵

Lise öğrencisi iken, Hazmî Efendi’nin *Mesnevî* derslerine katılma imkanı bulmuş olan Mehmet Emin Şahin, derslere katılanların en genci olduğunu, o yaşında kendisinden yaşça ve bilgi birikimi bakımından oldukça büyük olan o insanlarla aynı meclisi paylaşmış olmanın kendisi için bir lütuf olduğunu, derslere katılmaya herkesin kolayca cesaret edemediğini, daha az bilgili olanların arka taraflarda çekinerek oturduklarını anlatmıştır. Hazmî Efendi’nin *Mesnevî*’yi en başından itibaren şerh ettiğini ancak kendisinin en başına yetişemediğini, beyitlerin önce Farsçalarını söyleyip ardından onları incelikleriyle açıkladığını, derslerin bir iki saat sürdüğünü ve bazen bir beyit şerhinin haftalarca devam ettiğini belirtmiştir. Mehmet Emin Bey, derslerde anlatılanları not alıp kaydettiğini, ancak bugün bu notların elinde bulunmadığını da teessüfle belirtmiştir. Alçakgönüllülük ile Hazmî Efendi’nin “*önce kulak mesafesi, sonra dil mesafesi*” şeklinde bir sözü olduğunu ve kendilerinin kulak mesafesinde kaldıklarını söyler. Bazı zamanlar ders çıkışlarında Hazmî Efendi’nin çantasını taşıyarak evine kadar kendisine refakat etme bahtiyarlığına eriştiğini, çarşıdan geçerlerken herkesin ayağa kalkarak Hazmî Efendi’yi selamladığını, Hazmî Efendi’nin de hepsine tebessümle latif bir şekilde mukabelede bulunduğunu, çok nazik ve latifeli de bir insan olduğunu anlatır. Hazmî Efendi’nin bir dönem Hırka-i Şerif Camii’nde de ders verdiğini hatırladığını belirtmiştir. Hazmî Efendi’nin bilgi birikimi, danışmanlığı sayesinde profesör ünvanı kazanmış insanlar tanıdığını da aktarmıştır.⁷⁶

⁷⁴ A. Mahir Gedikoğlu, “Bir Şûle Söndü”, s. 2.

⁷⁵ Fatih Hırka-ı Şerif’te Temmuz 2010’da kendisiyle yaptığımız mülakat.

⁷⁶ Osmanlı Araştırmaları Vakfı’nda, Mayıs 2009 ve Temmuz 2010 tarihlerinde kendisiyle yaptığımız mülakatlar.

Mesnevî derslerine öğrencilik yıllarında katılmış olan Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu derslere dair hatırasını şöyle anlatır:

“1959-1960 yıllarında bir müddet Fatih’te kaldık. Çünkü Yüksek İslam Enstitüsü Fethiye/Drağman’da idi. Genelde Fatih’te namaz kılınca Çarşamba yolunu izleyerek İsmailağa’ya oradan da okulumuza gelirdik. Cuma namazlarımız da Sultan Selim Cami-i şerifinde icra edilirdi. O tarihlerde haftada bir gün namaz sonu bir bey Mesnevî okuturdu. Azmi Bey olduğunu öğrendiğimiz bu zatın adını yıllar sonra “Hazmî” olarak hafızamızda düzelttik. Bu zat hakkında bazı bilgiler, edebiyat ve tasavvuf tarihi kitabında bulunmaktadır. Pek çok dersi dinlediğimi hatırlamaktayım. Ama zaman oldu bizim okulumuz oradan, ta Kabataş’a nakledildi. Biz de bu dersleri izleyemedik. Hazmî Tura adlı büyüğümüzün dersleri ne kadar devam etti bunları bilmemekteyiz.”⁷⁷

Prof. Dr. Ahmet Suphi Fırat da üniversite öğrenciliği yıllarında Hazmî Efendi’nin Mesnevî derslerine katılmış olduğunu, Hazmî Efendi’nin konuya son derece hâkim olduğunu, derslerin dikkatle dinlendiğini, yine derslere devam etmiş olan isimlerden Kanî Karaca’nın, her derste aşr-ı şerîf okuduğunu hatırladığını anlatmaktadır.⁷⁸ Hazmî Efendi’nin Mesnevî derslerini takib eden muhibleri arasında Kânî Karaca’nın yanı sıra, üslup ve tavır yönünden Kanî Karaca’yı çok etkilemiş olan Yeraltı Camii imamı ve hatibi meşhûr Hâfız Ali Üsküdarlı Bey’de bulunmuştur.⁷⁹

Son devir âlimleri üzerine kendisiyle yapılan ropörtajlarda Emin Saraç Hocaefendi; kendi döneminde Fâtih Câmii’nde mesnevîhanlığın icrâ edilmekte olduğunu, haftada bir gün, Cumartesi günleri, Fatih Câmii hünkâr mahfelinin altında Hazmî Efendi’nin Mesnevî okuttuğunu kaydetmiş ve bugün bu dersleri okutacak hocaefendiler olmadığı gibi bunlara heves eden ilim tâlibinin de kalmamış olmasından üzüntü duyduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Hazmî Efendi Fatih Camii’nde Mesnevî okuturken, post-nişîn olduğu Keçeciler’deki Mahmud Bedreddin Dergâhı’nda da az sayıdaki kişiye Füsûsü’l-Hikem okutmuştur.⁸¹

⁷⁷ A. Osman Koçkuzu, “Cami Dersleri ve Mesnevi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 17, Bahar 2004.

⁷⁸ Süleymaniye Kütüphanesi’nde Mart 2010’da kendisiyle yaptığımız mülâkat.

⁷⁹ Hazmî Efendi’nin süt kardeşinin oğlu Abdullah Işıklar ile Temmuz 2010’da yaptığımız mülakat.

⁸⁰ “Emin Saraç Hoca ile Geçmişe Dair”, (mülakat: Muhammed Reşad, Ömer Faruk Tokat, Yusuf Hanif, Abdullah Kargılı, Mehmet Erel), *İnkışaf*: üç aylık ilim ve fikir dergisi, Eylül-Kasım 2005, sayı: 4, s. 106-111; “Emin Saraç HocaEfendi ile Son Devir Alimlerimiz Üzerine”, (mülâhat: Salih Okur),

http://www.cevaplar.org/index.php?khide=visible&sec=16&sec1=59&yazi_id=5433&menu=1.

⁸¹ Mahmud Erol Kılıç, “Füsûsü’l-Hikem”, *DİA*, XIII, 236.

D. İCTİMÂÎ HAYATI

Mehmet Hazmi Efendi'nin nev'i şahsına münhasır bir şeyh efendi olduğu görülmektedir. Bir yandan devlet hizmetine devam ederken, diğer taraftan tarikat-ı aliyye içinde bulunmuştur. Cemaleddin Server Revnakoğlu, Hazmî Efendi'den bahsederken; “*son zamanlara kadar hocalıkla şeyhliği, muhterem şahsında pek kamilâne bir tarz-ı sûrette imtizaç ve izdivaç ettirmiş olmak gibi dikkat ve hayrete şayan bir muvaffakiyet gösteren Uşşakiyye'den kütüphaneci Arapkırlı Mehmet Hazmî Efendi hocamız...*” tabirini kullanmaktadır.⁸² Tahsili sırasında tarîkate intisâb etmiş olan Hazmî Efendi'nin, yaşadığı dönemde yaygınlık kazanmaya başlayan, tasavvufa, tarîkate sıcak bakmayan ilmiye sınıfından olmayıp, genç yaşlarından itibâren bu alana meyl ve muhabbeti olan bir âlim olduğu görülmektedir.

Hazmî Efendi döneminin siyâsî ve ictimâî meselelerine ilgili bir şahsiyettir. *Ceride-i Sûfiyye*'de, dönemin güncel ve tartışmalı mevzusu cihad hakkında, “*Cihad ve Fezâil-i Cihad*” başlıklı bir yazı⁸³ kaleme almış olması bunun bir göstergesidir. Gençlik dönemine tekabül eden zamanlarda İttihad ve Terakkî Cemiyeti Şehzadebaşı Kulübü İlmiye Heyetinin yayımladığı vaaz kitaplarının ilkinde, dönemin önemli bilginlerinden Musa Kazım Efendi, Ömer Âdil Efendi, Mehmet Âkif (Ersoy) Bey, Aksekili Ahmed Hamdi Efendi, İsmail Hakkı Bey, Osman Râşid Efendi, Fehmi Efendi, Manastırlı İsmail Hakkı, Bahri Efendi, Abdürreşid İbrahim Efendi ve Ali Nazmi Efendi'nin makaleleriyle birlikte kendisinin de “*İttihad ve İttifakın Fevâidi, Tefrika ve Nifakın Mazarrâtı*” başlıklı bir makalesinin yayımlanmış olması da⁸⁴ bunu göstermektedir. Medreselerin ıslahına dair konularda aktif rol alarak 1331 (1913) yılında Bâyezîd Dersiam Müderrisleri'nin *Sebîlürreşad*'da yayımlanan “*Medreselerin ıslahı*

⁸² Cemaleddin Server Revnakoğlu, “Eski Muharremlerde Mersiye ve Aşura”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, S: 411, Ocak 2008, s. 29.

⁸³ M. Hazmi Tura, “Cihad ve Fezâil-i Cihad”, *Ceride-i Sofiye*, S: 12-24/14-24. Çalışmamızın III. Bölümünde”Makaleleri” başlığı altında bu yazısına yer verilmiştir.

⁸⁴ Yazının tamamına çalışmamızın III. Bölümünde “Makaleleri” başlığı altında yer verilmiştir. Prof. Dr. İsmail Kara, Hazmî Efendi'nin bu yazısında ittihad kavramını açıklayış tarzıyla alakalı şu yorumları yapmaktadır: “... Vatandaşlık görevlerinin önemli bir kısmı ittihad kavramı çerçevesinde dinî bir vazîfe/ibâdet gibi ele alınmaktadır. Bayezit Medresesi müderrisi ve şeyh Hazmî Efendi'nin böyle bir yol tutturması, bize göre çok şuurlu bir tercihtir. Çünkü gerçekten de II. Meşrûtiyet sonrasında hürriyet ortamında bu tabii vatandaşlık görevlerinden herhangi birinde ortaya çıkacak bir problem, bir tartışma ittihadı bozucu ve ortadan kaldırıcı, siyasî merkeze bağlılığı gevşetici, sistemi tehdit edici hale dönüşebilirdi. Nitekim bu türden olaylarda olmuştur.” (İsmail Kara, *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 33, İstanbul, 2000.)

mesâil-i umûmiyedendir”⁸⁵ başlıklı beyanâtında imzasının bulunması da döneminin sorunlarına bigâne kalmadığının işaretlerindedir.

50’li yılların İstanbulu’ndaki hatırı sayılır kimselerle irtibat halinde olduğu göze çarpmaktadır. Görüştüğü kimselerin tamamıyla şeyh-mürid ilişkisi içinde olmayıp, çevresinde ilmiye mensubu olması vesilesiyle dostluk kurduğu pek çok insan da olmuştur. Bu tarz ilişkilerine, belirgin bir örnek olarak Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ile olan irtibatını gösterebiliriz. Süheyl Ünver’in Hazmî Efendi’nin Arapça ve Farsça bilgisinden pek çok yerde istifâde ettiği görülmektedir.⁸⁶ Ayrıca Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı, Hazmî Efendi’nin İngiliz müsteşrik Nicholson ile arkadaş olduğunu, çokça mektuplaştıklarını bildirmiştir.⁸⁷

Hazmî Efendi, câmide *Mesnevî* takrîri için izin almak üzere dönemin İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen’e resmî başvuruda bulunduğunda, Ömer Nasûhi Bilmen tâzim ile ayağa kalkmış ve “izin ne demek, buyrunuz, keşke bende gelebilsem, dinleyebilsem” diyerek hürmet ve muhabbetini izhâr etmiştir.⁸⁸ Fatih Câmii’nde ki *Mesnevî* derslerini takib edenler de yukarıda “Mesnevîhanlığı” başlığı altında yer verildiği gibi, Gümülcineli Mustafa Efendi, Hâfız Ali Üsküdarlı, Kanî Karaca, Hafız Halil Necati Coşan, Mahir İz gibi tanınmış isimlerden oluşmuştur. Hazmî Efendi’nin sütkardeşinin oğlu gazeteci-yazar Abdullah Işıklar’ın aktardığına göre; Cumartesi günleri *Mesnevî* derslerinden sonra Hazmî Efendi’nin dervişlerinden İbrahim Büyükçopur’un⁸⁹ evine gidilip orada sohbetlere devam edilirdi. Câmideki *Mesnevî* derslerini takib edemeyip evde yapılan bu sohbetlere katılanlar arasında, bir dönem Doğu Türkistan Cumhuriyeti genel sekreterliği yapmış olan İsa Yusuf Alptekin⁹⁰, iş adamı Ömer Derin, Eskişehirli siyâsetçi Ahmet Oğuz⁹¹ ve birkaç isim daha bulunur, toplam 5-6 kişiyi geçmezlerdi.⁹² Hazmî Efendi’nin evinde de sohbetler yapılır, ev toplantıları için davet edenler de olurdu. Böyle bir sohbette anlatmaya başladığı, Süleyman Çelebi’nin

⁸⁵ Bayezid Dersiâmları, “Medreselerin ıslahı mesail-i umumiyedendir”, *Sebilürreşad*, 10/17-18, 12 Rebiülahir 1331 (Mart 1913). Bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

⁸⁶ Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, Ahmet Güner Sayar, *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*, İstanbul 1998, İşaret Yayınları, s. 80, 83, 92, 96, 155, 275, 276, 335.

⁸⁷ Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı’nın Mayıs 2008’de internet üzerinden ulaştırdığı bilgiler.

⁸⁸ Hazmî Efendi’nin sütkardeşinin oğlu gazeteci-yazar Abdullah Işıklar ile Temmuz 2010’da yaptığımız mülakat.

⁸⁹ Kayserili olan İbrahim Büyükçopur kereste fabrikası sahibi, dönemin varlıklı kimselerinden olup Atmeydanı’ndaki büyük apartmanın bir dairesinde kira almadan İsa Yusuf Alptekin’i oturmuş, bir dairesinde de Kanî Karaca oturmuştur. (Abdullah Işıklar ile Temmuz 2010’da gerçekleştirilen mülakattan.)

⁹⁰ Hazmî Efendi ile çekilmiş bir fotoğrafları için bkz. EK 1: Şahıs Fotoğrafları.

⁹¹ Hazmî Efendi’nin Ahmet Oğuz’a imzalayarak hediye ettiği kitap sayfası için bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

⁹² Hazmî Efendi’nin sütkardeşinin oğlu Abdullah Işıklar ile Temmuz 2010’da yaptığımız mülakat.

“Ehli derdin sohbetine mahrem et” mısrasını dört ay boyunca tefsir etmiş, ehli dert kimdir, sohbeti nasıldır, mahremiyet ne demektir sorularını incelikleriyle anlatmıştır.⁹³

Hazmî Efendi, Ramazan aylarında Vehbi Koç’un düzenlediği muhtelif iftarlardan ulemâ iftarlarına dâvet edilir ve burada, irtihallerine kadar bu davetlere katılmış olan Ömer Nasuhi Bilmen, Alasonyalı Hacı Cemal (Öğüt) Efendi, Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, İbrahim Elmalı Bey, Hâfız Cevdet Bey, Hâfız Fahri Özcanlı Bey, Mahir İz gibi âlimler ile bir araya gelirlerdi.⁹⁴

Hazmî Efendi’nin görüştüğü isimler arasında Erzurumlu Mehmet Salih Yeşiloğlu ve Cemalettin Server Revnakoğlu da yer alır. Mehmet Salih Yeşiloğlu, Cemalettin Server Revnakoğlu’na yolladığı mektubunda bir kitaptan bahseder ve kendisindeki nüshayı “vefâsız Kütüphane Müdürü Hoca Hazmî Efendi”ye verdiğini anlatır, Revnakoğlu’na, İstanbul’a geldiğinde kitabı görebileceği bildirir.⁹⁵ O sıralar Koska’da ikâmet etmekte olan Hasan Basri Çantay ile de görüşmüşler, Hazmî Efendi için “melâmî meşrep bir hoca” demiştir.⁹⁶ Hemşehrisi Fethi Gemuhluoğlu, Hazmî Efendi’den bahsederken “bunların ilmi satırlarında değil, sadırlarında” der ve yazmadıkları için üzüldüğünü belirtirdi.⁹⁷

Mehmet Hazmi Efendi’nin kendi kabuğuna çekilmiş bir şeyh olmadığı görülmektedir. Son dönemde fötr şapkası, takım elbisesi, şık bastonu ile ve evinde genelde giydiği uzun entarisi ile daima temiz ve bakımlı olmuştur.⁹⁸ Hemşehrisi ve talebesi A. Mahir Gedikoğlu’nun aktardığına göre, Hazmî Efendi günlük birkaç gazete okumakta hatta bazılarının koleksiyonunu yapmaktaydı. Türk Edebiyatını, İran ve Arap Edebiyatı gibi iyi bilir, okur, hemşehrisi ve hocası Hüseyin Avni Karamemetoğlu’nun Arabî edebiyatta biricik olduğunu her fırsatta dile getirirdi. Mahir Gedikoğlu, Hazmî Efendi’nin zâhir ve bâtın ilimlerine hakîmiyetiyle ilgili şunları söylemiştir:

“Hazmî Efendi zamanımız Türk-İslam ulemasının yaşlılarından. Birçok âlimlerin hocasıydı. Büyük meşakatlere katlanarak yılmadan, usanmadan ilim tahsil etmiş ve seksen küsur yıllık ömrünü ilme ve İslâm’a hasretmiştir. Zâhirde ve bâtında gözü açık bir insandı....Tasavvufu her şeyi ile çok iyi bilirlerdi. Türk Ansiklopedisi sayfa tahdit ederek

⁹³ Abdullah Işıklar, “Arapgirli Alimlerden Hazmi Hoca Efendi”, *Arapgir Postası Gazetesi*, Şubat 2004, s. 3.

⁹⁴ Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi, İstanbul 1990, s. 399.

⁹⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Revnakoğlu doyalar listesi Arşiv-A, Zarf no: 135, 06/07/1946 tarihli mektup. Bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

⁹⁶ Hazmî Efendi’nin sütkardeşinin oğlu gazeteci-yazar Abdullah Işıklar ile Temmuz 2010’da yaptığımız mülakat.

⁹⁷ Vahit Gedikoğlu, “Fethi Gemuhluoğlu”, *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Ekim 1982, S: 108, s. 12.

⁹⁸ Hazmî Efendi’nin sütkardeşinin oğlu gazeteci-yazar Abdullah Işıklar ile Temmuz 2010’da yaptığımız mülakat.

tasavvufta aşk bahsini yazmalarını rica ettiği zaman, böyle büyük bir mevzuyu mahdut sayfalara sığdıramayacağını beyanla huzuru kalple yazamadığını duymuştuk. Hazmî Efendi zamanımızın emsâlini kolay kolay yetiştiremeyeceği bir zât-ı âlikadr idi. Ufûlleri ile Fatih Camisindeki kürsüleri, feyiz ve irşat yuvası olan evleri, etrafındaki cemaati melûl, mahzun ve kimsesiz kaldı.”⁹⁹

Hemşehrisi Mahir Gedikoğlu, Hazmî Efendi'nin memleketi Arapgir'i hiç unutmadığını ve Arapgir'liler hakkında çokça malumat sahibi olduğunu şöyle aktarmaktadır:

“Bazı hemşehrilerimizin, kendilerini fazla derviş bulmalarına rağmen, Efendi Baba'nın, her zaman hemşehrilerine hususi bir ihtimam gösterdiğine şahit olmuşuzdur. Memleketini hiç unutmamıştı. Ayrıldıktan sonra birkaç kere ziyaret için Arapgir'e gitmiştir. Meclislerinde daima hemşehrilerimiz de bulunur, onlarla ayrı ayrı ilgilenir, hatır sorar gönül alırlardı. Ellerini her öpüşümüzde “Feyz-yâb olunuz efendim” diye pek zarif dua ederlerdi. Yalnız Arapgırlileri tanımakla kalmaz köylerinden ve Arapgir civarında yetişen âlimleri, eserlerini, nerelerde hizmet ettiklerini, nerelerde medfûn bulduklarını da tafsilatıyla bilirlerdi. Bir defa bu mevzuda şayan-ı dikkat malumat vermişlerdi. Bunlar yazılsa da kaybolmasa diye düşünmüştüm.”¹⁰⁰

Abdullah Işıklar da Hazmî Efendi'nin kendisine Arapgir'deki hatıralarını anlattığını ve derslerinde de Arapgir'den bahsettiği zamanların olduğunu kaydetmiştir.¹⁰¹ Aktardığına göre, Hazmî Efendi bir dersinde anlatmak istediği konuyu bir misal ile Arapgir'den bahsederek şöyle anlatmıştır:

“Arapgir'de keklik avına çıkan avcılar yanlarında taşıdıkları kafesin içine dişi keklik saklarlar. Bu kafesi bir taşın üzerine bırakıp kendileri de taşın arkasında gizlenerek erkek kekliğin gelmesini beklerler. Dişi keklik ötmeye başlayınca bu sese koşan erkeğini, avcı silahını ateşleyerek vurur ve yakalar.” Bu hadiseyi düşünerek ibret almalarını, güzel sözle kendilerine pusu kurulmasına izin vermemelerini, Allah sevgisinde samimi olanları, özü ve sözü bir olanları arayıp bulmalarını öğütlemiştir.¹⁰²

Prof. Dr. Süleyman Ateş, gençlik yıllarında Mısır'da eğitim almak istediğini, ancak pasaport verilmediği için kaçak olarak gitmeyi düşündüğünü, İstanbul'a geldiğini ve burada Hazmî Efendi ile görüşüğünü, Hazmî Efendi'nin, kendisine, kaçak olarak Mısır'a gitmesinin

⁹⁹ A. Mahir Gedikoğlu, “Bir Şûle Söndü”, s. 2.

¹⁰⁰ A. Mahir Gedikoğlu, “Bir Şûle Söndü”, s. 2.

¹⁰¹ Abdullah Işıklar, “Arapgırlı Alimlerden Hazmî Hoca Efendi”, s. 3.

¹⁰² Abdullah Işıklar, “Hak dostlarımızdan dinlediklerimiz...Sevgi”, *Arapgir Postası*, 2004, s. 3.

mümkün olmadığını ve kendisinin de özel ders veremeyeceğini ancak İstanbul ağzını öğrenmek için bir Kur'an kursuna devam etmesini söylediğini anlatmıştır.¹⁰³

II- TASAVVUFÎ HAYATI

A. TARİKATA İNTİSÂBI

Vassâf, Hazmî Efendi'yi takdim ederken "urefâ-yı Kâdiriyye ve Uşşâkiyye'den" demektedir.¹⁰⁴ Hazmî Efendi'nin tarikata ilk intisabı, gençliğinde 1318/(1902) yılında tahsil için gittiği Erzurum'da olmuştur. Burada meşâyih-ı kirâm-ı Kâdiriyye'den Ali Rıza Efendi'ye intisab ederek hizmetinde bulunmuştur.¹⁰⁵ Daha sonra, İstanbul'da bulunduğu dönemde 1336 (1918) senesinde, ikmâl-i sülûk maksadıyla Kasımpaşa'da Hüsâmeddin-i Uşşâkî Âsitânesi şeyhi Mustafa Sâfi Efendi'ye intisab etmiştir.¹⁰⁶

Hazmî Efendi'nin kendisinden hilâfet aldığı şeyhi Mustafa Sâfi Efendi hakkında ileride daha geniş bilgiye yer verilecektir. İlk şeyhi Ali Rıza Efendi'ye dair bilgilerimiz ise kısıtlıdır. Hüseyin Vassâf'ın kaydettiğine göre, Ali Rıza Efendi'nin sohbet ve irşad şeyhi Hacı Osman Efendi, evrâd şeyhi Sivâsî Nur Ali Baba'dır. Sivâsî Nur Ali Baba, Kâdirî tarikatının Hâlisiyye kolunun kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis et-Tâlebânî el- Kerkükî (1212/1797-1275/1859) hazretlerinin halîfesidir.¹⁰⁷ Ali Rıza Efendi'nin evrâd şeyhi Sivâsî Nur Ali Baba'nın, Gavs-ı A'zam Abdülkâdir Geylânî hazretlerine ulaşan silsilesi şu şekildedir:

Hz.Pîr Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî

Eş-Şeyh Seyyid Abdürrezzâk

Eş-Şeyh Osman el-Geylanî

Eş-Şeyh Yahyâ el-Basrî

Eş-Şeyh Nûreddîn Şâmî

Eş-Şeyh Abdurrahman el-Hüseynî

¹⁰³ Süleyman Ateş, *Bir Ömür Böyle Geçti*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2007, s. 85.

¹⁰⁴ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 38.

¹⁰⁵ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 363.

¹⁰⁶ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 363.

¹⁰⁷ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 363.

Eş-Şeyh Burhâneddîn ez-Zencirî

Eş-Şeyh Seyyid Muhammed-i Ma'sûm el-Medenî

Eş-Şeyh Seyyid Abdülrezzâk el-Hamavî

Eş-Şeyh Seyyid Muhammed Hüseyin el-İzmirânî

Eş-Şeyh Ahmed el-Hindî el-Lahorî

Eş-Şeyh Mahmud ez-Zengenî et-Tâlebânî

Eş-Şeyh Ahmed et-Tâlebânî el-Kerkükî

Eş-Şeyh Sâhibü't-tarîka Ziyâeddîn Abdurrahman et-Tâlebânî ¹⁰⁸

Kaynaklarda Ali Rıza Efendi hakkında daha fazla bilgiye rastlayamadık, bu sebeple vefât târihini de bilemiyoruz. Ancak Ali Rıza Efendi'nin, elimizde bulunan, 26 Kânûnisânî 1334/(26 Ocak 1918) târihinde Hazmî Efendi'ye yazmış olduğu mektubundan, bu tarihe kadar hayatta olduğu ve Hazmî Efendi'nin Ali Rıza Efendi ile irtibatının bu târihte hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır. Hazmî Efendi, Kasımpaşa'da Hüsâmeddin-i Uşşâkî Âsitânesi şeyhi Mustafa Sâfî Efendi'ye hicrî 1336 (1918) târihinde intisâb ettiğine göre, Ali Rıza Efendi bu tarihlerde, mektubundan kısa zaman sonra vefât etmiş ve Hazmî Efendi de şeyhinin vefâtı ile yarım kalan sülûkunu tamamlayabilmek için yeni bir şeyhe intisab etmiş olmalıdır.

Ali Rıza Efendi'nin Hazmî Efendi'ye yazdığı, Hazmî Efendi'nin mânevî mertebesinin anlatıldığı, kendisinden övgüyle bahsedilen, yukarıda zikri geçen mektubu:¹⁰⁹

Ârif-i Mevlâ'sın Muhammed Hazmî
Zâtın vasf olunmaz demek mümkün mü
Hakk seni Kur'an'da övmüş yaratmış
İsmi cismine nûra gark etmiş
Bir gonce yetiştin ermez bir beşer
Kur'ân-ı Kerîm'i eyledin ezber
Âlim esmâsına mazharsın ey cân
Sırr-ı Hak zâtına âyân u beyân
Hazîne-i Hak'sın müjdeler olsun

¹⁰⁸ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 139.

¹⁰⁹ Mektubun orjinali için bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

Allah'ın indinde bir güzel kulsun
Kur'an'ı Furkân'ı sana bildirdi
Zâhir bâtın sırrın hep sana verdi
Keşfolundu sana cümle mezâyâ
Bâtın gözün açtın göründü her-câ
Hakîkati eşyâ sana keşfolundu
Bâtın kulağına neler denildi
Esrâr-ı telkînin sırr-ı nümâyân
Halloldu müşkilân hem sırr-ı nihân
Hakâyık dakâyık göründü her-bâr
Her bir esmâ sırrı olundu ezhâr
Sırr-ı Muhammed'e oldun âşinâ
Mimlerden göründü nice bin ma'nâ
Mimin biri Muhammed birisi mir'at
Mimin biri sırdır görünmez heyhât
O mimde gizlidir nice bin ma'nâ
O mimi bulandır âdem-i ma'nâ
Hakâyık-ı Mevlâ ondan bilinir
Bu sırra erene ekmel denilir
O mimin biridir ...
Şef' olur şef' âlemler fahri
Şefaât odur ki Hakk'a eresin
Hakk'ın dîdârını âyân göresin
Hâlık'a erendir velî-yi mutlak
Cân gözünü aç da o nûra bir bak
Varlığı mahvolur erişir Hakk'a
İltifât eylemez âlemde halka
Hicâplar ref' olur kalmaz bir hicâb
Bu sırrı bilendir hem ebû'l-bâb
Âdem murâdına o mimden erdi
O mir'âte bakanlar Hakk'ı Hak gördü
Bu sırdır zâtına oldu hüveydâ
Şüphem yoktur sensin ârif-i dâna
Öyle bir dil ile şükreyle dâim

Sırr-ı mi'râc-ı namâz namaz-i dâim
İki kanat ile Hakk'a uçulur
Vâhhitten o ravza cümle açılır
O ravzada vardır dört türlü ırmak
Gönül şu'lesini o ravzada yak
Hubb-ı câvidân bulursa bir cân
Cân odur ki bula âlemde bir cânân
Cânânı bulanın cân gözü bînâ
Görünür gözünde dîdâr-ı Mevlâ
Her neye bakarsa görünür dîdâr
Dîdârı gören görmez âlemde ağıâr
Fânî olur âlem kalmaz bir diyâr
Leyse fî dâr-i gayrihi diyâr
Böyle bir âlemde mesrûr idi dil
Gelmezdi gönlüne hiç kâl ile kıyl
Sahve gelip gördüm âsârı hâme
Elime sunuldu bir güzel nâme
Muhammed Hazmî'nin kokusu geldi
Deryâ-yı muhabbet hem dalgalandı
Okudum okudum lezzetim arttı
Gönül sefinesi girdâba battı
Her harfinde vardır nice bin ma'nâ
Ne güzel mektûptur mektûb-ı zîbâ
Tekrâren okudum eyledim dikkat
Seni zebûn etmiş bir müthiş illet
Teessüf ederek eyledim duâ
Şifâlar bahşetsin hazret-i Mevlâ
Vücûdun görmesin âlâm u ekdâr
Şefî'-i muîn olsun Ahmed-i Muhtâr
Enbiyâ evliyâ reh-nümâ olsun
Sözünde özünde cân bulsun
Meclisine dâim ehl-i dil gelsin
O mecliste mey-i vahdet içilsin
Ehl-i dertler gelsin sohbe dâim

Tâlib-i âşıkân olsun müdâvim
İki âlemde olasin âlî
Bulduğun için yâ Hû bâb-ı rızâyı
Hakk'ın rızâsıdır âlemde matlûb
Rızâyı bulandır âlemde mergûb
Dâmâdım evlâdım ediyor selâm
Huzûru kalp ile çokça ihtirâm
Hakkı Kâzım Beyler ediyor duâ
Ezkâr-ı cemîlin olur dâimâ
Hâne halkı bütün ediyor niyâz
Sıhhat haberinden iki satır yaz
Cümlemizin gözü yoldadır her-bâr
Muhibb-i sâdıksın hakîkatli yâr
Suâl edenlere eylegil selâm
Kalbimde saklarım onları müdâm
Bu kadar kâfidir cânımın cânı
Sana arz eyledim râz-ı derûnu
Burda hatm eyledim yazmadı kalem
Daha neler vardır daha ser-encâm

Erzurumlu fakîr ... Ali Rıza

B. ŞEYHİ MUSTAFA HİLMÎ-İ SÂFÎ EFENDİ

Mustafa Hilmî-i Sâfî Efendi hakkında en geniş bilgiyi, müridi Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'sında bulmaktayız. Vassâf burada, şeyhinin ârifâne hallerini anlatmak üzere *Ahvâl-i Sâfiye* adlı bir eser yazmayı istediğinden bahseder.¹¹⁰ Ancak buna imkan bulamadığı anlaşılmaktadır. Bir diğer önemli bilgi kaynağımız ise Mustafa Hilmî-i Sâfî Efendi'nin Meşihat-ı İslâmiyye Sicill-i Ahvâl Dairesine verdiği 27 Mayıs 1335 tarihli hâl tercümesidir. Huzur Dersleri muhâtablığında bulunmuş olan Mustafa Hilmi Efendi'nin bu hâl tercümesi, *Huzur Dersleri* adlı eserde yer alırken bunun yanında dâmâdı Mehmet Hazmi Tura tarafından

¹¹⁰ H.Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 339.

verilen malûmattan da istifâde edildiği kaydedilmiştir. Bu eserde yer verilen fotoğrafının da damadı Hazmi Tura'dan alındığı belirtilmektedir.¹¹¹

Mustafa Sâfi Efendi, hâl tercümesini doldururken kendisini şöyle tanıtmıştır: “İsmim Mustafâ, mahlasım Hilmî tarîkaten Sâfi'dir. Hanefiyyü'l-mezheb olup, pederimin ismi Ali, mesleği münâdî, şöhreti Dervişağazâde'dir”.¹¹²Vassâf, şeyhinin mahlasının Hilmî olduğunu aktarırken, kendilerinin bu mahlasın hakîkaten mümessili olup, hilmlerinin kemâl derecesinde olduğunu, onun kadar halîm bir zâta rastlamadığını ifâde eder.¹¹³

Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi hicrî 1274/(1858) senesinde, Burdur'da doğmuştur. Babasının adı Ali Efendi, şöhretleri yukarıda kaydedildiği gibi Dervişağazâde'dir.¹¹⁴ Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi, Uşşâkî tarîkatından meşhûr mersiye hân Sebîci Hüseyin Efendi (Okurlar)'nin amcasıdır. İlk tahsîlini Burdur'da Çınaraltı mektebinde, Eski Yeni Medrese'de görmüştür.¹¹⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne*'de şeyhi Mustafa Hilmî Efendi'nin hayatını anlattığı bölümde, Mustafa Hilmî Efendi'nin kendi arzusu ile Kur'an'ı hıfz etmeye muvaffak olduğunun, bu süreç içerisinde ailesinin mâni olmasından endişe ettiği için onlara hissettirmediklerinin, ailenin ancak hâfızlığını tamamladığında haberdâr olduğunun kendisine nakledildiğini söyler.¹¹⁶

1296/(30 Eylül 1879) tarihinde tahsîl için, memleketi Burdur'dan İstanbul'a gelir. Fatih'te Tetimme-i Rabia Medresesi'nde Rehâvî Muhammed ve İstanbullu Hâfız Şâkir Efendi'lerin derslerine devam etmiş, tahsîlini tamamlayarak 1300/(1883) senesinde Hoca Ahmed Şâkir Efendi'den icâzetnâme almıştır.¹¹⁷1304 senesinde açılan rûûs imtihanında başarılı olarak müderris olmuş ve Fatih Câmî-i şerîfinde tadrîse başlamıştır. 1317 senesinde Fatih Câmîi'nde talebelerine icâzet vermiştir.¹¹⁸

1314/(1898)'de imtihan ile askerî mekteplerden Eyüp Sultan Askerî Baytar Rüştiyesi'nde Kavâid-i Osmâniye muallimliğine tayin olunmuş ve Teşrinisâni 1316'da bu mektebin Arapça muallimi olmuştur. Nisan 1320'de Toptaşı Rüştiyesi Kavâid-i Osmânî, Temmuz 1325'te Kuleli İdâdisi Ulûm-ı Diniye ve Arabiye muallimliğine tayin olunmuştur.

¹¹¹ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 229. [Mezkûr fotoğrafa EK 1: Şahıs Fotoğrafları'nda yer verilmiştir.]

¹¹² Ulemâ Sicill-i Ahvâl Dosyası no: 3440 Mustafa Hilmî Efendi.

¹¹³ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 336.

¹¹⁴ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, IV, 335; Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 228; Sicil Defteri, c. 7, s. 193.

¹¹⁵ Sicil Defteri, c. 7, s. 193

¹¹⁶ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, IV, 335.

¹¹⁷ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, IV, 336; Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 228.

¹¹⁸ Sicil Defteri, c. 7, s. 193.

Aynı sene Teşrinisâni'de ise Eyüp Askerî Rüştiyesi Lisan-ı Osmânî muallimliğine nakledilmiştir. Eylül 1326 (1910)'da Beşiktaş Askerî Rüştiyesi Ulûm-ı Diniye muallimliğine ve Kânunievvel 1328'de Koca Mustafa Paşa Askerî Rüştiyesi Ulûm-ı Diniye ve Arabiye muallimliğine nakledilmiştir. Askerî mekteplerin Maarif'e geçmesiyle kadro dışında kalmıştır.¹¹⁹Ramazan 1330'da *Huzur Dersleri* muhatablığına tayin edilmiş ve 1339 senesine kadar muhataplıkta kalmıştır.¹²⁰

O dönemde İlmiye Teşkilâtı'nda bulunan kimseler, vazîfesini layıkıyla yerine getirip başarı sağlar, halkın işlerini en iyi şekilde yürütür ve aynı zamanda Meşihat Makamı tarafından da gayretleri uygun görülürse, beşinci derecesinden aşağıya doğru Osmanlı ve Mecidî nişanları ile mükâfatlandırılırdı.¹²¹Mustafa Sâfi Efendi de, Fatih Câmii'nde talebelerine icâzet verdiği sırada bir altun madalya, Toptaşı Askerî Rüştiyesi'nde iken ikinci rütbeden bir Mecidî nişanı ve vatan evlatlarına güzel hizmetinden dolayı beşinci rütbeden bir Mecidî nişanı ile mükâfatlandırılmıştır.¹²²

Vassâf'ın aktardığına göre Mustafa Hilmî Efendi ilk evliliğini Burdur'da dayısı Ahmed Ağa'nın kızı Hatice Hanım ile gerçekleştirmiştir. Hatice Hanım 1320/(1904) tarihinde İstanbul'da vefât etmiş ve Eyüp Sultan'da defn edilmiştir. Mustafa Hilmî Efendi'nin bu evliliğinden Cemâl Efendi isminde bir erkek ve Mürşide Hanım¹²³ isminde bir kız evladı dünyaya gelmiştir. Daha sonra burada başka bir hanımla evlenmiş ve bir oğlu olmuş, ancak adem-i muâşeret sebebi ile bu evlilik sona ermiştir. Bu evlilikle dünyaya gelen oğlu da, Vassâf'ın aktardığı şekliyle "*tarîk-i nâ-hemvâra sâlik olmak hasebiyle dâire-i muhabbeti pederden hâriçte kalmıştır*". Mustafa Hilmî Efendi'nin son evliliği Hatice Hanım ile olmuştur. Vassâf, şeyhinin eşi Hatice Hanım için "*fahru'n-nisâ utlâkına şâyândır ve azîzimin saâdet-i hâline hizmerkârdır*" demektedir. Bu hanımın önceki eşinden olan Ahmed Cevad isminde yirmi dört yaşındaki oğlu verem hastalığından vefât etmiş ve Hz. Pîr dergâhına defnedilmiştir.¹²⁴

Mustafa Hilmî Efendi tasavvufa meyli ve muhabbeti sebebiyle Anadolu ve Rumeli'de pek çok yeri gezmiş, ehl-i hâl ve sâhib-i kemâl zâtlar ile görüşerek onlardan istifâde etmiştir. Şeyh Hüsâm Efendi'nin öğrencisi Hacı Muhammed Tâhir Efendi'den *Mesnevî-i Şerîf* dersleri ile feyz alır. 1300/(1883) senesinde Nazilli'ye giderek Şeyh-zâde Şeyh Muhammed

¹¹⁹ Sicil Defteri, c. 7, s. 193.

¹²⁰ Sicil Defteri, c. 7, s. 193.

¹²¹ Sâdık Albayrak, age, I, 53.

¹²² Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 229.

¹²³ İleride Mehmet Hazmi Tura'nın eşi olmuştur.

¹²⁴ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 335-336.

Efendi'nin delâleti ile Şeyh Şihâbeddin Efendi¹²⁵'ye intisâb etmiş, o da Şeyh Fahreddin Efendi'ye emânet buyurmuştur. Muhtelif zamanlarda İzmir, Üsküp, Selanik, Kosova, Edirne, Manastır, Konya, mükerreren Nazilli ve Bursa'ya seyâhat ederek tarîkat ve şerîat nurlarını yaymıştır. Vassâf, Mustafa Hilmî Efendi'nin Üsküp'te Mevlevî şeyhi Niyâzî Efendi ile hem-sohbet olup, onu sohbet şeyhi edindiğini Mustafa Hilmî Efendi'den dinlediğini söylemektedir.¹²⁶

Senelerce Şeyh Muhammed Emîn-i Tevfikî¹²⁷ hazretlerinin feyz-i nazarlarına mazhar olmuş ve 1324 senesi Ramazan'ının Kadir gecesinde (15 Kasım 1906), Fahreddin-i Himmetî¹²⁸ tarafından kendisine hilâfet verilmiştir. 1325-1327/(1909) senesinde Taşkasap civârındaki Fındızkâde Tekkesi¹²⁹ meşihatının Şeyh Ârif Efendi'nin vefâtından sonra boş kalması üzerine, Mustafa Hilmî Efendi buraya tayin olunmuştur. Bu tekke esâsen Nakşî zâviyesi olduğundan Nakşî usûlü ile âyin icrâ edilmesi gerekmektedir. Mustafa Hilmî Efendi'de Şeyh Arab Said Efendi'den tarîk-i Nakşibendî icâzeti aldı ve tekkede hem hatm-i hâcegân hem de Uşşâkî âyini icrâsında bulunmaktaydı.¹³⁰

Büyük bir yangın sonucu tekkenin yıkılması ile Mustafa Sâfi Efendi açıkta kalmıştır. Bu yangında kıymetli birçok kitabı da zâyi' olmuştur. Yangından iki-üç gün sonra Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi delâleti ile 10 Haziran 1334/(1918)'de, Kasımpaşa'da Şeyh Muhammed İzzet Efendi'nin¹³¹ vefâtından sonra boş kalan Hankâh-ı Hz. Hüsâmeddin Uşşakî meşihatine nakledilmiştir.¹³² Vassâf, Mustafa Sâfi Efendi'nin Hz. Pîr Dergâhî'nda postnişin bulunduğu dönemi şöyle anlatır: “*Günden güne şöhretleri artmaya ve birçok teşne-gân-ı ma'rifet, âb-ı zülâl-ı irfânlarından sîr-âb olmaya başladı. Müridânın adedi günden güne tezâyüd eyledi. Hânkâh-ı şerîf, tavâf-gâh-ı ehl-i aşk u muhabbet oldu.*”¹³³

Burada zikr-i şerif Perşembe günleri icrâ edilir ve Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi, zikr-i şeriften önce *Mesnevî-i şerîf* takrîr ederdi. Ancak rahatsızlanması ve doktorların kendini

¹²⁵ “Şeyh Şihâb Efendi 1316/(1898) yılında Nazilli'de vefât etmiştir.” Vassâf, age, IV, 337.

¹²⁶ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 336-337.

¹²⁷ Vefâtı 1297. Hakkında bilgi için bkz. H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 467-469.

¹²⁸ Vefâtı 1333/(1915). Na'sımı Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi gasl etmiştir. Halifeleri; meşhûr Tesbihçi Ali Dede, Ahmed Efendi, Mesçi Sâlih Dede, Mustafa Sâfi Efendi, Hacı Mustafa Efendi'lerdir. Bkz. H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 484 - 489. Hüseyin Vassâf, *Dîvân*'ında “*Azîzimin Azîzi Şeyh Fahreddin Hemta Hazretlerine*” diyerek ona yazdığı bir şiire yer vermiştir.

¹²⁹ Fındızkâde İshâk Bey tarafından 1217/(1802)'de inşâ edilmiştir. (H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 338.)

¹³⁰ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 338.

¹³¹ Vefâtı 1329/(1913). Bkz. H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 335.

¹³² H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 338

¹³³ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 338.

yormaması yönündeki şiddetli tavsiyeleri üzerine *Mesnevî-i şerîf* tadrîsine devâm edememiştir.¹³⁴

Mustafa Sâfi Efendi eser te'lîf etmemiştir, onun eserleri yetiştirdiği kıymetli insanlardır. Kendisi kâmil ve mükemmil bir mürşittir. *Sefîne-i Evliyâ*'da dış görünüşü şöyle tavsîf edilir: “*Beyaz sakalı, arâkiyye üzerine sardıkları yeşil sarıkları sîmâ-yı dil-fîrîbine bir kat daha revnak-fezâ idi*”. Vassâf, hâfızalarının çok güçlü olduğunu anlatırken, bahsi geçen herhangi bir konu üzerine *Mesnevî-i Şerîf*'ten ilgili beyitleri derhal okuyuverdiklerini, Hz. Salahaddin-i Uşşakî, Hz. Mısrî-i Niyâzî, Hz. Sezâî-i Gülşenî dîvânlarının hâfızasında olduğunu, binlerce mürîdânının isimlerini ve her birinin seyr ü sülûktaki mertebesini de bildiklerini kaydetmektedir. Taassup sahibi olmayıp herkesin hâline göre tenezzülleri olduğunu, sohbetinin pek latîf olduğunu, hiddetlendiğinin görülmediğini ve meşrebinin celâlden ziyâde cemâle nâzır olduğunu da Vassâf'tan öğrenmekteyiz. *Sefîne*'de şeyhi Mustafa Sâfi Efendi için söylediği şu dörtlüğe yer vermiştir:

*Bâb-ı irfân u füyûzunda bu âciz Vassâf
Hâki zer eyleyecek nazra-i Hak-bîn ister
Şeyhimin kadrini takdîr edemem aczim var
Anı hakkıyla gören dîde-i Hak-bîn ister*¹³⁵

Vassâf, *Dîvân*'ında da “*Azîzime*” başlığıyla şeyhi Mustafa Sâfi Efendi için birçok şiir yazmıştır. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

*Bârekallah azîzim Sâfi
Seni mes'ûd buyursun kâfi

Öyle bir mürşid-i âlemsin ki
Bırakırsın perîde eslâfi

Kadrini bilmiyoruz hakkıyla
Gıpta eyler sana Bişr'ül-Hâfi
...
Yâr-ı cânım o kadar şîrîn ki
Vaşfa sığmaz o güzel evsâfi*

¹³⁴ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 339.

¹³⁵ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 339, 343.

Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi'nin, tarikat ehlerinden olduklarını söyleyip şeriata aykırı tutumlar sergileyen kimselerden hayli rahatsızlık duyduğu, Hüseyin Vassâf Efendi'nin *Dîvân*'ın da “*Uşşâkîlerin Lisânından*” başlığı ile yer alan şiirlerinin ardından yaptığı şu açıklamadan anlaşılmaktadır:

“*Bu fahriyeleri azîz-i merhûm çok beğenmiş ve neş'e-i fakîrânemin tezâyüdine dua buyurmuşlardı. Şeriatsız tarikat ehli geçinen ba'zı câhillere karşı (Farz u sünnet yoludur meslekimiz billâhi) diye başlayan kısmı her zaman okurlar bunu ihvânın evrâd gibi ezberlemesini isterlerdi. Hatta bestelenmesi, dâimâ okunması temennisini izhâr ederlerdi.*”¹³⁷

Hüseyin Vassâf Efendi, şeyhinin irşad ve kerâmetlerinden şahit olduklarına örnekler verir; bir gün şeyhinin huzûruna girip elini öptükten sonra kenara oturduğunda, Mustafa Sâfi Efendi, bugün Behcet Dede'nin de kendisini ziyârete geldiğini, tam elini öpecekken geri çekildiğini sonra tekrar yaklaşıp öptüğünü, sebebini sorunca; elini abdestsiz öpmediği gibi besmelesiz de öpmediğini ve geri çekilmesinin sebebini besmele çekmeyi unutması olduğunu, besmeleyi zikrettikten sonra elini öptüğünü anlattığını nakleder ve şunları söyler: “*Vâkıa şahsımda hiçbir kıymet ehemmiyet yoktur. Lâkin şeyhine insan böyle nazar etmeli, böyle râbîta-bend olmalıdır. Bir Kur'ân-ı sâmit vardır. Bildiğimiz mesâhif-i şerîfedir. Bir de Kur'ân-ı nâtık vardır, mürşidlerdir. Onlar hakâyık ve serâir-i Kur'âniyye'yi mürîdlere tefhîm ederler. Mesâhif-i şerîfe kırk yıl rafta dursa sâkittir. Onun mevzûunu bildirenler mürşidlerdir. Demek ki mürşidler hâmil-i esrâr-ı Kur'ân'dır. O sebeple onlara Kur'ân'ı nâtık demişler. Mushaf-ı şerîf hakkında, esteîzü bi'llah (lemme...Arapça) buyurulmasına bakılırsa, Kur'ân-ı nâtika dahi abdestsiz, Besmelesiz messetmek câiz olmaz. Bizim Behcet Dede'de bu esrâr tecellî etmiş, takdîr ettim*”. Bu sözlerin üzere Vassâf Efendi, abdestsiz olduğunu ve tam almaya niyet etmişken Şeyh'ini görünce heyecanlanıp bunu unuttuğunu hatırlayarak utancından ter içinde kalır. Mustafa Sâfi Efendi, Behcet Dede'de üzerinden, Vassâf'ı daha dikkatli olmaya davet etmiştir.¹³⁸

¹³⁶ İsmail Kasap, “Hüseyin Vassaf ve Divânı”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 247. *Dîvân*'ında bir de “*Merhûm Azîzimin lisânından*” başlığıyla Mustafa Sâfi Efendi'nin Hüseyin Vassâf'a hitâb ettiği şu beyit yer alır:

“*Aşkım artura Mevlâ-yı Kerîmü'l-Müteâl*

Ey Hüseynim olasin garka-i deryâ-yı kemâl” (s. 334).

¹³⁷ İsmail Kasap, “Hüseyin Vassaf ve Divânı”, s. 107.

¹³⁸ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 340-341.

Hazmî Efendi'nin şeyhi Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi'den Hz. Pîr'e kadar olan ehl-i silsile şöyledir:

Şeyh Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi

Şeyh Muhammed Fahreddîn-i Himmetî Efendi

Şeyh Muhammed Emîn-i Tevfikî Efendi

Şeyh Hüseyin Hakkî Efendi

Şeyh Ömer-i Hulûsî Efendi

Şeyh Muhammed Tevfik Efendi

Şeyh Ali el-Galib el-Vasfî Efendi

Şeyh Muhammed Zühdî Efendi

Şeyh Abdullah Selâhaddîn-i Uşşâkî

Şeyh Seyyid Muhammed Cemâleddîn-i Uşşâkî

Şeyh Muhammed Hamdî-i Bağdâdî

Şeyh Sıdkî Osman Efendi

Şeyh Abdülkerîm Efendi

Şeyh Halîl Efendi

Şeyh Muhammed-i Keşânî

Şeyh Âlim Sinân Efendi

Şeyh Ömer-i Karîbî

Şeyh Seyyid Memicân Efendi

Hz. Pîr Hasan Hüsâmeddîn-i Uşşâkî (*Kuddise sirruhu 'l-Bâkî*)¹³⁹

---

¹³⁹ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 345.

16 Safer 1344/ 15 Eylül 1925 târîhli kânun gereğince tekke ve zâviyelerin kapatılması, şeyhlik ve dervişliğin kaldırılması ile Âsitâne-i Uşşâkiyye de mühürlenmiştir. Mustafa Sâfi Efendi, harem dairesinde odasında uzlete çekilmiş, ziyârete gelen mensûplarına burada feyz dağıtmıştır.¹⁴⁰ Sekiz ay kadar bu şekilde devâm ettikten sonra 22 Şevval 1344 târîhinde (5 Mayıs 1926) Çarşamba günü, damadı Hazmî Efendi'ye gitmeye niyet etmişken rahatsızlanmıştır. Üç gün hasta yatmış, 25 Şevvâl Cumartesi gecesi vefât etmiştir. İlk halifesi Şeyh İzzet, dâmâdı Şeyh Hazmî, pîrdaşı Şeyh Mustafa Efendi, Şeyh Osman Efendi ve Hüseyin Vassâf Efendi tarafından büyük bir ihtiramla gasl edilmiş, Pazar gecesi hânkâh-ı Hz. Pîr'de bulundurulmuş ve Pazartesi günü Kasımpaşa Câmî-i Kebîr'inde öğle namazını müteâkip cenâze namazı kılınmıştır.¹⁴¹ Namazını Rufâi şeyhlerinden Şeyh Hâfız Fâik Efendi kıldırılmıştır. Hükûmet tarafından izin verilmemesi sebebiyle Hz. Pîr hânkâhına defnolanamamıştır. Vassâf, cenâzenin tehlîl ile götürülmesine dahi mâni' olduğunu aktarır.¹⁴² Hz. Pîr'e yakın Kasımpaşa Feriköy Mezarlığına defnedilmiştir. Hüseyin Vassâf, Mustafa Sâfi Efendi için bir mezâr yaptırdığından, mezar taşına Üsküdar Mevlevî Şeyhi Remzi Dede Efendi'nin söylediği târîhin yazıldığından bahseder.¹⁴³ Ancak bugün mezar taşının yenilenerek değiştirildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ *Sefîne*'de; Bursa Mısrî Âsitânesi şeyhi Şemseddin Efendi'nin, Bursa'da Sa'dî Dergâhı şeyhi İsmail Hakkı Efendi'nin, Bilecik Maarif müfettişi Hâfız Nuri Efendi'nin, Gülşenî şeyhi Şehrî Efendi'nin, Mustafa Sâfi Efendi tarafından "Kutbu'l-edeb" denilen İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal Beyefendi'nin, Mevlevî Tâhir Beyefendi'nin ve muharrir Hüseyin Vassâf Efendi'nin, Mustafa Sâfi Efendi'nin vefâtı için söyledikleri târîhlere yer verilmiştir.¹⁴⁵

Şeyh Mustafa Hilmi-i Sâfi Efendi'nin halifeleri şu isimlerdir:

¹⁴⁰ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 372.

¹⁴¹ Hüseyin Vassâf, Mustafa Sâfi Efendi'nin vefâtı üzerine bir gazete de çıkan haber küpürünü kesip *Sefîne-i Evliyâ* eserinde ilgili bölüme yapıştırmıştır. Haber şöyledir:

"İrtihâl:

Fâtih müciz dersiâmlarından Burdurlu Hoca Mustafa Efendi irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemiştir. Na's-ı mağfiret-nakşı bugün Kasımpaşa'da sâbık Uşşâkî Dergâhı'ndan kaldırılacak Kâsımpaşa Câmî'-i Kebîr'inde namâzı ba'de'l-edâ medfen-i mahsûsuna defn edilecektir."

¹⁴² H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 349.

¹⁴³ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 349.

Pîr Hüsameddîn-i Uşşâkî mahbûbu'l-kulûb
Ka'be-i kûyun gönüller dâimâ eyler tavâf

Âsitân-ı hizmetinde sâbikan Şeyh-i celîl
Mustafa Sâfi Efendi-i kemâlât-ittisâf

.....

Ba'de-ez-in târîhini Remzi oku ihlâs ile
Nezd-i Hakk'a Mustafa Sâfi Efendi gitti sâf= 1344/(1926)

¹⁴⁴ Mezar taşının bugünkü görüntüsü için bkz. EK 2: Mekân Fotoğrafları.

¹⁴⁵ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 349-356.

Şeyh Muhammed Şerâfeddîn Sâdık Efendi:

Şeyh Fahreddin Himmetî Efendi'nin irtihâlinden sonra kalan sülûkunu tamamlamak üzere Mustafa Sâfî Efendi'ye intisâb etmiş ve az zaman sonra 1341/(1923) târîhinde hilâfete nâil olmuştur. 1343'te vefât etmiş ve Kasımpaşa âsitâne-i Pîr'de defn olunmuştur.¹⁴⁶

Şeyh Hulûsî-zâde Osman Nûrullah Efendi:

1284/(1867)'de Şumnu'da doğmuştur. Babası Diyarbakırlı Ahmed Hulûsi Efendi'dir. Bursa'da Testereci Hamdî Baba'nın halifesi Havlucu Hacı Muhammed Dede Efendi'ye intisâb edip yedinci esmâya kadar sülûk görmüş ardından Mustafa Sâfî Efendi'ye intisâb ederek sülûkunu tamamlamıştır. 1341/(1923) târîhinde hilâfete nâil olmuştur.¹⁴⁷

Şeyh İsmail Cemâlî Efendi:

Mustafa Sâfî Efendi'nin tek oğludur. Genç yaşında ikmâl-i sulûka muvaffak olup, 1341/(1923) târîhinde hilâfete nâil olmuştur.¹⁴⁸

Şeyh Tevfik Refik Efendi:

Ümmîdir, 1341/(1923) târîhinde icâzet almıştır.¹⁴⁹

Kömürcü Muhammed Efendi:

Mustafa Sâfî Efendi'den icâzet almış, Hersekli Muhammed Fevzî Safvetî'yi yetiştirmiş ve hilâfet vermiştir.¹⁵⁰

Şeyh Emîn Efendi:

Mustafa Sâfî Efendi'nin şeyhi olan Fahreddin-i Himmetî'nin oğludur. Mustafa Sâfî Efendi, seyr ü sülûka çalışması şartı ile tâc ve hırka giydirerek Aksaray'da Şekeri Sokağı'nda ki Kırkağacî Emin Efendi Dergâhı¹⁵¹'na, pederinin makamına oturtmuştur. İleride bahsi geçecek olan Keçeciler Dergâhı'na şeyh tayini olaylarında Mustafa Sâfî Efendi aleyhinde bâzı

¹⁴⁶ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 356.

¹⁴⁷ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 357.

¹⁴⁸ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 357.

¹⁴⁹ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 357.

¹⁵⁰ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 357.

¹⁵¹ Sadık Albayrak, age, V, 63-64.

hareketlerde bulunmuş, buna rağmen “azîz-zâdemdir” denilerek Mustafa Sâfi Efendi tarafından hoş görülmüş, iltifatta bulunulmuştur.¹⁵²

Şeyh Ahmed Rüştü Efendi:

Musatafa Sâfi Efendi'den zikre me'zûn olarak icâzet almıştır. Dağıstânî Şeyh Şerâfeddin Efendi ve Celvetiyye'den Şeyh Gülşen Efendi'nin halifelerindedir. Bursa'da İsmail Hakkı el-Celvetî Âsitânesi şeyhliği yapmıştır. Ulemâdandır.¹⁵³

Terlikçi Osman Efendi¹⁵⁴(Osman Zeki Yücebilgiç):

Galata Perşembe pazarında ayakkabı imâlathânesinde ticaretle meşgûl olmuştur. Kadirî ve Rıfâî tarîklerinden de icâzet almıştır.¹⁵⁵ Yirmi-otuz dervişiyle birlikte Mustafa Sâfi Efendi'ye gelerek seyr ü sülûk görmüş ve Uşşâkî tarîkinden de hilâfete nâil olmuştur. Manisa'da Ali Naîlî Dergâhı meşîhati kendisine verilmiştir.¹⁵⁶ Osman Efendi şiirlerinde “Hâdî” mahlasını kullanmıştır. 1963 yılında vefât etmiş ve vefâtından sonra şiirleri avukat Avni Onat tarafından derlenerek yayımlanmıştır.¹⁵⁷

Şeyh Cemâl Efendi:

Pîr-i sâni Cemâleddîn-i Uşşâkî Âsitânesi şeyhliği yapmıştır. Babasının irtihâlinde postuna sâhib olabilmek için Mustafa Sâfi Efendi'den bir icâzet almış, sülûkunu tamamlamak şartıyla tâc ve hırka giydirilmiştir.¹⁵⁸

Şeyh Ali Dede:

Mersinlidir. 1342/(1923) senesinde hilâfete nâil olmuştur. Mustafa Sâfi Efendi'ye muhabbet ve bağlılığı şiddetli olanlardandır.¹⁵⁹

Şeyh Molla Ahmed Efendi:

---

¹⁵² H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 358.

¹⁵³ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 358.

¹⁵⁴ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 358.

¹⁵⁵ Avni Onat, “Başlangıç”, Osman Zeki Yücebilgiç, *Hâdi Divânı*, (Derleyen: Avni Onat), Toker Matbaası, 1964, s. 4.

¹⁵⁶ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 358.

¹⁵⁷ Osman Zeki Yücebilgiç, *Hâdi Divânı*, (Derleyen: Avni Onat), Toker Matbaası, 1964.

Osman Efendi *Dîvânı*'ndaki bir beytinde Hazmî Efendi'den şöyle bahseder:

“Dâmâd-ı mürşîd Hazmî Efendi
İlm ü irfânda yoktur menendi”

¹⁵⁸ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 358.

¹⁵⁹ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 358.

Şeyh Fahreddin-i Himmetî'den intikâl eden dervişlerdendir. Mustafa Sâfi Efendi Fındıkzâde Dergâhı şeyhi iken kendisine hilâfet vermiştir. Keçeciler Dergâhı meşîhati boş kalınca buranın meşîhatına tâlip olmuştur. Ancak bu dergâha tayin olunacak şeyhin, Âsitâne-i Uşşâkî'de post-nişîn olan zâtın hilâfet almış olması şartı olduğundan ve Ahmed Efendi de bu şarta uymadığından talebi gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine yukarıda ismi geçen Şeyh Emin Efendi ve Sâfi Efendi'nin pîrdaşı Şeyh Mustafa Efendi ile birlikte Mustafa Sâfi Efendi hakkında, yaşlılıktan ne yaptığını bilmiyor, vesâyete muhtaçtır diyerek tutanak oluşturmuşlardır.¹⁶⁰ Bu sırada Molla Ahmed vefât eder, Vassâf, şeyhinin nazarına uğradığından öldüğünü söylemektedir. Mustafa Sâfi Efendi yine de ona acımış ve rûhunun şâd edilmesi için Fâtihâlar okunmasını emretmiştir.¹⁶¹

El- Hâc Şeyh Muhammed İzzeddîn Safiyyullah Efendi:

Mustafa Sâfi Efendi'nin ilk mürîdi ve ilk halîfesidir. 1324/(1906) târihinde Mustafa Sâfi Efendi'ye intisâb etmiş ve 1334/(1916) senesinde hilâfete nâil olmuştur. İnegöl'de Hamîdiyye Medresesi müderrisliği yaparken, hilâfet alınca burada neşr-i tarîkate başlamıştır. Halkın teveccühüne mazhar olarak birkaç yüz ihvan toplamıştır. Fakat İstanbul'da Keçeciler Şeyh Bedreddin Dergâhı meşîhati boşalınca, buraya Âsitâne-i Uşşâkiyye'den halifelik almış birinin tayin edilmesi gerektiğinden İzzet Efendi münâsib görülerek tayin edilmiştir. Birkaç sene burada şeyhlik yaptıktan sonra zarûrete binâen mürşidinin izni ile dergâh meşîhatinden ferâgat ederek İnegöl'de ikâmet etmeyi seçmiş, burada hem müderrislik hem de Bursa Vilâyet Genel Meclisi'nde azâlık yapmıştır.¹⁶² Arapça, Farsça, Türkçe ve Gürcü dilleri ile okuryazardı.¹⁶³

Şeyh Osmanzâde Hüseyin Vassâf Efendi:

Sefîne'de, *Vâkıat* adlı eserinde de nasıl hilâfete nâil olduğunu anlattığını söyler¹⁶⁴ ve Mustafa Sâfi Efendi hazretlerinin irtihâlinden sonra, yukarıda zikredilmiş olan hulefâsından İnegöl müftüsü Şeyh Muhammed İzzeddîn Safiyyullah Efendi'nin İstanbul'a gelerek seyr ü sülûkunu tamamlatıp, 18 Zilhicce1344/(30 Haziran 1926) târihine kendisine icâzetnâme verdiğini ve beş sene önce gördüğü rüyasına müsteniden, işâret-i ma'nevîyye ile şeyhinin tâc, kemer ve ferâcesinin kendisine tekbîrlendiğini aktarır. Mustafa Sâfi Efendi'ye müntesib olup

¹⁶⁰ Çalışmamızın "Şeyh Mahmud Bedreddin Dergâhı Postnişinliği" başlığı altında bu hâdise tafsilatlı olarak anlatılmıştır.

¹⁶¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 359.

¹⁶² H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 359-360.

¹⁶³ Sadık Albayrak, age, V, 126-127.

¹⁶⁴ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV,361.

sülûkunu tamamlamayan sâlik ve sâlikeler Hüseyin Vassâf Efendi'ye havâle edilmiştir.¹⁶⁵ Postnişînliği sırasında Pötürgeli Ali Rızâ Zühdî Efendi, Sivaslı Muhammed Ömer Rüşdî Efendi, Göreleli Ali Osman Sıdkî Efendi, Ankaralı Ahmedî Hamdî-i Tevfikî Efendi'ye icâzet vermiş ve hanımlardan da İffet Sâdika Hanım, Müzeyyen Hanım, Seher Hanım ve Ferîde Hanım'ın sülûklarını tamamladıklarını kaydetmiştir.¹⁶⁶

Şeyh Mehmed Hazmî Efendi: Çalışmamızın konusunu oluşturan zâttır.

C. ŞEYH MAHMUD BEDREDDİN DERGÂHI POSTNİŞİNLİĞİ

Şeyh Mahmud Bedreddîn Dergâhı'nın kurucusu ve ilk postnişini, Uşşâkiyye tarikatının ikinci Pîri (Pîr-i Sâni) kabul edilen Cemâleddin-i Uşşâkî (ö. 1164/1751)¹⁶⁷ hazretlerinin halifelerinden, Şeyh Mahmud Bedreddin Efendi'dir. Dergâh 1179/(1765-66) senesinde Fatih /Yenibahçe'de Keçeciler caddesinde inşâ edilmiştir. Tekkelerin kapatılmasına kadar Uşşâkîliğin Cemâlî şubesine bağlı kalmıştır.¹⁶⁸

Şeyh Mahmud Bedreddin Efendi İstanbulludur. 1196/(22 Ağustos 1782) yılı Ramazan ayının onüçünde Perşembe gecesini çıkan büyük Cibâli yangınından bir sene sonra 1197/(1783)'te vefât ederek¹⁶⁹ vazîfe yaptığı tekkesine defnolunmuştur.¹⁷⁰ Aynı yangında

¹⁶⁵ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 323, Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, "Hüseyin Vassâf", *DİA*, XIX, 18-19.

¹⁶⁶ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 323-325.

Vassâf'ın, *Dîvân*'ında pîrdaşı Hazmî Efendi'ye yazmış olduğu, "bir zamanlar küşe-nişin-i uzlet iken bu hâlîme râzî olmayarak mekâtib-i müteaddideyle bezm-i sohbetle söylenmek isyeten fuzalâdan Hazmî Efendi'ye yazılmıştır" açıklaması ile yer verdiği şiiri şöyledir:

A güzel Hazmî-i hoş-dem ne ararsın benden

Söyletirsın beni bilmem ne ararsın benden

Bizde her ne var ise fazlasına mâliksın

A benim kalbime (dil-i atşânıma) zenzem ne ararsın benden

Ben ki mahrûm-ı kemâl serseri âşıkım

Kalb-i hasretine de pür-gam ne ararsın benden

Beni söyletme Hüdâ aşkına derdim çoktur

Çeşm-i firkat zede-pürnem ne ararsın benden

Dâhil-i küşe-i uzlet oluversem ne olur

Hazret-i Hazmî-i gülfem ne ararsın benden (İsmail Kasap, "Hüseyin Vassâf ve Dîvânı", s. 191.)

¹⁶⁷ Mahmud Erol Kılıç, "Cemâleddin Uşşâkî", *DİA*, VII, s. 314.

¹⁶⁸ M. Baha Tanman, "Uşşâkîlik", *DBİA*, VII, 330.

¹⁶⁹ H. Vassâf, *age*, IV, 416.

¹⁷⁰ Mustafa Özdamar, *Dersâdet Dergahları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 1994, s. 93.

pîrdaşı Salahaddîn-i Uşşakî hazretlerinin dergâhı da “dil-i Uşşâk” gibi yanmıştır. Salahaddîn-i Uşşakî hazretleri, Mahmud Bedreddîn Efendi ile aynı sene içinde vefât etmiştir.¹⁷¹

Anlatıldığına göre, Mahmud Bedreddîn Efendi dergâhına yakın bir bakkal dükkanı önünden geçerken orasının bir gün tekke olacağını söylemiş, hakîkaten bir müddet sonra o dükkanın bulunduğu yere Kâdirî Tekkesi yapılmıştır. Hüseyin Vassâf Efendi, Şeyh Mahmud Bedreddin Efendi'nin gâyet ârifâne ve âşıkâne yazılmış şiirlerini içeren bir dîvânını gördüğünü nakleder. Halifeleri; Şeyh Mehmed Edîb-i Uşşâkî (v. 1220/1805) ve Şeyh Zuhûrî-i Uşşâkî (v.1172/1759)'dir.¹⁷²

Şeyh Mahmud Bedreddin Efendi dergâh meşîhatinin belirlenmesi işini, çocukları, torunları, halifeleri ve onların halifelerinden de ehliyetli kimseler bulunmadığında, şeyhliğe gelecek kimsenin Âsitâne-i Uşşâkiyye'de postnişîn olan zâttan hilâfet almış olması esâsı üzerine te'sîs ettiğinden¹⁷³, tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar bu şarta riâyet edilerek şeyh ataması yapılmıştır.¹⁷⁴

Kendisinden sonra halîfesi Şeyh Mehmed Edîb Efendi, ondan sonra oğlu Sirac Mahmud Efendi (v. 1267/1850), sonra da Mahmud Efendi'nin oğlu Mehmed Sâlih Efendi (v. 1271/1854) postnişîn olmuştur. Daha sonra postnişîn olan Edirneli Şeyh Mehmed Sıdkî Efendi tekkenin ikinci ve son bânisidir ancak dergâhı yeniden inşâ işlemi bittikten bir hafta sonra 1272/ (1856) yılında burada vefât etmiş ve bir dönem şeyh vekilliği yaptığı Âsitâne-i Uşşâkiyye'ye nakl olunarak Hz. Pîr türbesinde defnolunmuştur.¹⁷⁵ Arkasından oğlu Mehmed Said Efendi şeyh olmuş fakat bir sene vazife yaptıktan sonra, verem hastalığından 1274/ (1857)'de vefât ederek, dergâhta Şeyh Mahmud Bedreddîn'in yanına defnolunmuştur.¹⁷⁶ Tekke meşîhati boş kalınca dönemin Şeyhülislamı vasıtasıyla Sa'dî meşâyihından Hasan Hilmî Efendi (v. 1306/1888) meşîhata tâyin olunmuştur. Bu tâyin dergâha atanma şartlarına aykırı olduğundan tartışmalara sebep olmuş, Sa'dî şeyhi olan Hasan Efendi'ye usûlen Uşşâkî tâci giydirilmiştir.¹⁷⁷ Bir müddet sonra vefât etmesiyle Uşşâkî

¹⁷¹ H. Vassâf, age, IV, 432.

¹⁷² H. Vassâf, age, IV, 416.

¹⁷³ “Şart eyledim ki...Gavsül vasilin kutbul arifin merhum Hüsamettin Uşşâkî hulefâsından aslah olan bir kimesne vakf-ı mezburuma mütevelli ve zaviye-i mezkurda şeyh ola..”(624 numaralı defterin 8 sahife ve 5. Sırasında kayıtlı İstanbul'da Eş-Şeyh Mahmud Bedreddin Efendi vakfına ait 1179 tarihli vakfiyesinden hayır şartlarını ihtivâ eden kısmın örneği; T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi Başkanlığı) Bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

¹⁷⁴ H. Vassâf, age, IV, 416.

¹⁷⁵ H. Vassâf, age, IV, 418.

¹⁷⁶ H. Vassâf, age, IV, 418, Hür Mahmut Yücer, age, s. 221-222.

¹⁷⁷ H. Vassâf, age, IV, 418, Hür Mahmut Yücer, age, s. 218.

Asitânesi postnişilerinden Şeyh Cemâl Efendi¹⁷⁸’den halifelik almış olan Filibeli Hâfız Şeyh Ahmed Efendizâde Şeyh İsmail Efendi posta oturmuş¹⁷⁹, 1316/(1898) yılında vefât ederek dergâh bahçesine defnolunmuştur.¹⁸⁰ Ardından, yine Cemâl Efendi’nin halifelerinden İkinci Şeyh İsmail Efendi meşîhate geçmiştir.¹⁸¹

Bu zâttan sonra dergâh meşîhati boş kalınca, Mustafa Hilmi-i Sâfi Efendi ile pirdaş olup aynı anda hilâfet alan, Mustafa Sâfi Efendi’nin Fındıkzâde Dergâhı ve sonrasında Hz. Pîr Dergâhı meşîhatinde bulunması ile rekabet hisleri uyanan Hacı Mustafa Efendi boş kalan bu dergâha tâyin olunabilmek için Mustafa Sâfi Efendi’nin aracı olmasını istemiş ve ondan; “*şart-ı vâkıf icâbınca Âsitâne-i Uşşâkiyye’den müstahlef olmak şarttır. Şartu’l-vâkıf kenassı’ş-şâri’ nazariyesine göre sizi oraya inhâ etmek vakfa karşı hıyânettir*” cevâbını alınca, öyleyse kendisine ayrıca hilâfet vermesini talep etmiş, Mustafa Sâfi Efendi de bunun üzerine; “*Azîzimin masbata-i irfânında yan yana bulunduk, rahle-i tadrîsinde berâber bulunduk. O size hilâfet vermiş. Ben onu ibtâl ile yeniden size hilâfet verebilir miyim? Rûh-ı azîz titrer, halk güler. Ehlü’llâh la’net eder*” diyerek özür dilemiştir.¹⁸² Mezkûr şarta münâsib olarak Mustafa Sâfi Efendi’nin halifelerinden Muhammed İzzeddin Safiyullah Efendi dergâhın şeyliğine getirilmiştir.¹⁸³

Şeyh Mahmud Bedreddîn Dergâh’ının İzzeddîn Efendi’den sonra boşalmasıyla, Hacı Mustafa Efendi, bu kez de Molla Ahmed Efendi ismindeki halifenin buraya geçmesi için ısrar etmiştir. İstekleri yerine gelmeyince Mustafa Sâfi Efendi’nin “ateh getirdiği”ne dair bir tutanak oluşturmuşlarsa da, yetkililer bunun kötü niyetlilerce hazırlanmış olduğunu anlayıp geçersiz bulmuştur. Böylece, dergâh meşîhatinin belirlenmesi sürecinde Mustafa Sâfi Efendi’yi çokça üzmüşler, o ise bu işler hiç olmamış gibi kendilerine muâmelede bulunmuştur.¹⁸⁴

Bütün bu olayların arkasından, İzzeddîn Safiyullah Efendi’den sonra münhal bulunan Şeyh Mahmud Bedreddin Dergâhı’na postnişin olan kişi Mehmed Hazmî Efendi olmuştur. Hazmî Efendi imtihanında ehliyetini göstermiş ve şeyhi Mustafa Hilmi-i Sâfi Efendi’nin

¹⁷⁸ Şeyh Seyyid Muhammed Cemâleddîn (v. 1331/1912).Bkz. Vassâf, age, IV, 330-335.

¹⁷⁹ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı’ndan temin edilen, Hırka-i Şerîf şeyhi Tevfik Efendi’nin Fatih’teki Uşşâkî Dergâhı Meşîhatinin İzmirli Osman Efendi’ye tevcihi talebi üzerine Meclis-i Meşâyih’tan bu şeyhliğin Kasımpaşa’da bulunan Hafız İsmail Efendi’ye tevcih edilmesi gerektiğinin bildirildiği 1306 tarihli belge. Bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

¹⁸⁰ H. Vassâf, age, IV, 418.

¹⁸¹ H. Vassâf, age, IV, 333, 419.

¹⁸² H. Vassâf, age, IV, 489.

¹⁸³ H. Vassâf, age, IV, 359.

¹⁸⁴ H. Vassâf, age, IV, 490.

delâleti ile dergâhın meşîhatı kendisine verilmiştir. Pirdâşı Hüseyin Vassâf Efendi: “*ahîran azîzimin damad-ı muhteremi urefâ vü fuzalâdan Şeyh Muhammed Hazmî Efendi bi'l-istihkak buranın meşîhatine revnak-fezâ olmuş.... ve bu vesîle-i hasene ile silsile-i zerrîn-i Uşşâkiyye'ye dâhil olmuştur*” demektedir.¹⁸⁵ Tâc ve hırka giydirme merâsimi 17 Rebûlevvel 1343/(1924) târîhinde Perşembe günü, Kasımpaşa'da Âsitâne-i Uşşâkiyye'de, bir mevlid-i şerîf cemiyeti ve dönemin meşâyıhı huzûrunda, Mustafa Sâfî Efendi tarafından icrâ edilmiştir.¹⁸⁶

Hazmî Efendi'nin postnişin oluşu hususunda, Hüseyin Vassâf Efendi *Dîvân*'ında: “*Müderrişîn-i fuzalâdan, Azîzim Mustafa Sâfî hazretlerinin damadı Şeyh Muhammed Hazmî Efendi Keçecilerde Bedreddîn Dergâhı Meşîhatine tayin olunmuştu. İstirkâb yüzünden bazı bed-hahlar bu tâyine aleyhdâr oldular. Hakkın galebesi cümlesi vâdi-i hüsrânda kaldılar. Bunun üzerine muhabbeten sunûh etmişti*” diyerek şu beyitlere yer vermektedir:

Dergeh-i Hazret-i Bedreddîn'e
Post-nişîn oldu Muhammed Hazmî

Bütün erbâb-ı hased cebhesine
Sedd-i Çin oldu Muhammed Hazmî

Gül-şen-i aşka düşünce râhı
Kâm-bîn oldu Muhammed Hazmî

Pûte-i akşda olunca sâfî
El-emîn oldu Muhammed Hazmî

İlm ü irfânını teslîm ederim
Pek metîn oldu Muhammed Hazmî

Neş'e-yâb etsin onu Hazret-i Hak
Aşk-mekîn oldu Muhammed Hazmî

İrişüp Hazret-i Pîr'den ona feyz

¹⁸⁵ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 416, 368.

¹⁸⁶ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 368.

Dâne-çîn oldu Muhammed Hazmî

Oldu dâisi onun Vassâf'ı

Zü'l-yakîn oldu Muhammed Hazmî ¹⁸⁷

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*'sında da, Uşşâkî şuarasından Behçet Dede ile birlikte, Hazret-i Pîr Dergâhı'nda, Hazmî Efendi'nin Keçeciler'deki dergâha tâyini münasebetiyle bir manzûme-i tarihiyye tanzîm ettiklerini anlatmakta ve aşağıdaki beyitlere yer vermektedir:

Vassâf: Muhammed Hazmî-i Uşşâkî Şeyh oldu bu dergâha

Behçet: Makâmında olup dâim iriştün pek büyük câhâ

Vassâf: Kulûb-ı âşıkânı nûr-ı irşâd ile kılsın şâd

Behçet: Cemâl-i pertev-i ikbâli dönsün bedr olan mâha

Vassâf: Harîm-i bezm-i irfâna girüp cânânı bulsunlar

Behçet: Dutanlar destini vâkîf olup sırr-ı yedu'llâha

Vassâf: Geçüp dervîşleri tevhîd ile âsâr-ı kesretten

Behçet: Olup âzâde-i elvân boyansın sıbğatu'llâha

Vassâf: İriştün himmet-i Pîr'im bütün ihvân u yârâna

Behçet: Husûsan Hazmî âşık ola makbûl-ı feyiz-gâha

Vassâf: Yazup bu nazm-ı târîhi muhibbi *Behçet* ü *Vassâf*

Behçet: Temennî kıldılar cândan iriştün cümle di'l-hâha

Vassâf: *Füyûz-ı tâmme* târîh-i güşâdı bâb-ı irfânın - 1342

Behçet: Buyursunlar salâdır cümleten uşşâk-ı âgâha ¹⁸⁸

Dergâhda Salı günleri âyin icrâ edilmekteydi. ¹⁸⁹ Tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra işlevsiz kalan tevhidhânesi 1932 yılında bakımsızlıktan çökmüştür. ¹⁹⁰ Hazmî Efendi,

¹⁸⁷ İsmail Kasap, "Hüseyin Vassaf ve Divânı", s. 262.

¹⁸⁸ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 368.

¹⁸⁹ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, V, 310.

vefâtına kadar dergâhın ahşap meşrûtasında ikâmet etmiştir. Vefâtından sonra 1977 yılında burası da yıkılmış ve arsa haline gelmiştir. Bugün tekmeden geriye, Şeyh Mahmud Bedreddîn Efendi'nin yenilenen türbesi ile yanındaki küçük hazîre dışında bir şey kalmamıştır.¹⁹¹

D. HALİFELERİ

Mehmed Hazmî Efendi üç halife bırakmıştır.¹⁹² Silsilesi halifelerinden merhûm Mehmet Nusret Tura'dan devam etmektedir.

1. Mehmet Nusret Tura:

Babası kolağası İsmail Efendi, annesi Şahinde hanımdır. Babasının ailesi Bulgaristan'ın Kızanlık bölgesinden, buradaki düzenlerinin bozulması sebebiyle ayrılarak yola çıkmış, bu göç esnâsında İsmail kaybolmuş ve Türkiye'ye doğru gitmekten olan başka bir kabile yanlarına almıştır. Kendi ailesini bir daha bulamayan İsmail, yeni ailesi ile bir müddet Tekirdağ'da ikâmet etmiş, daha sonra İstanbul Kasımpaşa'ya yerleşmişlerdir. Kasımpaşa'da Şahinde Hanım ile evlenen İsmail Efendi'nin, 1903 senesinde Nusret isminde bir oğlu ve 1917 senesinde Fatma Nafize isminde bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir.¹⁹³

Nusret Efendi 18 yaşlarında iken annesi onun hakkında güzel bir rüya görür. Bunun üzerine babası Nusret'i yanına alarak Kasımpaşa'daki Uşşâkî âsitânesine gider ve dergâhın şeyhi Mustafa Sâfi Efendi'ye “size bir Uşşâkî gülü getirdim” diyerek Nusret'i teslim eder. Nusret Efendi'nin tarîkata intisâbı bu şekilde gerçekleşir.¹⁹⁴ 1926 yılında şeyhi Mustafa Sâfi Efendi vefât edince, zaten kendisinin terbiyesiyle ilgilenmekte olan Mustafa Sâfi Efendi'nin halîfesi Mehmed Hazmî Efendi ile seyr ü sülûkuna devam etmiştir. Nusret Efendi'nin bunu ifâde eden bir beyti şöyledir:

“Hazreti Hazmî'ye büktük boynumuz misli gedâ,
Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'ye ettik ilticâ”¹⁹⁵

---

¹⁹⁰ Esin Demirel İşli, “İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu”, Basılmamış Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 1998, s. 92.

¹⁹¹ M. Baha Tanman, “Uşşâkîlik”, *DBİA*, VII, 330.

¹⁹² M. Nusret Tura, *Aşk Yolu*, (haz. Mahmut Erol Kılıç), İnsan Yay., İstanbul 2006, iç kapak arkası.

¹⁹³ Necdet Ardiç, *Gönülden Esintiler: Divan 3*, s. 34.

¹⁹⁴ Necdet Ardiç, *Gönülden Esintiler: Divan 3*, s. 35.

¹⁹⁵ M. Nusret Tura, *Karagün Dostuyum*, İstanbul 1963, s. 39. Başka bir beytinde de şunları söyler:

Sen kisve-i âlemler kılıp kendini pinhân
Farkındayım eşya bana ben zâtına kurban
'Hazmî' dediğin meşrık-ı ihsânda âyânsın
Tuttun beni, verdin ona, kıskansa da devrân (*Karagün Dostuyum*, s. 74.)

Hazmî Efendi'nin Fatih Keçeciler'de Mahmud Bedreddin Dergâh'ındaki evini sık sık ziyâret etmiştir. Derslerini bitirmeye muvaffak olduğunda bunun sevinci ile günümüzde rast makamında ilahî olarak okunmakta olan meşhûr “Erler Demine Destur Alalım” nutkunu söylemiştir.¹⁹⁶

Erler demine destûr alalım
Pervâneye bak ibret alalım
Aşk ateşine gel bir yanalım
Dost dost diyerek arşa varalım
Devrâna uyup seyrân edelim
Eyvah demeden, Allah diyelim

Günler geceler durmaz geçiyor
Sermâyen olan ömrün bitiyor
Bülbüllere bak feryâd ediyor
Ey gonca açıl mevsim bitiyor
Devrâna uyup seyrân edelim
Eyvah demeden, Allah diyelim

Âşıkсан eğer gel birleşelim
Şeyhin izine yüzler sürelim
Tâ fecre kadar zikreyleyelim
Feryâd edelim efgân edelim
Devrâna uyup seyrân edelim
Eyvah demeden, Allah diyelim

Ey yolcu biraz gel dinle beni
Kervan yürüyor sen kalma geri
Nusret denilen deryâ gezeri
Hatmetti bugün seyr ü seferi
Devrâna uyup seyrân edelim

---

¹⁹⁶ Necdet Ardiç, *Gönülden Esintiler: Divan 3*, s. 36, 37.

Eyvah demeden, Allah diyelim¹⁹⁷

Talebesi olan Necdet Beyefendi onunla olan berâberliklerinden şunları nakleder:

“Nusret Babam gişede çalıştığı sıralarda ziyaretine giderdim. Gemi saati olmadığı zamanlar gişenin kapısı kapalı olur, kendisi içerde ya istirahat eder ya da eğer yorgun değilse zikir yapar veya yazılarını yazardı. Ben kapıyı vurmam beklerim, o geldiğimi anlar içeri alır, benimle sohbet ederdi...Bir gün arkadaşım ile beraber ziyaretine gitmiştik. Sonra başka yer de dersimiz olduğunu söyleyerek kendisinden izin istedik. Kapıdan çıkarken ‘Deryâda yıkanıp temizlendiniz hadi şimdi göle gidip kirlenin bakalım’ dedi. Bunun ne anlama geldiğini çok seneler sonra anladım...”¹⁹⁸

Mehmet Hazmi Tura ile halifesi Mehmet Nusret Tura’nın soyadlarının aynı olması kan bağından değil manevî bağdan kaynaklanır. Nusret Efendi, şeyhine olan aşırı muhabbetinden dolayı aynı soyadını kullanmıştır. Bununla alakalı bir beyti şöyledir:

“Bana kıtmir-i aşk derler koşarken Hazmî-i câna
Lâkaptır Nusret-i tura (Tuğra) ayılsınlar füsûnumdan...”¹⁹⁹

Mektuplar’ında da soyadıyla ilgili şu açıklamayı yapar:

“*Sordular Mecnûn’a Leylâ’nın saâdethânesin*

Sîneden bir âh çekip gösterdi dil vîrânesin” dedikleri gibi Hazmî Babamız da sînemizde yatıyor, toprakta değil. Efendi babamızın soyadı Tura’dır. Fakîrin de Tura’dır. Tuğra derler eski Türkçede. Mânâda Sultanlar Sultanı’nın tuğrasıyız. Esâsen Tuğra’ya padişahların imzâsına derler. Cenâb-ı Kibriyânın gönlümüze vurduğu Tura’nın pırıltılarını sözlerimizde, gözlerimizde görmek mümkündür.”²⁰⁰

Nusret Efendi, şeyhi Hazmî Efendi’nin vefâtından kısa süre önce çıktığı Hac yolculuğuna dair “Efendi Babam Hacc’a Giderken” başlıklı şu şiiri söylemiştir:

Günden güne efzûn oluyor âh-ı figânım,
Canânımın ardında koşup gitmede figânım,

¹⁹⁷ M. Nusret Tura, *Karagün Dostuyum*, İstanbul 1963, s. 17. Nota arşivlerinde bu rast ilahinin güftesi ve bestesi Hacı Tahsine Hanım’a ait olarak gösterilmektedir. Ancak doğrusu güftenin Nusret Tura’ya ait olduğudur.

¹⁹⁸ Mahmud Erol Kılıç, “Önsöz”, M. Nusret Tura, *Gönül ve Aşk*, İnsan Yay., İstanbul 2006, s. 7-8.

¹⁹⁹ M. Nusret Tura, *Karagün Dostuyum*, İstanbul 1963, s. 73.

²⁰⁰ M. Nusret Tura, *Mektuplar*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 11-12.

Yandım tüterim kırk senedir, parlamadım âh,
Soldum gül idim, kâh olarak bülbüle hem râh

Gittim gelirim, “gel” dedi mahbûb-ı cihân “gel”,
Gönlümde bir aks-i sedâ var, “git ve hemen gel”

Ol hâk-i itirnâke eriş, sonra selâm et
Alnında durur dîdelerim, hâk ile pâk et,

Herkes su döker yolcusuna, yol alıyorken,
Biz yaş dökeriz gelmen için, bir görüversen

Tayyâre ile âlemi eflâki dolaşsan
Ref ref ile, düldüller ile arşa ulaşsan

Gönlümde yerin var, Allah, taşra çıkamasın
Bir tek adım olsun atamaz, gâib olamazsın

Gittin bilirim ağlayarak, bir nice zahmet,
Ya kalbine geldiyse eğer, Nûr-ı Muhammed

Avdet gerekir, tâ ki bu dem kalmaya hasret,
Çok özledi *Nusret* seni, gel kalbime hükmet.²⁰¹

Nusret Efendi gençliğinde Devlet Deniz Yolları’nda göreve başlamış ve seferlere çıkararak geçimini sağlamıştır. 25 yaşında iken Rahmiye Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten Nûriye ve Recâî isimlerinde iki çocukları olmuştur. İstanbul Kasımpaşa’da ve son olarak da Bebek semtinde ikâmet etmişlerdir. Bebek iskelesi gişe memurluğunda çalıştıktan sonra buradan emekli olmuştur.²⁰² Nusret Tura 1979 yılında vefât etmiş, vasiyetleri gereği, eşiyle birlikte Pendik Soğanlık Dolayoba Yaylalar Köyü mezarlığına defnedilmiştir.²⁰³

²⁰¹ Necdet Ardiç, *Gönülden Esintiler: Divan 3*, s. 77.

²⁰² Mustafa Özdamar, *Hüsâmeddin Uşşâki ve Uşşâkiler*, Kırk Kandil yay., İstanbul 2001, s. 224.

²⁰³ Necdet Ardiç, *Gönülden Esintiler: Divan 3*, s. 35, 38.

Mehmet Nusret Tura'nın tasavvufî kitapları, gazetelerde yayımlanmış yazıları ve şiirleri bulunmaktadır. Kendisi 1960'lı yıllarda, şiirlerini, *Tasavvufta Gönül ve Aşk* ve *Vecîzeler* isimli kitaplarını, *Karagün Dostuyum* başlığı ile üç kitap halinde bastırmıştır.²⁰⁴ Nusret Efendi'nin bazı tasavvûfî sohbetleri, 67-68'li yıllarda *Yeni İstanbul* ve *Milliyet* gazetelerinde köşe yazarlığı yapan Refî Cevâd Ulunay'ın talebiyle kendisine yollanarak bu gazetelerde okuyucu ile buluşma imkanı bulmuştur.²⁰⁵ Bu yazılar Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç tarafından derlenerek *Râh-ı Aşk* adıyla kitap haline getirilmiştir. Nusret Efendi'nin *Esmâ-i İlâhiyye* adlı eseri ve bir müridine yolladığı mektuplarının toplamı da, eski harflerden yeni harflere geçirilerek *O'nun Güzel İsimleri ve Mektuplar* adları ile ilk defâ yayımlanmıştır.

III- VEFÂTI

Mehmet Hazmi Tura 1379 senesinde Hac farîzasını îfâ etmiş, bu dönemde rahatsızlanmış ve İstanbul'a geldikten sonra 5 Muharrem 1380 (29 Haziran 1960) târihinde vefât etmiştir.²⁰⁶ Kasımpaşa'da Feriköy Helvacı Bacı Mezarlığında kayınpederi Burdurlu Mustafa Hilmî Efendi'nin kabri yakınında medfûndur.²⁰⁷ Hemşehrisi ve talebesi Ahmet Mahir Gedikoğlu; Hazmî Efendi'nin, şeyhi ve kayınpederi Mustafa Sâfi Efendi'nin kabrinin ayakucunda yer olmadığı için onun başucuna gömüldüğünü, defin merasiminde bulunan herkesin "Allah için başucuna lâyıktı" dediklerini aktarmaktadır.²⁰⁸

Haseki Hastanesi'nde kayıtlı bulunan raporda, Hazmî Efendi'nin ölüm sebebi; senilite, mide kanaması ve enfarktüs olarak belirtilmiştir.²⁰⁹

Mahir Gedikoğlu, Hazmî Efendi'nin vefâtı hakkında Arapgir Postası Gazetesi'nde "Bir Şûle Söndü" başlıklı bir yazı kaleme almış, yazısına bu başlığı vermesinin sebebini de,

²⁰⁴Nusret Tura Uşşâkî, *Karagün Dostuyum*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1963

Nusret Tura Uşşâkî, *Karagün Dostuyum II*, Doğruluk Matbaası, İstanbul 1965

Nusret Tura Uşşâkî, *Karagün Dostuyum III*, Yeni Savaş Matbaası, İstanbul 1964

²⁰⁵ Mahmud Erol Kılıç, "Önsöz", M.Nusret Tura, *Aşk Yolu*, İnsan Yay., İstanbul 2006, s. 8.

²⁰⁶ 30.06.1960 tarihli *Milliyet* gazetesinde yayımlanan vefât ilâmı için bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

²⁰⁷ Tarık Velioğlu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları*, Hayykitap, İstanbul 2008, s. 422.

²⁰⁸ Ahmet Mahir Gedikoğlu, "Bir Şûle Söndü", Arapgir Postası Gazetesi, 12. 08. 1960, s. 2, 4.

²⁰⁹ Bkz. Ek 3: Arşiv Belgeleri.

Hazmî Efendi'nin bir keresinde büyük bir insanın vefatı için böyle buyurduğunu belirterek açıklamıştır. Mahir Gedikoğlu bu yazısında Hazmî Efendi'nin son günlerini şöyle aktarmaktadır:

“Efendi Baba çok yatmamakla beraber, son günleri oldukça ıstıraplı geçti. Son gece, hastanede kan verilince kriz gelmiş, sevdiklerinden, yakınlarından ayrı, kimsesiz vedâ ettiler hayata...Hicaz'dan döndükten sonra ziyâretlerine gitmiştim. Yataktaydılar. Beni görünce sevindiler. Çok kansız ve dermansız kalmıştı. Dudakları bembeyazdı. Doktor, konuşmalarını tavsiye etmiş. “Siz konuşun da ben dinleyeyim, iyileşirsem ben konuşurum siz dinlersiniz” dediler. Hicaz'a Mısır yoluyla gitmişler, görülecek yerleri gezmiş ve sıcaktan hastalanmış. Yirmi gün hiç bir şey yemeden buzlu su içmiş ve Mekke bronşiti almış. Hasta olarak Hac farızasını edâ etmiş ve yine Mısır yoluyla ve uçakla yurda dönmüşler. Başına konan buzlardan uçak gürültüsünden kulakları ağır işitiyordu. Berâber giden arkadaşının yardımı ile gelebilmişler. Bunları yanındakilerden dinledim. Konuşmak istememelerine rağmen arada bir şeyler söylüyorlardı. Bir ara, “Beyazıd-ı Bistâmî hazretleri bir gün Cenâb-ı Hakk'a niyâz ederek lütfunu ziyâdesiyle gördüm, bana zahmetini de tattır yâ Rabbî demişti” dedikten sonra büyük bir teslîmiyet ve tevekkül içinde “o da bu olmalı” deyişi vardı ki çok hazîndi. Fazla yormamak için kalktım. Ayrılırken “yine gel” dediler.”²¹⁰

Hazmî Efendi'nin talebelerinden Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı'da bizlere ulaştırdığı bilgilerde; Hazmî Efendi'nin Hac dönüşünde, oradan kaptığı bir hastalıktan muzdarip olduğunu ve iğne yapacak birini aradıklarını anlatmıştır. Cenâze merâsiminde, vücûdu kabristana taşınırken, Muzaffer Ozak'ın epeyce bir kalabalık ile kol kola girerek yüksek sesle tekbir getirdiklerini, zikir çektiklerini, ancak Muzaffer Ozak'ı *Mesnevî* derslerinde hiç görmediğini, Hazmî Efendi ile alakasını ilk kez cenâze merâsiminde farkettiğini aktarır.²¹¹

Mahir Gedikoğlu yukarıda bahsi geçen yazısında, Hazmî Efendi'nin vefâtını öğrenişini, cenâze evinde yaşananları ve cenâze merâsiminden gözlemlerini de kaydetmiştir:

“30 Haziran Perşembe günü, son vaziyetinden haber alamadığımız için endişe ettiğimiz, âlim ve fâzıl hemşehrimiz M. Hazmî Tura'yi, mensubu bulunduğu Uşşâkî tarîkatının eskiden tekkesi olan, Edirnekapı Keçeciler Caddesindeki ikâmetgâhlarında ziyâretlerine gittiğimiz zaman, daha dışarıdan bir şeyler sezerek telaşlanmış ve içeri girerek, bir gün önce Haseki Hastanesi'nde vefât ettiğini ve defin için evine getirilmiş olduğunu öğrenince çok

²¹⁰ Ahmet Mahir Gedikoğlu, aynı makale, s. 2.

²¹¹ Prof.Dr. Yusuf Ziya Kavakçı'nın Mayıs 2008'de internet üzerinden ulaştırdığı bilgilerden.

müteessir olmuşuk. Cenâze günlük oturma odalarının yanındaki misâfir odasındaydı. Gelenler yavaş yavaş çoğalıyor, Efendi'nin son bir defa yüzünü görmek istiyorlardı. Ortalık sessiz...Yavaş yürünüyor, yavaş konuşuluyor. Arada sızlanmalar, hıçkırımlar duyuluyor. Yaşlı bir hanım, "Efendi şehîd-i aşktır" diye ağlıyor. İçine ateş düşmüş gibi ah çekenler görülüyor. Ortalıkta dolaşanlardan biri, "O dünyasını değiştirdi. Ne olduysa bizlere oldu, sâhipsiz ve yetîm kaldık" diyor. Cenâze hazırlandıktan sonra tabutun üzerine sarık ve diğer bâzı ilmiye alâmeti de konarak Fatih Câmî-i Şerîfine getiriliyor. Öğle namazında muhrik bir sesle okuyan Hafız Kânî dikkat ve hayranlıkla dinleniyor. Fatih Câmisinde farklı bir kalabalık ve canlılık var. Namazdan önce Efendi'ye hatim okunuyor. Öğleyi müteâkip büyük bir kalabalık cenâze namazını edâ ediyor. Cemaatten bir zât söz isteyerek Hazmî Efendi hakkında irticâlen edebî ve çok edepli bir konuşma yapıyor. Tabut eller üstünde bir müddet taşındıktan sonra cenâze arabaya konuyor. Arkasından dört-beş otobüs ve pek çok taksi takip ediyor. Kasımpaşa sirtlarının bir yerinde vâsıtalar duruyor. Tekrar eller ve omuzlar üstünde ilâhilerle mezara geliniyor. Sıcak bir gün mezarın başına toplanıyoruz. Kur'an-ı Kerim okunuyor. Arkadan usûlüne göre zikrediliyor. Mensuplarının için için akan gönülden gözyaşları ve gömüldükten sonra, yaşlı ve nurânî bir zâtın duyarak, ağlayarak verdiği telkin görülecek şeydi... Efendi, şeyhi ve kayınpederi olan zâtın ayakucunda yer olmadığı için başucuna gömüldü. Herkes, Allah için başucuna lâyıktı, diyordu. Hazreti Mevlânâ'da olduğu gibi. Fâtihâlar okuduk ve Efendi'yi bu çıplak ve sıcak tepenin tek serin ve rüzgarlı ağacının, serin gölgesine tevdî ederek ayrıldık... ”²¹²

---

²¹² A. Mahir Gedikoğlu, aynı makale, s. 2.

İKİNCİ BÖLÜM
MEHMET HAZMİ TURA'NIN ESERLERİ

I- KİTAPLARI

1. *Hüsâmeddîn-i Uşşâkî ve Tarikat-ı Aliyye-i Uşşâkiyye*: Bazı kaynaklarda ismi kaydedilen bu eser maalesef bugün elimizde bulunmamaktadır. Hüseyin Vassaf, *Sefîne*'nin Uşşâkîler bölümünü yazarken kararsız kaldığı bir konuda; “*neyse bu tedkîki azîzimin damadı Şeyh Mehmed Hazmî Efendi'nin Uşşâkîler hakkında yazmakta oldukları eser-i mühimme bırakalım*” der ve daha sonra da Hazmî Efendi'nin eserleri kısmında “*gâyet vâkıfâne yazılmış bir eser*” açıklamasıyla bu kitabı kaydeder.²¹³ Bizzat Hazmî Efendi de bu kitabı eserleri arasında zikretmektedir.²¹⁴

Hazmî Efendi'nin bu alanda ciddi bir çalışma ve araştırma içinde olduğu, *Sefîne*'de Uşşâkî Âsitânesi Şeyhlerinin sıralaması verilirken “*bu esâmîyi bi't-tedkîk sıraya koyan ve cidden ibrâz-ı âsâr-ı himmet eden zât, Şeyh Mehmed Hazmî Efendi'dir*” şeklindeki açıklamadan²¹⁵ ve aynı konuda Sâdık Vicdânî'nin; “*Uşşâkî Âsitânesi şeyhleri için özel bir defter hazırlayarak, tesbît edilememiş olan şeyhlerin isimleri Hazmî Efendi kardeşimizin uzun süren inceleme ve araştırmaları netîcesinde tesbit edilip öğrenilebilmiştir*” kaydından da anlaşılmaktadır.²¹⁶

Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç, Uşşâkîlik tarihi açısından oldukça önemli olan bu kayıp eserin uzun müddet izini sürmüş, araştırma sürecini ve ulaştığı bilgileri şöyle aktarmıştır: Bazı yaşlı zâtların anlattığına göre, Hazmî Efendi'nin vefâtından sonra, muhiblerinden Hacı Ömer Derin, kitaplarını bir koliye doldurarak ziyân olmaması için götürmüş, etraftan bunu gören insanlar da bu zâtı tanıdıklarından güvenmiş ve ses çıkarmamışlardır. Hacı Ömer Derin'e ulaşmaya çalışan Mahmud Erol Kılıç, bu zâtın ölmüş yahut öldürülmüş olduğunu öğrenir. Ölümünden sonra kitapların nereye, kimlere gitmiş olabileceğini araştırdığında, dört seçenek belirir: Hacı Ömer Derin'in Alman bir bayanla yaşayan oğlu, Tuzla'daki yazlık evi, kurduğu Derinler Vakfı, kuruluşunda yardımlarda bulunduğu Yüksek İslam Enstitüsü. Hacı Ömer Derin'in oğluna ulaşmaya çalışan Kılıç, bir trafik kazasında babasına benzer şekilde onun da öldüğünü öğrenmiş, başka kimseleri kalmadığından Tuzla'da ki evlerine de ulaşamamıştır. Almanya'ya gidip gelmekte olan ve para harcamayı seven oğlu babasından kalan yazma eserleri Almanya'da satmış olabilir mi diyerek internet üzerinden merkez kütüphaneleri araştırmış, esere rastlayamamıştır. O dönemde yazmaları toplayan isim olan Muzaffer Ozak'a satmış olma ihtimali üzerine, vefâtından sonra bu zâtın eserlerinin bir kısmı Ankara Dil Tarih

²¹³ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 324, 364.

²¹⁴ İbn Sînâ, *Büyük Türk Filozofu İbn Sina'nın Namaz Hakkındaki Görüşleri*, (ter. Hazmi Tura), İstanbul 1942.

²¹⁵ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 321.

²¹⁶ Sâdık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri*, (haz. İrfan Gündüz), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 243.

Coğrafya Fakültesi'ne bağışlanıp kütüphanede bir bölüm oluşturulduğundan, bu bölümdeki eserlerin hazırlanmakta olan bir listesine göz atmış, eseri görememiştir. Muzaffer Ozak'ın evinde, ailesinde kalan kitapları inceleme imkanını ise bulamamıştır. Hacı Ömer Derin'in, kitapları, kurulmasında çok çaba sarfettiği Yüksek İslam Enstitüsü'ne bağışlamış olma ihtimalinden yola çıkarak, eskiden Fındıklı'da bulunan Enstitü'nün, Bağlarbaşı'ndaki Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne taşınmış olmasından, fakülte kütüphanesinde o zamanlar henüz tasnif edilip yerleştirilmemiş olan koliler halindeki kitaplar arasında yaptığı incelemede Hazmî Efendi'nin bu eserine rastlayamamış, tüm kolileri inceleyemeden bir yurtdışı seyahati sebebiyle ayrılması gerekmiş ve araştırması yarım kalmıştır.²¹⁷

Biz de, bugün kısmen düzenlenmiş olan Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yazma eserler listesini incelediğimizde esere rastlayamadık²¹⁸, ancak bu kütüphane içerisinde Hazmî Efendi'nin el yazısıyla bir makalesinin ve üzerinde imzası bulunan bazı matbu kitapların bulunmuş olması vefâtından sonra kendisinde ait bazı kitapların bu kütüphaneye ulaşmış olduğunu göstermektedir.²¹⁹ Bulunamayanların özel ellere intikâl etmiş olduğu tahmin edilmektedir. Ümit ediyoruz ki, bu mühim eser bir gün ortaya çıkar ve Uşşâkîliğe dair önemli bir kaynağa kavuşulmuş olur.

II- MAKALELERİ

Bu bölümde Mehmet Hazmi Tura'nın çeşitli dergi, gazete ve kitaplarda yayımlanmış makaleleri ile Hüseyin Vassâf Efendi'nin talebi üzerine Niyâzî-i Mısırî'nin bir beytini şerh ettiği mektubu ve *Sefîne Evliyâ'*ya yazmış olduğu takrîze yer verilmiştir.

A. HÜSÂMEDDİN el-UŞŞÂKÎ²²⁰

- Kuddise sırruhu'l-Bâkî –

“Seccâde-nişîn-i irşâd-ı dergâh-ı Hazret-i Pîr üstâd-ı mukerrem”

“Mürşid-i âlî-himem reşâdetli Mustafa Efendi Hazretlerine”

Halvetiyye'den bir şû'be olan tarikat-ı aliyye-i Uşşâkiyye'nin Pîr-i destgîrî <kudvetü'l-evliyâi'l-izâm ve umdetü'l- asfiyâi'l-kirâm, kutbu'l-aktâb ve mazhar-ı tecelliyât-ı

²¹⁷ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 8 Mart 2010 tarihinde kendisiyle yaptığımız mülâkat.

²¹⁸ Çalışmamızın kısıtlı süresi içerisinde, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi yazmaları ve Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Muzaffer Ozak bölümünde bulunan yazmaların tamamını tek tek tedkik etme olanağını maalesef bulamadık.

²¹⁹ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi yazma eserleri içerisinde YZ0244 numarada bulunan, müellif hatlı, “İttihad Ve İttifâkın Fevâidi, Tefrika Ve Nifâkın Mazarrâtı” makalesi için bkz. EK 4: Hazmi Tura'nın kendi hattıyla eserlerinden örnekler.

²²⁰ *Ceride-i Sofiye*, S: 146, Yıl: 5, 15 Şevval 1336, s. 440-442.

Rabbi'l-erbâb, matrah-ı envâri'l-kerâmet ve matmah-ı enzâri's-saâdet, mehbit-i envâri'l-melikü'l-bâkî Hazret-i <Hasan Hüsâmeddîn el- Uşşâkî> kuddise sırruhu'l-Bâkî efendimiz hazretleri, hicret-i nebeviyyenin sekizyüz seksen târîhinde ²²¹Buhârâ'da <Hacı Teberrük> nâm zâtın sülb-i pâkinden zuhûr edip peder-i âlîlerinin taht-ı terbiyesinde tahsîl-i ulûm-i zâhireye meşgûl ve bu hâl ile rütbe-i temyîz ve kemâle vüsûl buldukta ticâretle iştigâl etmekte bulunan vâlid-i mâcidleri dâr-ı bekâya intikâl etmekle dûçâr olduğu şiddet-i hüzn ve infîâl esnâsında âlem-i ma'nâda şöyle bir hitâbeye ma'rûz kalırlar: “Meşâkk-ı beyhûde-i ticâret ehl-i hakîkat indinde ayn-ı hasârındır, eğer kâm-ı uhrevî matlûbun ve “ticâreten len tebûr” maksûdun ise çârşî-yı kesretten yüz çevirip, ahsen-i medâin-i Anadolu'dan medîne-i Uşşâk'ta sâkin <Şeyh Emîr Ahmed Semerkandî>'den ahz-i inâbet edip kûşe-gîr-i uzlet ol!”

Bu hitâbe karşısında derhâl bîdâr olan azîz-i muşârunileyh hazretleri pederlerinden müntakil envâl-i kesîre-i mevrûseyi birâderleri “Muhammed Çelebî”ye hibe ve teslîm edip piyâde olarak ve âteş-i aşk ile yanıp tutuşarak yola revân ve tayy-i menâzil ve kat'-ı merâhil ederek medîne-i Uşşâk'a dâhil ve hizmet-i azîz-i muşârunileyhe vâsıl olup ahz-i dest-i inâbetle hizmetlerinde kesb-i kemâl ve tahsîl-i rütbe-i âli'l-âl ederler.²²²

Bir zamân sonra azîzleri Şeyh Emîr Efendi Hazretleri dâr-ı bekâya intikâl etmekle hazret-i azîz, muşârun ileyhin makâm-ı irşâdlarına kuûd ederek gittikçe âfitâb-ı velâyeti muncelî ve mâh-tâb-ı kerâmeti celî olup, sît ü şöhretleri hurşîd-âsâ etrâf ve eknâfe ziyâbâş olmaya başlamıştı. İşte o esnâda idi ki ol vakitler “Manisa”da vâli bulunan şeh-zâdegân-ı Osmâniyân'dan Murâd-ı sâlis, hazret-i azîze bir mektûp irsâl ederek nâil-i saltanat olabilmeleri için teveccühlerini istirhâm etmişlerdi. Hazret-i azîz daha mektubu açmadan mektubu getiren zâta hitâben: “Şeh-zâde-i muşârunileyh falan günde erîke-i berâ-yı saltanat olacaklardır, şimdiden İstanbul'a azîmete hazırlansınlar.” cevâbında bulunmalarıyla, cevâb-ı mezkûr şeh-zâde-i muşârunileyhe vâsıl olur olmaz derhâl İstanbul'a azîmete hazırlandılar ve hakîkat-ı hâlde bilâ-takaddüm ve lâ-teehhür hazret-i azîzin ta'yîn buyurdıkları günde serîr-ârâ-yı saltanat-ı osmâniyân oldular. Bunun üzerine Sultan Murâd Hân-ı sâlis hazretleri cenâb-ı

²²¹ Cerîde-i Sûfiyye'nin - 17 - Nisan târîh ve <138>numaralı nüshasında Şemseddîn Bey tarafından yazılan manzûm terceme-i hâlde hazret-i azîzin târîh-i tevellütleri dokuz yüz gösterilmişse de doğrusu sekiz yüz seksen olacaktır.

²²² <138>numaralı nüshadaki manzûm makâlede hazret-i azîzin “Ezrakânî Muahmmmed Pîr Molla'dan nasîb aldığı” muharrer ise de doğru değildir. Çünkü târihen buna imkân yoktur. Zîrâ Şeyh Behaüddîn Erzincânî'nin târîh-i vefâtı olan (879) târîhinde, hazret-i pîr-i dest-gîr henüz kadem-nihâde-i âlem-i şühûd bile olmamıştır. Belki Şeyh Muhammed Behâüddîn hazretleri cenâb-ı azîzin mürşidleri olup, o da ya'ni “Pîr Muhammed Bahâüddîn Erzincânî “de ser-halka-yı Halvetiyan Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'den müstahlef ve müstefîz olmuşlardır. Buna göre cenâb-ı Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Hazretleriyle, Pîr-i Halvetiyan Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî arasında iki vâsita mevcuttur demektir. Erzincânî Pîr Muhammed Bahâüddîn Hazretlerinin “*Makâmâtü'l- Ârifîn ve Meârifü's- Sâlikîn*” isminde bir eserleri olduğunu fâzıl muhremem Bursalı Tâhir Bey Efendi Hazretleri “*Osmanlı Müellifleri*” nâm eser-i âlîlerinde beyân buyuruyorlar.

şeyhe kalben büyük bir muhabbet bağlamakla kendilerini İstanbul'a da'vet buyurup ikâmetleri için Aksaray civârında bir hâne temlik ve tahsîs buyurdular²²³. Fakat azîz-i muşârunileyhin nazar-ı pâdişâhîdeki mevkı'-ı bülendinden istifâde emeline düşen rütbe ve mansıb düşkünlerinin kesret-i izdihâm ve tehâcümüne ma'rûz kalmakla tekrâr Uşşak'a gitmek üzere cenâb-ı pâdişâhîden vukû'bulan istîzânı is'âf buyurulmayıp kesret-i züvvârdan halâsa medâr olmak ümniyyesiyle emr-i pâdişâhî nâm-ı âlîlerine muzâf olarak, el-yevm gunûde-i bister-i gufrân oldukları Kâsımpaşa'da kâin "Tekke-i Şeyh-i Uşşâkî" nâm dergâh-ı saâdet-penâh binâ ve inşâ buyurularak, hazret-i azîz dergâh-ı mezkûrede bir müddet kûşe-nişîn-i vahdet ve inzivâ-güzîn-i tâat ve ve ibâdet olmuşlar ise de, yine metâlib-i dünyâ düşkünlerinin tezâhüm ve tehâcümüne ma'rûz olmalarından nâşî gâyetle bî-huzûr olmalarıyla, cenâb-ı pâdişâhtan bi'l-istîzân cânib-i Hicâz-ı mağfîret-tırâza azîmet ve evvelâ tavâf-ı Beytillah, sâniyen ziyâret-i Ravza-i Hazret-i Risâlet-penâh ile şeref-yâb olduktan sonra, avdetlerinde Konya'ya vâsıl olduklarında hicret-i nebeviyye'nin elf-i kâmilî ya'nî bininci senesinde yüz yirmi yaşında oldukları hâlde mürğ-i rûhu âşiyâne-i ezeliyyesine tayerân etmekle bizzât vâli-i belde tarafından edâ-yı salât-ı cenâze edildikten sonra vücûd-ı saâdetlerini İstanbul'a nakle teşebbüs edildikte bu kadar uzun bir mesâfeden vukû' bulacak nakilde melhûz olan taaffün ve tagayyürden tahaffuz için ahşâ-yı dâhiliyesinin ihrâcıyla ba'zı edviye-i tıbbîye ile gâsıl ve imlâsı vâli-i belde tarafından teklîf edilmiş ise de mürîdânı tarafından mûmâneat olunup cesed-i âlîleri olduğu gibi İstanbul'a nakl ve bu kadar uzun mesâfeden vukû' bulan nakl sebebiyle cesed-i şerîflerinde hîç bir gûne eser-i tagayyür ve taaffün husûle gelmediği hâlde Kasımpaşa'da kâin zâviyyelerinde beytütetlerine mahsûs olan halvette defîn-i rahmet-i rahmân kılındı.

Pîr-i muşârun ileyhin irtihâlleri hakkında birçok târîh ve mersiyeler söylenmiştir. O cümleden hafîd-i muhteremleri "Seyyid Abdûlbâkî" efendi hazretlerinin inşâd buyurdıkları şu târîhî mersiyeleri şâyân-ı zikr ve mütâlaadır:

حسام دين به حصون حرس
أخلق من سائر العشاق للوصول

فاق عوارف عصر بالهدى شرفا
تفوق الجبل الراسي على التل

²²³ Zikri sebk eden makâle-i manzûmede hazret-i azîze Aksaray'da "Oğlan Şeyh" İbrahim Efendi Dergâhı'nın verilmiş olduğu muharrer ise de bu da hazret-i azîzin Aksaray'da ikâmetinden galat olsa gerektir. Bir de "Olanlar Dergâhı Şeyhî İbrahim Efendi" başka ve "Oğlan Şeyh" diye ma'rûf olan zât yine başkadır. İbrahim Efendi (1016) târîhinde vefât ettiği halde, "Oğlan Şeyh" diye mülâkkab olan "İsmâil Ma'sûkî" hazretleri "935"te şehîd edilmiştir.

بدر له الصحو بعد المحو في فلك
غوٹ له جذبة لا دخل للعقل

شبه له لا يمس الأرض عوض كما
صروف دهر بنا لم تأت بالمثل

بكي السماء بنعيه ورحلته
إلى أن استأصل الأصل من البقل

فكيف لا يضيع القوم وقد غسلت
كحل الغزال دموع العين والعجل

إن يرد الأمر بالرجوع طائفة
لن يبق شخص من الصبي والكهل

فقلت تاريخها والقلب معتدر
”تحرك القطب بالله إلى الأصل“²²⁴

²²⁴ Bu şiirin Hazmî Efendi tarafından yapılan ve *Sefîne*'de yer alan tercümesi şöyledir: [H]

“*Azîzim efendimin dâmâdı fuzalâ-yı zamândan ve urefâ-yı Uşşâkiyye'den Hazmî Efendi tarafından şu sûretle tercüme olunmuştur*”:

- Kal'a-i dîn, kendisiyle hırâset ve sıyânet olunan Cenâb-ı Hüsâmeddîn, vasl-ı Hak ve lutf-ı Kâdir-i mutlaka uşşâk-ı sâireden daha elyâk ve ahrâdır.
- Büyük dağların küçük tepeler üzerine olan tefevvuk ve rüchânı gibi Cenâb-ı Hüsâmeddîn de hidâyet-i kâmile ile min ciheti'ş-şeref bütün urefâ-yı asrîne fâik u râcih oldu.
- O, üfûl ve gurûb etmedi. Belki o, ba'de'l-mahv felekte kendisi için tahakkuk eden zevâlden sonra bekâ bulan bir bedr-i kâmidir.
- Onun eşi, bir şebîhi küre-i arza ayak basmadığı gibi takallubât-ı dehr de onun bir mislini henüz getirmedi.
- O hazretin rihlet ve haber-i mevî semâvâtı bile ağılattı. Hem o kadar ağılattı ki hüzn-âmîz olan sirişk-i semânın kesret-i takâturundan yeryüzünde hâsıl olan seylâbeler, bakûl, sebzevât u nebâtâtın köklerini bile yerinden koparıp, silip süpürüp götürdü. O hâlde nasıl olur da kavm-i cemâat-i Uşşâk onun için giryân u nâlân olmaz. Onun için her an ağlamaz.
- Kavm, cemâat-i Uşşâk nasıl ağlamaz o hazrete ki, onun tahazzün ve teessürüyle ağlayan gözleri sürmeli ceylanların, buzağların kesret-i bukâdan gözlerinin sürmeleri kalmadı. Bu tahassürden o sürmeli gözlü âhûlar bile gözlerindeki gayr-i kâbil-i izâle kudret sürmelerini yıkayınca kadar ağladılar, durdular.
- Kavm, cemâat-i Uşşâk, eğer o hazrete teveccüh eden “ircii” emr-i celîlinin hangi bir fedâkârlık mukâbilinde geri dönmek imkânını görselerdi genç ve ihtiyârdan hiçbir ferd kalmazdı ki, o hazret için canını fedâ etmiş olmasın.
- Bu bâbta sözü uzatmak istemedim ve kemâl-i i'tizâr ile Hazret'in irtihâllerine şu tarihi söyledim: “Kutb-ı ilâhî aslına hareket ve rücû' etti.” (Vassâf, age, IV, 284)

Hazret-i azîz kuddise sırruhu İstanbul'a teşriflerinde, ol vakitler post-nişîn-i irşâd olup dokuz yüz elli sekiz yahut dokuz yüz yetmiş altı târîhinde vefât ederek hazret-i Ebî Eyyub el-Ensârî civârında kâin halîfeleri Şeyh Nasûh zâviyesinde el-yevm gunûde-i rahmet-i rahmân olan ârif-i billah Şeyh "Ümmî Sinan"²²⁵ kuddise sırruhu'l-Mennân hazretlerinden de ahz-i feyz ve lebs-i hırka etmekle berâber ilk mürşid-i âlîleri (Şeyh Ahmed Semerkandî) hazretlerinin de sâliki buldukları "Kübreviyye" ve "Nûrbahşiyye" den usûl-i Uşşâkiyye'yi, bi'l-ictihâd vaz' ve te'sîs buyurdular. Bu i'tibârla hazret-i azîz turuk-ı aliyye-i sûfiyyenin ba'zılarını câmî olmuş oluyorlar, nitekim bu bâbda hazret-i Şeyh Ahmed Hüsâmî aleyhü'r-rahme dîvânlarında şöyle buyuruyorlar:

"Geldi bir kâmil-i vücûd edip zuhûr
Erdi ona nûr-ı mâye bî-kusûr

Maksat-ı re'si Buhârâ'dır onun
Sînesi aşk ile yaradır onun

Bilmek ister isen onu sen eğer
Âşık isen cândan ona ver haber

Havz-ı Kevser'de bile sâkîdir ol
Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkîdir ol

Halvetîdir lâkin ol sultân-ı dîn
"Nûr-bahş" ve "Kübrevî"den kâm-bîn

Kendi Pîrinden alıp irşâd pes
Dahi hem "Ümmî Sinân" etmiş nefes

Şehr-i Uşşâk'a gelip etti karâr
Şu'belendirdi tarîki ol kibâr

Çün sekiz yüz seksen onun mevlidi
Hem dokuz yüz otuzunda şeyh idi

---

²²⁵ Hazret-i Mısrî-i Niyâzî'nin mürşidleri bulunup (1075) de vefât ederek "Elmâlî"da medfûn bulunan "Sinân-ı Ümmî" hazretleri de tarikat-ı Halvetiyye'den olup "Yiğitbaşı" şu'besindedir.

Gelüben İstanbul'a etti duhûl,
Mesken etti çün Kasımpaşa'yı ol

Oldu yetmiş sene irşâdı onun
Halvet ve uzletti mu'tâdı onun

İftihâr-ı zümre-i ahyâr idi
Âsitânı bendesi ebrâr idi

Ya'nî bünyâd eyledi bir hânkâh
Oldu ol mesken ona câ-yı penâh

Olupdur âsitânı eymen-i tûr
Ki olmuş meşhedi hem "me'men-i nûr"

Bin bire erdi çü sâl-i hicreti,
Cennet-i me'vâya kıldı rihleti

Dergehinde kuluyum kemter gulâm,
Hizmetiyle olmuşum ben şâd u kâm

İstinâdım hep onadır hep ona
İki âlemde dahi olmam cüdâ"

Sonradan tarîkatı aliyye-i Uşşâkiyye'de beş şu'be husûle gelmiştir:

1-"Câhidiyye" ki (1070) târîhinde vefât edip "Kilîdi'l-bahr"de medfûn bulunan ârif-i billâh Edirneli "Şeyh Ahmed Câhidî" efendi hazretlerine mensuptur. Bu zât-ı âlî-kadrin, ahvâl-i sülûk-ı tarîkate dâir "*Kitâbü'n-Nasîha*" isminde mensûr bir eseri ile mürettep dîvânı vardır.

2-“Muslihiyye”²²⁶ki Muslihiddîn el-Karamânî el-Edirnevî’ye mensuptur. Fakat bu iki şu’benin ricâli azalarak munkarız olduklarından bugün bu şu’belerin mensuplarından bir fert mevcûd değildir.

3- “Cemâliyye”²²⁷ ki hicret-i nebeviyenin (1164) târîhinde vefât eden Eğrikapı hâricinde kâin Ahmet Paşa zâviyesinde defîn-i hâk-i ıtır-nâk olan ârif-i billah Seyyid Muhammed Cemâleddîn-i Edirnevî’ye mensuptur.

4- “Salâhiyye” ki (1196) da irtihâl edip Fâtih civârında Âşıkpaşa mahallesinde kâin Tâhir Ağa Dergâh’ı hazîresinde defîn-i hâk-i ıtır-nâk olan “Abdullah Salâhaddîn-i Balikesiri”ye mensuptur. Sekseni mütecâviz âsâr-ı aliyeleri ulüvv-i ka’bına bir şâhid-i âdildir.

“Celvetî, Bayrâmî vü Sâdî, Kâdirî
Nakşîbendî, Mevlevî vü Gülşenî, Uşşâkiyîz”

beytiyle de câmiu’t-turuk olduklarını izhâr buyurmuşlardır. Kaddesa’llâhu sırrahu’l-azîz.²²⁸

5- “Sezâiyye-i Uşşâkiyye” dir ki “Hasan Sezâî Gülşenî-i Edirnevî” ye mensuptur. Bu şu’benin Hazret-i Pîr’e nisbeti şu vecihledir:

“Hasan Sezâî Edirnevî” La’lî-i Fenâî, Şeyh Sâdık el- Edirnevî, Kuloğlu Şeyh Mustafa²²⁹, Şeyh Âlim Sinan el-Gelibolî, Şeyh Ömer Karîbî el- Gelibolî, Şeyh Muhammed Memîcân-ı Saruhânî²³⁰ vasıtalarıyla Cenâb-ı Hazret-i Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî kuddise sırruhu’l-Bâkî hazretlerine müntehî olur. Kaddesa’llâhu teâlâ esrârahümü’l-aliyye ve enârana’llâhu füyûzâtehüm âmin. Hülâsa: Cemâleddîn ve Abdullah Salâhaddîn kaddesa’llâhu esrârahümâ hazerâtı vâsıtaları ile gelen silsile-i Uşşâkî’ye “Sezâiyye, Gülşeniyye, Şa’bâniyye, Nakşibendiyye” tarîklerini câmi olmakla ricâl-i Uşşâkiyye câmi’u’t-turuk olmuşlardır. İntehâ.

Bâyezîd Dersiâmlarından Arapgirli Mehmed Hazmî

²²⁶ “Sinâniyye” şu’besinden olup (1099)da vefât eden Tekfur Dağî ârif-i billah Mustafa Muslihiddîn hazretlerine nisbet bulunan “Muslihiyye” şu’besi bundan başkadır.

²²⁷ Halvetiyye’den bir şu’be olup (899)da vefât eden tesârif-i kesîre sâhibi “Cemâl Halvetî” şöhretiyle meşhûr “Muhammed Hâmîdüddîn el-Cemâlî” ye mensûp olan “Cemâliyye” şu’besi de başkadır.

²²⁸ Taraf-ı âcizimden tercüme edilmiş olan “*Miftâhü’l-vücûdi’l-eşher fî tevcih-i kelâm-ı Şeyh-i Ekber*” nâm eser-i âlîlerinin tab’ ve neşrine muvaffakiyyet hâsıl olursa hazretin tercüme-i hâliyle birlikte esâmî-i âsârını da neşr edeceğimizi ümîd etmekteyiz.

²²⁹ Bu zât-ı âlî-kâdr “*Mesâbih*”-i şerîfi nazmen tercüme ettikleri gibi “*Dîvân-ı Hümâyûn*” nâmını verdiği bir dîvân-ı kebîri ile bir de mevlid-i nebî manzûmesi vardır.

²³⁰ (1008) de vefât edip Emîr Buhârî civârındaki türbelerinde medfûn bulunan bu zât-ı âlî-kadri “*Lübbü’l-Usûl fî ma’rifeti’l-vüsûl*” ve “*Metâlibü’s-Sülûk*” nâmındaki eserleri şâyân-ı mütâlaadır.

B. CEMÂLEDDİN el-UŞŞÂKÎ ²³¹

-Kuddise sırruhu'l-Bâkî-

Tarîkat-i aliyye-i Uşşâkiyye şubâtından (Cemâliyye)²³²şu'besi müessisi ârif-i billah, vâsıl-ı ilallah Ebû Nizâmeddîn es-Seyyid Muhammed Cemâleddîn Uşşâkî kuddise sırrahu'l-Bâkî hazretleri Edirne'de neş'et etmişlerdir. İsti'dâd-ı hudâ-dâdları hasebiyle ol vakitler Bağdadî şöhretiyle müştahir, post-nişîn-i irşâd bulunan Şeyh Muhammed Hamdî-i Bağdâdî'den tarîkat-ı aliyye-i Uşşâkiyye âdâb ve erkanını telkin ve irşâda me'zun ve mustahlef olduktan sonra hazret-i “Sezâî” kuddise sırruhu hazretlerinin de dâhil-i harem-serây-ı feyz ve sohpetleri olup, müşârunileyh hazretlerinden de “Gülşeniyye, Sünbülüyye, Şa'bâniyye ve Nakşibendiyye” usûl ve erkânını ahz ederek câmi'u't-turuk olmuşlardır. Nitekim Şeyh “Nezîrâ” dîvânlarında buna işâret buyuruyorlar:

“Cemâl-i Hakk'a mazhardır Cemâlî
Onun için şöhreti oldu cemâlî

Celâl izhâr eder tevhîd-i Hakk'ta
Velî tev'em cemâline celâli

Gürûh-ı ârif-i billaha me'haz
Odur aslında var zirâ kemâli

Reh-i Uşşâkînin rehberidir
Reh-i aşkı koymaz tenhâ u hâlî

El aldı hazret-i Bağdâdî'den ol
Onunla buldu ol kurb-ı visâli

Netîce hazret-i Şeyh Sezâî
Onu irşâd edip gitti melâli

O şimdi mürşididir râh-ı Hakk'ın
Murâdın anlamak ise meâlî

²³¹ *Cerîde-i Sofîye*, S: 148, Yıl:5, 22 Zilkaide 1336, s. 408-409.

²³² Halvetiyye'den bir şu'be olup (899) târîh-i hicrîsinde vefât eden ve “Cemâl Havetî” lakabıyla yâd edilen “Muhammed Hamîdü'd-dîn el-Cemâlî el-Bekrî” ye mensûb olan (Cemâliyye) şu'besi de başkadır ki bunun için de ayrıca bir makâle yazacağız.

Varıp dâmânına yüz sür Nezîrâ

Var ise müşkülün eyle suâli

Lîsân-ı hâl ile bilir murâdın

Duâsıdır uzatma gel makâli ”

Azîz-i müşârunileyh hazretleri tarîkat-ı aliyye-i Uşşâkiyye’yi ba’de’l-indirâs tecdîd ve ihyâya muvaffak olup usûl-i esmâ-yı seb’aya, fûrûât-ı hamse ilâvesiyle neşr-i füyûzâta başlayarak, nice nice teşne-dilân feyz ve ma’rifeti, çeşme-i füyûzâtlarından reyyân ve dilsiz eylemişlerdir ki, o cümleden birisi de Fâtih civarında Tâhir Ağa Dergahında defîn-i hâk-i ıtır-nâk olan, âsâr-ı adîde ve müellefât-ı kesîre sâhibi ve “Salâhiyye”²³³ şu’besi müessisi hazret-i “Abdullah Salâhaddîn el-Uşşâkî” hazretleridir. Müşârunileyh, mürşid-i âlîleri Cemâleddîn-i Uşşâkî hazretlerinin fûrûât-ı hamse vaz’ ve telkîni mes’elesini “*Mir’âtü’l-Esmâ*” nâm eserlerinde şöyle beyân buyuruyorlar: “...Fûrûâtın evveli “Yâ Fettâh”. (Fettâh) esmâ-i ilâhiyyeden bir isimdir. Ma’nâsı mübâlağa ile açıcı demektir. Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu’l-ezher buyurur ki: “Hazret ism-i Fettâhı ale’devâm kimse cem’ eylemedi illâ ilm-i esmâ ile Âdem aleyhisselâm ve cevâmiü’l-kefîm ile “Muhammed el-Mustafâ” sallâ’llahu teâlâ aleyhi ve sellem hazretleri cem’ etmişlerdir. Mâ-adâları meşreb ve isti’dâdlarınca ahyânen fûtûh-ı gaybiyyeden ahz eylemişlerdir. A’nî Hazret-i İmâm “Ali” kerrema’llahu vechehu ve radiyallahu anhu efendimiz hazretleri, azîzimiz ve mürşidimiz kutbu’l-ârifîn, gûtu’l-vâsilîn “es-Seyyid Muhammed Cemâleddîn” kaddesena’llahu bi-sırrıhi’l-Muîn hazretlerine bi’l-müşâfêhe ta’lîm ve telkîn etmeleriyle, enseb-i medâric-i esmâ ve akrab-ı meâric-i müsemmâ olduğu ale’t-tertîb esrâr-ı maânîlerinden hüveydâ ve azîz-i müşârunileyh hazretlerinin meslekleri usûl-i şecere-i Halvetiyyeden bir fer’-ı tâb-dâr olan Uşşâkiyye’den bir nihâl-i tâb-dâr olduğu ke’ş-şemsi fî vasati’n-nehârdır. ..”

Hazret-i azîz bir nice müddet Edirne’de neşr-i envâr-ı hakîkât ettikten sonra (1155) târîh-i hicrîsinde der-saadete gelip Eğrikapı hâricinde Savaklar’da ihyâsına muvaffak oldukları dergâh-ı âlîde, dokuz-on sene kadar irşâd-ı ibâdillah ile meşgûl olduktan sonra (1164) târîhinde âzim-i gülşen-serây-ı cenân olarak dergâh-ı mezkûrede vedâ-i rabb-i gufrân kılınmıştır. Müretteb dîvân-ı ilâhiyyâtı vardır. Fasîh ve açık Türkçedir. Bir numûnesi:

“Bu Cemâlî’nin vücûdu perdesini ref’ edip

²³³ Terceme-i hâlleri ikinci makâlemizde beyân edilecektir.

Bir dem ayırma onu zevk-i likâdan ey çalab”

Kaddesa’llahu sırrahu ve enâlena’llahu bi-şefâatihi âmîn!

Bâyezıd Dersiâmlarından Arapgirli Mehmed Hazmî

C. SALÂHADDÎN el-UŞŞÂKÎ²³⁴

-Kuddise sırruhu’l-Bâkî-

Halvetiyye-i Uşşâkiyye’den (Salâhiyye) şu’besi müessisi olup (1120) târîhinde (Balıkesir) kazâsında kadem-nihâde-yi âlem-i şühûd olmuş olan (Abdullah Salâhî) kuddise sırruhu’l-celî hazretleri, yirmi yaşlarına gelinceye kadar memleketi ulemâsından tahsîl-i ulûm ve fûnûn bezl-i makderet ettikten sonra tekmîl-i nüsah etmek üzere İstanbul’a gelerek bir taraftan yeniden teallüm ve tederrüse mudâvemetle berâber diğerk taraftan da “tahvîl” kalemine mülâzemetle başladılar ve pek az bir zamânda isti’dâd-i hüdâ-dâdlerinin yardımıyla fenn-i aksâ ve kitâbında vâsıl oldukları mertebe-i ulyâ ve derece-i kusvâsiyet ve şöhretini dü-bâlâ etmekle evvelâ mektubculukla Hekimoğlu Ali Paşa maiyyetine ve daha sonra da Mısır’da bulunduğu esnâda Paşa-yı muşârun ileyhin dîvân efendiliğine ta’yîn olunarak hizmet-i mezkûrede bir çok seneler kaldılar ve işte Mısır’da buldukları o zamânlarda “Şeyh Şemseddîn Muhammed el-Hafnî” hazretlerine mülâkî olarak sohbetlerinde buldukları gibi “Şeyh Ahmed ed-Demenhûrî” hazretlerinden de (Cifr), (İlm-i evfâk) ve sâir gibi ulûm-ı garîbe ve ulûm-ı rûhâniyye ahz ve telakkî etmekle berâber şeyh-i muşârun ileyh hazretlerinden “tarîkat-ı aliye-i Nakşibendiyye” bir de ahze muvaffak oldular bir müddet sonra İstanbul’a avdetlerinde o vakit Edirne’de irşâd-ı ibâd ile meşgûl bulunan ve el-yevm Eğrikapı haricindeki dergâhlarında defîn-i hâk-i ıtır-nâk olan “Şeyh Cemâleddîn-i Uşşâkî” kuddise sırruhu’l-bâkî hazretlerine mülâkî olarak Şeyh muşârun ileyh hazretlerinin çeşme-i feyzlerinden feyz-yâb olduktan sonra me’mûriyyet-i sâbıkasından isti’fâ edip ezvâk-ı bâtına ve ma’neviyyeyi, ezvâk-ı zâhire ve mâddîyyeye tercîh ederek yedi sene kadar halvet ve inzivâ âlemine çekilmişlerdir ki işte o neş’eli zamânlarında zuhûr eden vâridât-ı kalbiyyeleri meyânında:

“Müşkilin kimseye zâhirde Salâhî sormaz,

Hâce-i bâtına sordu soracak esrârı”

²³⁴ *Ceride-i Sofiye*, S. 153, yıl: 5, 3 Safer 1337, s. 500-501.

zemzemesiyle vâsıl oldukları merâtib-i zevk ve irfânı vâzıhan beyân eyledikleri gibi

“Celvetî Bayrâmî vü Sâ’dî, Kâdirî,
Nakşibendî, Mevlevî vü Gülşenî, Uşşâkîyiz.”

beytiyle de câmi’u’t-turuk olduklarını i’lâm ve ifhâm buyurmuşlardır.

Mürşid-i âlîleri cenâb-ı Şeyh Cemâleddîn-i Uşşâkî hazretlerinden tekmîl-i sülûk edip esrâr-ı tarîkat ve dekâik-i ma’rifeti ba’de’t-tahsîl, muşârun ileyh hazretlerinden müstahlef ve nâil-i sıhrîyyeti olduktan sonra, işte o sıralarda âlem-i ma’nâda Hazret-i Şeyhü’l-Ekber kuddise sırruhu’l-azher taraf-ı sâmîlerinden dört satırlık bir yazı okutturulmakla, cemi’-i ulûm ve meârif kendilerine münkeşif ve müncelî olup te’lifât-ı âsâra şüru’ etmişler ve evvelâ İbn Hâcib’in “Şâfiyye”sini şerh etmişlerdir ve min ba’d ömr-i azîzlerini bir taraftan irşâd-ı ibâda diğerk taraftan te’lîfi âsâra hasr ederek sekseni mütecâviz âsâr-ı kıymet-dâr vücûda getirmişlerdir ki, arabî, farsî ve türkî olarak üç lisân üzere yazmış olduğu bu âsâr-ı muhâlled meyânında pek kıymet-dâr şâh eserler vardır. “Makâmât-ı Hamîdiyye Şerhi”, “Dîvân-ı Eş’âr”, “Mir’âtü’l-ehlâm ve mişkâtü’l-ahlâm”, “Mevâkiü’n-nücûm şerhi” işte o cümledendir.

Hazret-i Şeyhü’l-Ekber’in “Mevâkiü’n-nücûm” nâm eser-i âlîlerinin şerhi olan “Metâliü’l-fühûm”²³⁵ nâmındaki bu eser Hazret-i Sâlâhî’nin ulüvv-i ka’b ve fazl u irfânına başlı başına bir delîl-i kâfi ve bir bürhân-ı celîdir. Eser-i mezkûrun mukaddimesinde buyuruyorlar ki:

“Vaktâ ki Şeyhu’l-şüyûh, sâhibü’l-feyz ve’l-fütûh” muhyi’l-milleti ve’d-dîn” kaddesanallahu bi-sırrahu’l-muîn hazretlerinin “Mevâkiü’n-nücûm” nâm eserlerini mütâlaa ettim, ibret-bîn olduğum halde eser-i mezkûrun meydân-ı letâifinde inân-ı ihtiyârım elimden düştü de gördüm ki eser-i mezkûr bir derece ibârât-ı garîbe ve işârât-ı acîbe ile memlû ve bir vecihle rumuzât-ı mestûre ve muammeyât-ı mahziyye ile meşhûn ki akıl ve kıyâs idrâkinden âtıl olmakla sanki kelâm-ı nâs idâdına gayr-i dâhil bir kelâm-ı mu’cîz-i beyân idi.

Bu esnâda ben bihâr-ı hayretin garîki, nâr-ı gayretin harîki olup düştüğüm vâdi-i hayretten halâsa bir çâre taharrisinde iken yine hazret-i müellifin ezyâl-i himem-i seniyyelerine sarılmaktan başka bir çâre bulmanın imkânsızlığını derk ve iz’ân ederek derhâl hazret-i şeyhin dâmen-i himmetine temessük ve niam-i rûhâniyyeti hirmeninden hûşe-çîn olarak rûhâniyyet-i âlîyyelerine hitâben dedim ki: “(Yâ seyyidî ve senedî ente hamdî ve mu’temedî) sen ki benim mülci’ ve penâhim ve her hâl ve kârda meded-kârımsın, şu’leyi

²³⁵ Kütüphâne-i umûmîde bir nüshası mevcûttur, arabîyyü’l-ibârede.

ulûmdan bir şerâre a'tâsiyla vâdi-i rencûr-ı hayretten sahrâ-yı hidâyet ve selâmete îsâlîme bezl-i inâyet buyurmaz mısın ki sana zâhîren ve bâtînen her iki cihetle nisbet ve intisâbım derkârdır: Evvelâ bâtînen intisâbım her türlü şüpheden ârî ve beyândan müstağnîdir. Zâhîren intisâbıma gelince: Yâ seyyidî sen “Muhyiddîn ebû Abdullah”sın, ben ise “Abdullah es-Salâhî” nâmıyla mülakkap ve mevsûmem, yâ-yı nisbet tezâyîfî ve i'tibârî olmakla adetten sâkıt ve fakat rûhânîyyetinden olan istiâneye delâlet eden “yâ”-i îlsâk ve istiâne adede dâhil olmakla istiâne-i yâ-i îlsâk ile tevâfuk-ı adeden bi'l-ittifâk hâsıdır.²³⁶ Sâniyen (Yâ seyyidî ben Abdullah'ım sen ise Ebû Abdullah'sın, sen benim eb-i rûhânîm ve mürebbe-i irfânımsın, ben ise senin veled-i kalb ve veled-i rûhunum. Nasıl olurda sen beni feyz ve fûtûhundan me'yûs bırakırsın.) İşte ben bu münâcâtı ikmâl edince Hazret-i Şeyh bana envâr-ı kudsünden bir zerre ya da bihâr-ı ünsünden bir katre ihsân buyurdular da derhâl ben Hazret-i Şeyh'in envâr-ı celiyyesiyle münevver ve esrâr-ı hafiyyesiyle mesrûr ve mübeşşer olarak ortaya atıldım ve işte o feyz-i ma'nevî iledir ki bu şerhi meydana getirdim ilâ-âhirihi” buyuruyorlar.

Sultan Mustafa Han-ı Sâlis devri ricâlinden (Tâhir Ağa)²³⁷ nâm zâtın Fâtih civârında Âşık Paşa mahallesinde (1174) târîhinde yaptırıp da meşîhatini hazret-i azîzin uhdelerine tevcih etmiş olduğu dergâhda yirmi iki sene kadar tadrîs-i ulûm ve terbiye-yi sâlikîn ile meşgûl olduktan sonra seng-i mezârında menkûş: (Salâhî şevk-ı envâr-ı cemâle oldu pervâne) mısra'ının delâlet ettiği (1196) târîhinde mürg-i rûhları âşiyâne-i ezeliyyesine tayerân ederek dergâh-ı mezkûr hazîresinde vedîa-yı rabb-i gufrân kılınmıştır. Kaddesa'llâhu rûhahu ve enâlenallahu bi-şefâatîhi, âmîn.

Bâyezîd Dersiâmlarından Arapgirli Mehmed Hazmî

D. CİHÂD VE FEZÂİL-İ CİHÂD²³⁸

Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm

يا ايها الذين آمنوا هل ادلكم على تجارة تنجيكم من عذاب اليم تؤمنون بالله ورسوله وتجاهدون في سبيل الله باموالكم وانفسكم ذلكم خير لكم ان كنتم تعلمون يغفر لكم ذنوبكم ويدخلكم جنات تجري من تحتها الانهار ومساكن طيبة في جنات عدن ذلك الفوز العظيم واخرى تحبونها نصر من الله وفتح قريب وبشر المؤمنين

²³⁶ Adedlerin keyfiyeti tevâfuku şu vecihledir: (Muhyiddîn Ebû Abdullah) aded 304; (Abdullah es-Salâhî) aded 312. 10=yâ-yı nisbet, 312-10=302, 2=yâ-yı îlsâk ve istiâne, 302+2=304.

²³⁷ Dergâh-ı mezkûrda el-yevm hazretin vâris-i irfânî reşâdetli Şeyh Behçet Efendi hazretleri post-nişîn-i irşâd ... ve terbiye-yi ibâd ile meşgûldürler -tavvelallahu ömre ve bekâhu-

²³⁸ *Ceride-i Sofiye*, S: 12- 24, Yıl: 2, s. 2-3; devamı S: 14-24, Yıl: 2, s. 2-3.

Meâl-i Münîfi

Ey mü'minler! Sizi bir ticârete delâlet edeyim mi ki o ticâret sizi azâb-ı elîmden kurtarsın! O ticâret: Allah'a ve Allah'ın rasûlüne îmân ve fî sebîlillah malınızla, canınızla mücâhede etmenizle hâsıldır ve bilseniz bu umûr-ı mezkûre sizin için ne kadar hayırlıdır.

Bu a'mâlinize mükâfât olarak Cenâb-ı Hak da günahlarınızı mağfiret, sizi ağaçları köşkleri altından enhâr-ı latife cereyân eden cennetlere idhâl, hulûd ve ebediyet cennetlerinde revâyih-i tayyibe ile mürevveh, bekâ ve likâ ile ...mesâkin-i âliyyeye is'âd ve ikâme buyurur ki işte bu mükâfât-ı ilâhiyye büyük bir saâdet ve ni'met-i uzmâdır.

Ve şu mükâfât-ı müstakbele ve ni'met-i müecceleden mâ-adâ hâlen ve müaccelen size pek sevgili bir ni'met-i halîle daha ihsân buyurur ki o da; a'dâ-yı dîniniz üzerine ancak Cenâb-ı Allah'tan nusret-i azîme ve fûtûhât-ı garîbe i'tâsıdır.

Habîbim! Âcilen ve muaccelen mü'minlere i'tâsını va'd ettiğim şu ni'met-i ilâhiyye ve mükâfât-ı sübhâniyyemi onlara tebşîr et!

Meâlen tercümesine cür'et-yâb olduğumuz şu âyât-ı bâhiru'l-beyyinâtın sebab-i nüzûlü , “Hatîb Tebrîzî” nin beyânına göre ashâb-ı kirâm hazerâtının : “Yâ resûlallah hangi amel Allah'a daha sevgilidir ki onunla iştigâl edelim” suâlleri olmuştur. “Mukâtil” den naklen “İmâm Kurtûbî” de şöyle beyân ediyor. Sahâbeden “Osman bin Maz'ûn” un cenâb-ı risâlet-penâh efendimizden vukû'bulan bir takım istifsârâtı nihâyetinde [فقال عثمان وددت يا رسول الله ان اعلم اي التجارات احب الى الله فاتجر فيها فنزلت*]

Şu iki rivâyet meâlen müttehid ve maksadı îzâha kâfîdir. Şimdi biz şu âyât-ı celîleye biraz daha im'ân-ı nazar edelim. Göreceğiz ki bu âyet-i celîle makâsıd-ı dünyeviyye ve uhreviyyeyi câmi' olan kelimât-ı ilâhiyyedendir. Çünkü şu âlemde müsteidd-i terakkî ve teâlâ olan insanların esbâb-ı terakkîsinden başlıcaları ticârettir. Ticâretsiz hiçbir cem'iyet terâkkî edemez hattâ pâ-y-dâr olamaz. Fakat biz Müslümanlar nazarında ticâret iki kısma ayrılıyor; mâddî, ma'nevî. Ta'bîr-i dîğere: dünyevî, uhrevî. Âyet-i celîle de onu nâtıktır.

Âyet-i celîlede bize, biz Müslümanlara hitâben buyuruluyor ki: Ey mü'minler! Siz öyle bir ticârete sülûk etmelisiniz ki, o ticâret sizi azâb-ı elîmden kurtarsın. Bunun için Allah ve Resûlüne îmân ile berâber, fî sebîlillah cihâd ve cihâdda sebât etmelisiniz. İşte bu bir ticârettir ki sizi hem dünyâda hem de uhrâda mes'ûd eder, azâb-ı elîmden kurtarır. “Azâb”

deyince hâtıra hemân vukû' u muhakkak olan azâb-ı ahret gelmemelidir. Belki dünyada dahi birçok azâblar vardır ki hakîkaten pek elîmdir.

Ez cümle düşmanlarımızın hâk-i pâk-i vatana istflâ ve tehâcümü ile emvâl ü eşyâmızı nehb ü gârât binlerce bî-günâh nüfûs-ı islâmiyyeyi katl-i âmm etmelerinden daha acı azâb tasavvur olunur mu? Bu, azâb-ı elîm değil de yâ nedir? İşte şu azâb-ı dünyâ ve azâb-ı âhiretten necât ve halâsımız için Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd hazretlerinin bize delâlet buyurdıkları ticâret iki şeydir:

- 1- İmân bi'llah ve bi-resûli'llah
- 2- Cihâd fî sebîlillah

Makalemizin mevzu' u i'tibâriyle biz, cihâd ve fezâil-i cihâddan bahs edecek i sek de âyet-i celîledeki “îmân billah ve îmân bi-resûlillah” ın “cihâd fî sebîlillah” a takaddümü, cihâdda a'dâ-yı dîn ü vatana galebe ve o galebenin netâyici olarak mâddî ve ma'nevî bir çok ticâret ve fevâidin husûlü mevâkı'-ı harb ve cihâdda sabır, sebât ve metâneti te'mîn edecek “îmân billah ve îmân bi-rasûlillah” a vâ-beste olduğunu gösteriyor ki (cihâd-ı ekber)den ibârettir. Ve bunun mukâbili bi't-tab' cihâd-ı asgar demektir. Binâenaleyh bu bâbda evvelâ bir iki söz söylemeyi münâsip addediyoruz:

Ma'lûm ola ki - ibâdullah!- hâl-i sulh ve sükûnda cihâd-ı ekber silâhiyla mücehhez olmayan Müslümanlar, cihâd-ı asgar denilen muhârabâtta metânet ve şecâat ibrâziyla galibiyet ve muzafferiyet-i ticâret mühimmesine nâil olamayarak bi't-tab' telâfisi nâ-kâbil zararlara ve cidden azâb-ı elîm ü azîme dûçâr olurlar. Fakat cihâd-ı ekber silâhiyla mücehhez olanlar ya'nî Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd-ı teâlâ ve tekaddes hazretlerine ve resûl-i kibriyâsına îmân edenler ve bu îmânın levâzımı olan bütün evâmîr-i ilâhiyye zırhlarıyla vücûdunu muhâfaza edenler, cihâd-ı asgarda meydan-ı rezm u vegâda bir kal'a-yı âhenîn gibi dururlar. Düşman güllerinden ne bâk ederler? Çünkü bilirler ki nâsır u hâfız-ı hakîkileri Allah'dır. Bu bilgi sâhipleridir ki düşman güllerine tarrâka-i dehşet-nâkini bir terâne-i rûh-efzâ addederler de onunla....ederler, işte o gibi Müslümanlar âhiretteki azâb-ı elîmden halâs olacakları gibi dünyadaki mağlûbiyyet ve inhizâm azâb-ı elîminde halâs-yâb olarak gâlibiyet-i kat'iyye ticâret-i mühimmesiyle iktisâb-ı fahr u şâd-mânî ederler. İmân billah ve îmân resûlullah ve onun levâzımı şimdilik bir tarafa bırakalım da cihâdın fezâilinden bahisle bu bâbdaki vârid olan âyât ve ehâdis-i şerîfeyi îzâha şürû' edelim. [mâ ba'di var.]

[mâ ba'd]

Cihâdda gâlibiyet-i kat'iyeye ve muvaffakiyet-i kâmile istihsâli "cihâd-ı ekber" silâhıyla mücehhez bulunmaklığa vâ-beste idüğünden onu bilâhire mufassalan îzâh etmek üzere şimdilik cihâdın fazîleti hakkındaki âyât ve ehâdis-i şerîfeden ba'zılarını mücmelen beyân edeceğimizi birinci makâlemizde va'd etmiş olduğumuzdan cihâdın farziyeti hakkındaki şeref-nüzûl ve vürûd eden âyât ve ehâdis-i şerîfe beyândan müstağni bulunduğundan, işte bu makâlemizi yalnız fezâil-i cihâdın beyânına hasr ediyoruz.

[ان الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا كأنهم بنيان مرصوص] [Kâla'llahu Teâlâ fi Sûreti's-Saf]

Meâl-i münîfi ale't-tahkîk: Cenâb-ı Allah o kimseleri sever, o kimselerden râzı olur ki, onlar metîn kal'a duvarları gibi yek-dîgerine merbût ve zahîr olarak saff-ı harb teşkîli ile Allah yolunda, Allah rızası için, i'lâyı kelimetullah için mükâtele ederler, cihâd ederler.

Şu âyet-i celîleye epeyce atf-ı lahza-yı dikkat edersek görürüz ki âyet-i celîle-i mezkûrenin fıkra-i ûlâsında büyük, pek büyük bir saâdet-i ebediyye ve beşâret-i sübhâniyye ile tebşîr buyurulduğumuz gibi, fıkra-i sâniyesiyle de o saâdet ve beşâretin istihsâli esbâbına Cenâb-ı Hak bizi tenbîh ve irşâd-ı beşâret-i sübhâniyye bu ki :

Cenâb-ı Allah fi sebîlillah cihâd edenleri sevdiğini ale't-tahkîk onlardan râzı olduğunu bize ihbâr buyuruyorlar. Bütün saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyyenin mütevakkıf aleyhi Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını kazanmak olduğunda hîç bir kimse şüphe etmez şu hâlde bir amel ki sâhibini Hakk'a sevdire o a'mel bütün a'mâlin hayırlı ve efdali olmuş olur, öyle ise fi sebîlillah mücâhidîni Cenâb-ı Hakk sevdiğini ve onlardan râzı olduğunu bizzât kendi kelâm-ı azîzlerinde ihbâr buyurmasına nazaran, hem cihâd efdal-i a'mâl hem de şecere-i cihâdın yetiştirdiği meyve bütün semerâtın efdali olduğu müstağni ani'l-beyândır.

Şecere-i cihâdın yetiştirdiği meyve şu iki cümle ile hülâsa edilir ki bunu bizzât Cenâb-ı Hakk kendileri buyuruyorlar: (Mücâhidîni Allah sever, Allah onlardan râzıdır.) Artık teslîm edilir ki Allah'ın sevgisi, Allah'ın rızâsından büyük bir ni'met ve fazilet tasavvur olunamaz âyet-i celîlenin fıkra-i sâniyesi ise muhârebe ve mukâtelenin en büyük esaslarından birini irâe ederek tenbîh ve ta'lîm-i sübhâniyyeleriyle bizi irşâd buyuruyor ki, hakîkatte mücâhidîn-i islâmiyye için bundan büyük ta'lîmât ve tenbîhât olamaz. Bu tenbîhât-ı ilâhiyye "كأنهم بنيان مرصوص" nass-ı celîlinden müstefâd oluyor. Ya'nî cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş oluyor ki:

Cihâd fi sebîlillah sizi "muhabbet-i sübhâniyyeme nâiliyyet" gibi bir ni'mete, bir ni'met-i uzmâyâ îsâli muhakkak ise de, bu ancak sizin meydân-ı rezm ve vegâda metîn

kal'alar gibi hücum-ı a'dâya karşı sîne-küşâ-yı şecaât ve metânet olmanızla kâbil ve saff-ı harbde ibrâz edeceğiniz azm ü sebâtınızla hâsıldır.

İşte görülüyor ki muhârebede muzafferiyât ve muvaffakiyyâti her hâlde te'mîn eden azm, sebât ve metânettir.

Azm ü sebâtın her hangi bir muhârebenin en mühim esâsını teşkîl edeceğini "Ebû Hureyre radiyallahu anh" hazretlerinden rivâyeten "*Sahîhayn*"da mezkûr şu hadîs-i şerîf isbâta kâfîdir.

“قال عليه السلام”

“لا تتمنوا لقاء العدو فاذا لقيتموه فاصبروا”

Ma'nâ-yı münîfi: Düşmanınızla mülâkî olmaya ya'ni durup dururken kuvvet ve miknetinize i'timâd ederek düşmanınızla muhârebe ve mukâtele etmeyi arzu etmeyiniz! Fakat zarûrî olarak bir harb karşısında bulunur ve düşmanınıza mülâkî olursanız, o vakit her hâlde sebât ediniz!-zîrâ muzafferiyâtı te'mîn eden sebâttır- buyuruyorlar.

“İmâm Taberânî” nin "*Mu'cem-i kebîr*"inde mezkûr şu hadîs-i şerîf de meydân-ı muhârebedeki azm u sebâtın fazîlet ve şerefini beyâna kâfîdir.

[قال عليه السلام]

“من لقي العدو فصبر حتى يقتل او يغلب لم يفتن في قبره”

Ma'nâ-yı şerîfi: her kim düşmanına mülâkî olur da katlen şehîd oluncaya kadar yâhud düşmanına galebe edinceye kadar sabr u sebât gösterecek olursa o kimse azâb-ı kabirden emîn olur. Azâb-ı kabirden kişiyi emîn eden şey' -ki meydân-ı vegâda izhâr-ı sebâttır- sâhibini hemânda azâbı kabir kadar acı olan mağlûbiyyet ve onun teferruâtı olan katl-i âmm fâcialarından halâs edeceği şüphesizdir.

Kütüb-i sitte'den "*Sünen-i İbn Mâce*" de hazret-i "Enes radiyallahu anh" dan rivâyeten zikr olunan şu hadîs-i şerîf, mücâhidîn ve guzât-ı islâmiyyeye ne büyük bir mevki' ve şeref veriyor.

“قال عليه السلام”

“من راح روحه في سبيل الله كان له بمثل ما اصابه من الغبار مسكا يوم القيامة”

Ya'nî her kim Allah Teâlâ'nın rızâsında cihâd için bir def'a sefer etse -bu seferde ilm veyâ hayrât-ı sâire için sefer etmek de bu hükümde dâhildir- vücûduna isâbet eden toz miktârı yevm-i kıyâmette misk ü râihâ-i tayyibeye mülâbis olarak mahşûr olur, buyuruyorlar. Ne büyük ni'met!

[Mâ ba'di var]²³⁹

Mehmed Hazmî

E. HÜSEYİN VASSÂF'A MEKTUBU

(Niyazî-ı Mısrî'nin Bir Gazelinin Şerhiyle İlgili)²⁴⁰

Bismillah

Huzûr-ı ârifânelerine

İrfân-penâh efendim hazretleri

Dünkü gün bir lutuf-nâmelerini aldım. Cenâb-ı Hazret-i Mısrî ile birâder-i âlîlerinin merkad-ımübârekleri fotoğrafları da melfûf buyurulmuş. Meserret-i azîmeyi mucîb oldu. Hazret-i Mısrî'nin birader-i âlîleri Ahmed Efendi hazretlerine göndermiş oldukları meşhûr mektûblarını birkaç kereler okumuştum. Her okuyuşta “Acaba bu zât-ı âli-kadrin merkad-mübârekleri nerede?” diye kendi kendime tevcih-i suâl etmişim. Bir cevap alamamışım. Mektûb-ı âlîleri o suallerime bugün fotoğrafı ile cevap verdiğiinden dolayı müteşekkirim. Bilmem bu muhterem zâtın terceme-i hâli mazbût mudur? Her halde seng-i mezârında tarihleri olacaktır. Târîh-i irtihâlleri Hz. Mısrî'den mukaddem veya muahhar mıdır? Bu cihetlere dair tenvîr buyurulmaktığımı niyâz eylerim.

²³⁹ *Ceride-i Süfiyye*'de yaptığımız taramada yazının “mâ ba'd” ine (devâmına) ulaşamadık.

²⁴⁰ Mektubun müellif hatlı orijinali, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar no: 2319'daki, Hüseyin Vassâf'ın *Lüce-i Asrî Şerh-i Kelâm-ı Mısrî* adlı Mısrî şerhleri eseri içerisinde yer almaktadır. Vassâf, yazmış olduğu Mısrî şerhleri eserini Hazmî Efendi'ye yollayarak incelemesini istemiştir. Mektûbda Hazmî Efendi bu konudan bahsetmektedir. Mektubun burada yeni harflerle yer alan şekli Abdullah Çaylıoğlu'nun *Niyazî-ı Mısrî Şerhleri* kitabından, bazı düzeltmeler yapılarak alınmıştır. (Abdullah Çaylıoğlu, *Niyazî-ı Mısrî Şerhleri*, İnsan Yay., İstanbul 1999, s. 202-211)

Mektûb-1 âlilerinde gazel-i Mısırî şerhinin Perşembe günü Muhlis Efendi dükkanına bırakılmasına emr ü iş'âr buyurulur. Emr-i âlîlerine mutâvaat vecîbe-i zimmettir. Gönül isterdi ki; bu muhterem eseri geniş bir zamanda mütâlaa ile hem müstefid ve mütefeyyiz olayım. Hem de bir takrîz yazmak cür'etinde bulunayım. Fakat buna imkan hâsıl olmadı. Çok meşgûlüm. Yalnız baştan aşağıya bir defa okumaya muvaffak oldum. Nutk-1 mezkûrun şerhi sadedinde kalem-müşkîn-i rakm-1 ârifânelerinde şeref-rîz-i sünûh buyurulmuş olan makâlât-1 âlimâne ve beyânât-1 âşıkâneleri fakîrinizi cidden zevk-yâb etti. Bu muvaffâkiyetinizi an-sahîhi'l-kalb tebrik ederim. İrtibât ve münâsebât-1 mâneviyyedir ki; mânevî umûrum husûlüne bâdî olur. Cenâb-1 Mısırî ile büyük bir irtibât-1 mâneviyyeniz olmasaydı böyle bir şerhe muvaffak olmak emr-i asîr olurdu. Fakîriniz burada Hz. Gâlib Dede'nin:

Gelenler âsitân-ı evliyâya

Bütün davetlidir Gâlib safâya

nutk-1 meşhûrumun mazmûnunu cilve-ger görüyor ve bunu nev'an-mâ tasarrufla diyorum ki:

Yazanlar şerh, nutk-ı evliyâya

Bütün dâvetlidir, Vassâf safâya

Bizzât kendilerinin

“Kaynadı çün nâr-ı aşk,

Oynadı ebhâr-ı aşk”

Buyurdıkları gibi nâr-ı aşk-1 Mısırî seniyye-i âşıkânelerinde kaynamasaydı, kalb-i pâkinizde her dem mütelâtim olan ebhâr-1 ma'nâ galeyâna gelmez, vâdi-i aşkta kaleminizi oynatmazdı. Buna ehlullah gammâzlığı derler. Yânî ehlullahın rumuzlarını söyleyenler, kendiliklerinden söylemezler. Belki ehlullah ve ervâh-1 arâisullah sevdiklerini gamz ederler. Türkçesi, “Biraz da beni konuş, beni söyle, benim sözlerimi an!” diye dürtüştürürlermiş. İşte Hz. Mısırî o “gammâz” lardan. Zât-1 âlîleri de o “magmûz”lardansınız. Edhalen'allâhu Teâlâ bi-hâze'l-gammâzîne ve'l-magmûzîn.

Şerh-i âliyi gözden geçirirken emr-i âlîlerine tebean ufak tefek bâzı kayıtlar yazmak cür'etinde bulundum. Bunların ba'del-mütâlaa silinebilmesini teshîl için kurşun kalem ile yazmak mecbûriyetini hissettim. Yazdıklarım, tekrar arz edeyim ki; emr-i âlîlerine tebeandır.

Yoksa bu husûsda eser-i âlîlerinden değilim. Kuyûd-ı vâkıalar görüldükten sonra lütfen lastik ile siliniz.

Yalnız gazel-i mezkûrun ilk beyti hakkında fikr-i kâsırânemi icmâlen arz etmekliğim müsâadesini ricâ ederim. Bunu şifâhen de arz etmiştim. Gazel-i mezkûrun matlaı olan:

İlim, bahr. Vücûd, esdâf; anın dür-dânesiyim ben
Maarif kenz ü dil vassâf; anın virânesiyim ben

Beyti basma dîvânlarda yanlış tab' edilmiş. İstitrâden arz edeyim ki; gerek yazma gerek basma bütün Mısri divânları hatâ ve galattan sâlim değildir. Çünkü nâsîh ve talebeler o engin ve vâsi mânâları kavrayamadıklarından kendilerince mâkûl olan uslûbu bulup yazmışlar. Binâenaleyh Hz. Mısrî'nin bu gazel-i âlîlerinin matlaı da böyle bir yanlışlığa kurbân olup gitmiş ve şerh-i âlînin şu nutk-ı mübâreğin sıhhatinin meydana çıkmasına bir vesîle-i hasene olmuştur.

Şemsî Efendi de 1172'de yazılmış bir *Dîvân-ı Pîr*'e istinâden matla'-ı mezkûrun doğrusunu zât-ı âlîlerine bildirmiş olduğu halde şerhinde beytin istikâmetinden inhirâf etmiştir. Bunu zât-ı âlîlerine göndermiş olduğu şerhin nihâyetinde melfûf mektublarından anlıyorum.

Zât-ı fâzılâneleri de hem yazma hem de basma dîvânlara göre şerh buyurmuş olduğunuzdan afv-ı kerîmânelerine istinâden arz edeyim ki; maksad-ı Mısrî vehleten tefehhüm olunamayacak bir istikâmet almıştır. Şerh-i âlînin 30. sahîfesindeki: “Hz. Pîr buyuruyorlar ki: İlim, bahr-i vücûd, esdâf denilen şeylerin dür-dânesiyim ben” ibâresi nokta-i nazarımı musavvittir zannederim.

Gazel-i mezkûrun merkez-i sıkleti matla'-ı mezkûr olduğundan bir defâ basma dîvânlardaki yanlış zabta göre şerh ü beyân-ı mütâlaadan sarf-ı nazar edilse daha musîbdir zannederim. Zât-ı fâzılâneleri bile 30. sahîfede her iki zabıttan bahsederken : “Fakîr her ikisini de muvâfık bulanlardanım.” dedikten sonra “Mânâ gerçi vehleten mârûz-ı şubât oluyor...” ifâdesiyle basma dîvânlardaki yanlış zabtın lüzumsuzluğunu itirâf buyurmuş oluyorsunuz zannındayım.

Evet o zabtdan da bahsetmeli fakat şerh sûretiyle değil ancak basma nüshaların yanlışlığını muharrer bahis sûretiyle.

Şimdi gazel-i mezkûrun doğru zabtına gelelim ki; en doğru zabtı şudur:

İlim, bahr. Vücûd, esdâf, anın dür-dânesiyim ben
Maârif, kenz ü dil vassâf, anın virânesiyim ben

Tavzîh-i mânâ için evvelâ ibâreyi bi'l-arab tahlîl edelim: “İlim” mübtedâ; “Bahr”, haberdir. “Vücûd”, mübtedâ; “Esdâf”, haberdir. “Anın dür-dânesiyim ben” cümlesi de mübtedâ ve haberden ibâret bir cümle olup “vücûd, esdâf” cümlesine nisbetle hâl vâki olur. Bu son cümlenin mübtedâsı “ben” lafz-ı muahharı; haberi “dür-dânesiyim” lafz-ı mukaddemidir.

Mısra-i sâniyi tahlîle lüzum yoktur. Sûret-i terkîb şöyledir: İlim, bahrdır. Vücûd esdâfdır. Ben de o esdâfın dür-dânesiyim. Maârif kenzdir. Dil vassâfdır. Ben de onun vîrânesiyim. Bu sûretle tahlîlden maksâd-ı âcîzânem Şemsî Efendi'nin de yanılıgı gibi bunu “bahr-i vücûd” terkîb-i izâfîsi iltibâsından kurtarmaktır.

Nüşhalarda mısra-i sâniyedeki “kenz” kelimesinin önünde bir vâv-ı âtife yazılmasına göre mısra-ı evvelde “bahr” kelimesinin önünde de bir vâv-ı âtife yazılmış olaydı yanlışlığa ve iltibâsa mahal kalmazdı. Belki de nüsha-i asliyyede vâv vardır. Olmasa da olabilir. Belki okunurken “bahr” kelimesi biraz imâleli okumak lâzım gelir. Ve cümlelerde sekte-i yesîre icrâ etmekle de iltibâsı def mümkündür. İşte bu dakîka nâsihlerce anlaşılmadığındandır ki; vezni ikmâl kasdıyla “bahr” kelimesinin önüne bir “ye” yazmışlar. Kelime de “bahrî” şeklinde tab' edilmiştir. İhtimâl, bu “ye” arz ettiğim gibi “vâv”dan galattır.

Her ne ise şimdi maksâd-ı nâzıma gelelim:

Evvelâ şurasını arz edeyim ki; nâzım (kuddise sırruhu) tefhîm etmek istediği hakâyıkı burada istiâre-i teşbîhiyye tarîkiyle edâ buyurup, her müşebbehin akabinde müşebbehün-bihini tizkâr buyurmuşlardır. Binâenaleyh: “ilim” müşebbeh; “bahr”, müşebbehün-bihidir. “vücûd”, müşebbeh; “esdâf” onun müşebbeh; “dür-dâne” müşebbehün-bihidir.

Burada en ziyâde nazar-ı itibâra alacak şey iki evvelki müşebbehlerden mânâ-yı murâdı bulmaktır. Nâzım (kuddise sırrûhu) “ilim” ve “vücûd” kelimelerinden burada acaba neyi murâd ediyorlar?

Müsâadenizle telakkiyât-ı fakîrânemi arz edeyim: buradaki “ilim”den maksad sıfât-ı bârî olan ilimdir. İlmullah murâddır. Bahra teşbîh buyurdıkları ilim; ilm-i ilâhîdir ki; kadîmdir. Esdâfa teşbîh buyurdıkları “vücûd” dan maksad ise vücûd-ı kâinattır ki; hâdistir. Çünkü buradaki vücûd-ı mutlak mânâsına gelen vücûd olmayıp ancak vücûd-ı izâfîdir.

Hâsılı mânâ şudur ki; ilm-i ilâhî fi'l-misl bir bahr-i bî-pâyândır. Bütün vücûd-ı ekvân sadepler gibi o bahr-ı bî-pâyân olan ilm-i ilâhîde meknûn ve mündemicdir. Esdâfın bahrdan zuhûru

gibi âyân-ı ilmiyyede sûret-pezîr olan vücûd-ı eşyâ vakt-i merhûnunda birer birer butûndan zuhûra gelirler.

“İlim” ümmü’s-sıfâttır. Her şey ilme râcî’dir. Âyânı hâriciyyenin âyân-ı ilmiyedeki sûretlerdir ki; كل يوم هو في شأن [...O, her an yaratma halindedir.(er-Rahman 55/29)] mantûkunca ân be ân sâhâ-ârâ-yı zuhûr ve bürûz olup durmadadır. Minhû bedee ve ileyhi yeûd.

Mısırî kendisi de bu bahr-i ilimden bürûz etmiş ise de mevcûdât-ı sâire gibi yalnız sade f şekli değil belki esdâf içerisinde kıymetdâr bir inci gibi musaffâ ve müctebâ olarak bürûz etmiştir.

“Ânın dür-dânesiyim ben” tâbiriyle kendilerinin vâris-i etemm olduklarını ifhâm buyuruyorlar. Çünkü matla’ın bu fıkrası lisân-ı muhammedîyle tercümân olduğu müş’irdir. Zîrâ esdâf-ı mevcûdât dür-dânesi hakîkate mazhar-ı küll (sallallâhu aleyhi ve sellem) efendimiz hazretleridir. Mısırî de onun vâris-i ekmeli bulduklarından o hakîkate tercümân olmuş oluyorlar. Nasıl ki Hz. İbn-i Fâriz de o hakîkate tercümân olarak:

و اني و ان كنت ابن آدم صورة

ولي في معنى شاهد بابوتي

buyuruyorlar.

Binâenaleyh ilimden maksat, ilm-i ilâhî; vücûddan maksat vücûd-ı kâinât olduğu fikr-i kâsırânece tahakkuk etmiş olur zannederim. Yoksa buyurduğumuz gibi burada vücûddan maksad vücûd-ı Hak ve Zâtullâh murâd olmasa gerektir. 36. sahifede “...burada Zâtullâh maksûd olsa gerektir. Hak (sübhânehu ve teâlâ) hemân vücûddur...” buyuruyorlar ki; bu beyânât-ı aliyyelerinin fikra-i sâniyyesi ayn-ı hakîkattir. Fazlullah Hindî’nin *Tuhfetü’l-Mürsele*’sinden naklen “innel-hakka sübhânehû ve teâlâ hüve’l-vücûd” kaziyesi de fikra-i sâniyyenizi müsbît ve müeyyiddir. Evet fakîrinizde “inne’l-hakka hüve’l-vücûd” derim. Fakat vücûd-i mutlakdan bahs olduğu zaman; vücûd-ı izâfiden bahs olduğu zaman değil. Binâenaleyh fikra-i ûlâdaki “burada Zâtullâh maksûd olsa gerektir.” Kaziyesini kabûl edersek murâd-ı nâzımdan tebâüd etmiş, vücûd-i mutlakı vücûd-ı izâfî ile karıştırmış oluruz.

وجود در هر مرتبه حکمي دارد

کر حفظ مراتب مکني زندقي

buyurulmuştur.

Buradaki “vücûd” lafzını vücûd-ı Hak mânâsına almayıp da vücûd-ı ekvân mânâsına aldığımızın sebep ve hikmeti zâhirdir. Çünkü “vücûd”; sıfât-ı zâtiyyededir ki; buna sıfât-ı nefsî de denilir. Bütün sıfâtın akdemidir. Hatta zât mânâsına gelen bir sıfattır. Vücûdu o mânâyâ aldığımız takdirde esdâfa teşbîh ettiğimiz bu vücûd Hakk’ın “ilim bahri”nde bürûz etmesi lâzım geliyor. Yâni “ilm”i sıfât-ı ilâhiyyeden olan ilim mânâsına alır, “vücûd”u da Zâtullâh mânâsına olan vücûd-ı Hak mânâsına alırsak aslı fer’, fer’i asıl yapmış oluruz. Vücûd-ı Hakk’ı esdâfa teşbîh ederek ilim bahrinden zuhûr ve bürûz ettirmiş oluruz. Hâlbuki ilim, vücûd üzerine merbuttur. Vücûd asıldır, vücûd-ı vâcib olmayınca sıfât-ı ilm nereden mutasavver olur? Binâenaleyh ilmullahdan zuhûr ve bürûz eden vücûd, mâhûd izâfî olan vücûd-ı Hak ve vücûd-ı ekvândır ki; o vücûdâtın dür-dânesi de nâib-i peygamberi olmak üzere hazret-i Mısrî’dir.

Hülâsatü’l-hülâsâ Cenâb-ı Mısrî demek istiyorlar ki; ilmullah nasıl nâ-mütenâhi ise mâlûmâtullah da öylece nâ-mütenâhîdir, bahr-i ilm-i ilâhîdir. Esdâf-ı mâlûmât hemân zuhûr ve bürûz eder. *يرجع الامر كله* [...Her iş O’na döndürülür...(Hûd 11/123)] muktezâsınca yine o bahre rucû’ eder.

İlimden âlem-i ayna gelir âyân-ı ilmiye

Ayndan ilme âlemden yine eyler sefer bir bir

Hakk’ın ilminde mevcûd idi ulviyyât ü süfliyyât

İlimden ayna gelir çâr u unsur bahr u berr bir bir

Bu âlem ilm-i Hakk’ın sûreti mâlûmudur yek-bâr

İyânen görmek istersen cihâna kıl nazar bir bir

Fakat ben, o esdâf-ı mevcûdât içerisinde “bi-hasebi’l-verâse “dür-dâne gibi vâhid-i asrın, kutb-i zamânın, insân-ı kâmilim demek istiyorlar. Cenâb-ı Mısrî’nin istidâdı ezelîleri vâris-i Muhammedî olmak oldu ise ki; mertebe-i fakrdır, o mertebe de fahr vardır. *الفقر فخري* bunun için Hazret de “ben ânın dür-dânesiyim” diye bi-hakkın fahr etmişlerdir.

İlimden ayna gelmiş her nedenlü var ise eşyâ

Cemûinin talebkârı sana ermek diler bir bir

İlimden ayna istidâd nâzil olan cânlar

Neferlik eyleyip ön, son olurlar sırr-ı nefer bir bir

Vücûdudur vucud âlemine illet-i gâî
Kamu mâlûl olanlar feyzi senden aldılar bir bir

İşte vücûdu vücûd âlemine illet-i gâîyye olan Cenâb-ı fahr-i rusûl ve mazhar-ı küll (sallallahu aleyhi vesellem) efendimizin bi-hakkın vârisleridir ki; “ânın dür-dânesiyim ben” diye bi-hasebi’l-verâse fahr edebiliyorlar ve fahra da layıkdırlar. İşte fakîrinizin anladığım mânâ budur. Cenâb-ı Pîr (kuddise sırruhu’l-hatîr) hazretlerinin dîvânları ibtidâlarında:

Zehî kenz-i hâfî kandan gelir her vâr olur peydâ
Kimi zulmet zuhûr eder kimi envâr olur peydâ

Zehi deryâ-yı vahdet kim kesilmez hergiz emvâcı
Bu kesret âlemi andan doğup nâçâr olup peydâ

Buyurdıkları da telakkiyât-ı fakîrânemi müeyyiddir zannederim.

İçi ummân-ı vahdettir, yüzü sahrâ-yı kesrettir
Yüzün gören görür ağyâr, içinde yâr olur peydâ

Beyt-i şerîfiyle de yine aynı noktaya temâs ediyorlar. Vücûd-i kâinat ser-tâ-ser suver-ı ilmiye olmakla iç yüzüne bakan ilmullahtan başka görmemekle yâri görürler. Çünkü zât-ı ilm kesret kabûl etmez. Dış yüzüne bakan âyân ve eşyâ görmekle ağyâr görmüş olurlar ki kesâret-i eşyâdır. Şu kadar ki; zilden zû-zille intikâl edenler için bu ru’yet ayn-ı nîmettir denebilir.

Cenâb-ı Hak bile *الم تر الى السماء كيف بنيناها* ... *اذا ار رحمة الله* veyâ emsâli nazm-ı celîllerle eşyâya, ekvâna ru’yeti emir buyuruyorlar. Fakat bakıp kalmak sûretiyle değil, bakıp geçmek şartıyla nasıl ki; cenâb-ı Mevlânâ da:

اي برادري نهايت در كهيست
برهر آنچه ميرسي بالله منيست

Allah’a kasem ile dâimâ ileri atılmayı durup kalkmayı recâ ediyorlar. Tâbîr-i rûyâda buradan olsa gerek. Yani sûretten mânâya ubûr. Çünkü sûret dâimâ kesret; fakat mânâ dâimâ vahdettir. Vahdet-i mânâ katında kesret-i eşyâ zıll-ı zâil gibi zevâl-pezîr olmakla dâimâ sûretten o mânâya ubûr olunur. Hakîkat de ancak bu itibârla bulunur. Bu makâmın sâhipleri:

Sorarsan bana dünyayı efendi!
Makâm-ı vahdet oldu söz tükendi

Deyip susuyorlar. El-ilmü indellahi teâlâ.

İstidrâd! Uşşâkilerden bir Hâlet Efendi vardır ki; bu zâtın bâzı gazelleri manzûr-i âcizî oldu. Dergâh-ı Pîr'in harem tarafındaki bahçede medfûn Yazıcı hazretlerinin seng-i mezârındaki târih de müşârun-ileyhindir. Bu Hâlet Efendi kimdir? Terceme-i hâline dâir âcizlerini mümkün mertebe îtâ-yı mâlûmât buyurulursa bi'l-hassa minnettârınız olurum.

Hâtır-ı fakîrâneme gelmişken şunu da işâret edeyim. Zannederim şifâhen de arz etmiştim. Şerh-i âlînin 22. sahîfesinde Şemsî Efendi'nin mektubunun bir fıkrasının müstenidün-ileyhi olan ibâre bir not ile zîr-i sahîfede irâe buyurulmuş. O da *Tezkîre-i Safâi*'nin beyânına göre Hazret-i Mısırî'nin zuhûrunu Cenâb-ı Şeyhi'l-Ekber hazretleri *Ankâ-yı müğrib*'inde beyân buyurmuş imiş. Safâi ne derse desin *Ankâ-yı müğrib*'de öyle bir ibâre yoktur. Nasıl ki Karabaş Velî hakkında da yine şeyhin *Tenezzülât-ı Mevsiliyye* 'sinden bir ibâre nakl olunuyor. Bu ibâre güzel celî bir hat ile bir levhâ yazılmış, merhûm İzzî Efendi'nin dergâhında nazarıma çarpmış idi. Merâk ettim *Tenezzülât-ı Mevsiliyye* 'yi baştanbaşa aradım, böyle bir ibâreye tesâdüf edemedim. Bunlar hep masnû' şeylerdir.

Mısırî'nin büyüklüğünü haricden bir ibâre ile takdîre ne lüzûm var! İşte dîvânı, işte sâir âsâr!

Kelâmundan olur mâlum kişinin fazl u mikdârı

Fakîrinizce yalnız şu isim "Mısırî" ki; Mısırî'nin büyüklüğüne kâfidir. Başka delîle hâcet yok.

Karabaş Velî de öyle. Bu isim bile o büyük insanın büyüklüğüne kâfi geliyor. *Fusûs-i Hazret-i Şeyh*'i biri mufassal, diğeri muhtasar iki def'a şerh etmiş olan zâtın ulviyyetine başka daha ne delîl aranmalıdır? Hazret-i Mısırî de:

Muhyiddîn ve Bedreddîn, ettiler izhâr-ı dîn

Deryâ Niyâzî Fusûs enhârıdır Vâridât

Demekle *Fusûs* deryâsından kim bilir ne kadar fusûs çıkarmış olduklarını ifade buyurmuyorlar mı? İşte bu husûs bunların ulviyyetine şâhid-i yegâne değil midir ki masnû' ibârelerle bu gibi zevâtın kadrini i'lâma kalkışalım!

الفضل ما شهد به الاعداء

لا ما شهد به الاحياء

Hâtır-ı âcizîme gelmişken şunu da arz edeyim: evvelce bir defa daha kütüphânemize ziyâret etmiş bulunan bir zât; zannederim ismi “Nûrî” olacak. Geçen gün ikinci olarak yine kütüphanemize geldiler. Bazı şeyler yazdılar. Bu zât şûrâ-yı devlet memûrîn mütekâidesinden imişler. Ellerinde görmüş olduğum bir mecmuânın muhteviyâtını görmek istedim.

Hazret-i Mısırî'nin manzûm bir *Kasîde-i Bürde Tercümesi* manzûrum oldu. Millet Kütübhanesinde yazdıklarını; ve suâlîm üzerine zât-ı âlîlerini de tanıdıklarını da söylediler. Tâhir Ağa Dergâhı müdâvimîninden olduklarını da ilâve eylediler. Bu zât; sultânımın, -tâbiriniz vechiyle- Mısırî delisi olduğunuzu da biraz bilenlerdendir. Efendi babamıza da gelmişler. Bilmem târif edebildim mi?

İşte bu zâtın yedinde Millet Kütübhanesinde bir mecmuâdan istinsâh etmiş olduğunu söylediği Hazret-i Mısırî'ye ait Türkçe manzûm *Kasîde-i Bürde Tercümesi* fakîrinizi hayrete düşürdü. Acaba bu tercüme hakîkaten Hazret-i Mısırî'nin midir? Okuyup tetkîk edebilecek zaman yoktu. Mısırî'nin asârı meyânında şimdiye kadar böyle bir eserin mevcûdiyyetine muttalî olmamıştım. Hatta mütetebî olan Bursalı Tahir Bey bile *Osmanlı Müellifleri*'nde böyle bir eserden bahsetmiyorlar. Gerçi onun bahs etmemesi olmamasını îcâb etmezse de şimdiye kadar hiçbir katalogda böyle bir esere tesâdüf etmedik. Binâenaleyh bu mühim meselenin tekîki ile âcizlerini tatmîn buyurmalarını himem-i aliyyelerinden beklerim.

O zât-ı âli-kadr hakkında da fakîrinize biraz îzâhât lütuf buyurulursa memnûn olurum.

“Hayat” mecmûasında 12. asır şuarâsına dâir pek güzel yazılar yazan “Ali Cânib” Bey ile tanışır mısınız? Bilhâssa şârih-i *Mesnevî* İsmail Ankaravî hakkındaki yazıları pek güzeldi. Bu zât aynı zamanda Maârif Kütüphaneler müfettişi, yahut yalnız umûm müfettiş bulunuyorlar. Bir defa da bizim kütüphaneye geldiler. Fakat bittabi kesb-i muârefe edemedim. Zât-ı âlîleri tanışmıyorsanız Mahmud Kemal Beyefendi hazretleri muhakkak bu zâtı tanırlar. Binâenaleyh gerek zât-ı âlîleri, gerekse Mahmud Kemal Beyefendi hazretleri fakîrinizi o zâta şöyle bir geçiverse yani gıyâbî takdîm etseniz belki vesîle-yi muârefe olur. Zâten لتعارفوا [...Birbirinizle tanışmanız için...(El-Hucurât 49/13)] nazm-ı celîli ile teârufla me'mûruz.

Sultânıma yazacak daha bazı şeylerim var. Fakat vaktim pek dar. Ve hâlim bî-karârdır. Esbâbını da belki sonra arz ederim. Mektubumu Perşembe sabahı erkenden alelacele karaladım. Kusûru çoktur, belki baştan ayağa mücessim-i kusûrdur. Afv-ı âlîlerini temennî ederim. Kitâbı bugün emr-i âlîleri vechiyle Muhlis Bey'in dükkanına bırakmak mecbûriyetini hissettiğim için şu

birkaç satırı karalamaktan kendimi alamadım. Acele olduğundan bir def'a olsun yazdıklarımı okumaya da vakit bulamadım.

*Sûre-i ve'l-leyl okurdum dün namâz-ı şâmda
Zülfün andım dilberin n'ettim ne kıldım bilmedim.*

Kabîlinden fakîriniz de n'ettim, ne yazdım bilmiyorum. Ne yazmışsam Mısırî muhabbetiyle ve sultânımın ibzâl buyurulan müsâade ve teveccühleriyle yazılmış oldukları için samimi yazılmıştır. Hatalarını dâmen-i afv ile setr buyurmanız niyâz-ı fakîrânemdir.

Bir şeye daha üzülürüm: geçen gün Mısırî gazeli şerhinin Muslih Bey'in dükkanına bırakılmasında zât-ı âlînin şerhinin de aynı dükkana bırakılmasını emir buyurmalarınızdan hazretimin oraya kadar ara sıra âmed-şudunuz münfehîm oluyor. Acaba Fatih'ten Keçeciler'e olan mesâfe kat'ı nâ-kâbil olacak kadar mı uzundur? Hazmî garîbdir. Hazmî bîkesîdir. Hazmî nâlân ve giryândır. Hazmî perîşândır. Hazmî:

Perîşân-hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım

Diye feryâd-künân ve sîne-sûzandır. Etme sultânım! Fakîrinizi bu kadar tahassur ateşine yakma! Ara sıra bir kadem rencîde buyur...[...Allah iyilik yapanların mükâfâtını zâyî etmez.(et-Tevbe 9/120)] Vallâhu yetevelle's-sâlihîn, El-Bâkî hüvellâhü'l-muîn.

24 Zilka'de 1345 [5 Haziran 1926]

Fakîr-i pür-taksîriniz Mehmed Hazmî

Muhterem hanımefendiler hazerâtına refîkamla birlikte arz-ı hürmetler ederiz. Suat Bey'le Muallâ Sultân'ın devâm-ı âfiyetlerini temennî ederiz. Refîkam mübârek ellerinizi öperler.

Beyrûtta Hacı İzzet Efendi'den fakîrinizde bezm-i âret olmuşum, hürmetleri vardır.

F. SEFÎNE-İ EVLİYÂ'YA TAKRÎZİ:²⁴¹

İrfân-penâh efendim hazretleri!

Sefîne'yi tebyîz ile meşgûl olduğunuz tebşîrâtı, âcizlerini çok memnûn etti. İnşâa'llah tab'ına muvaffâkiyet elverir de bütün uşşâk müstefîd ve müstefiz olurlar.

²⁴¹ H. Vassâf, age, I, 28.

“Cenâb-ı Hak sevdiklerini iyi işlerde istihdâme eder” meâlinde eser vârid olmuştur. (نزل الرحمة عند ذكر الصالحين) [Sâlihlerin zikri sırasında rahmet iner] mantûk-ı âlîsi ma'lûm-ı fazîletleridir. Hz. Cüneyd (Kuddise sırruhu)'dan, meşâyih hikâye ve menkabelerinin müridâna ne fâidesi olduğu, suâl buyurulmuş; Cenâb-ı Cüneyd de (وكلا نقص عليك من انباء الرسل ما نثبت به (فؤادك) [Peygamberlerin haberlerinden sana anlattığımız bütün bu kıssalar ile senin kalbini pekiştiriyoruz (Hud, 120)] nazm-ı celîlini okumuşlar.

Bu bâbdaki tafsîlât Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns* dibâcesindedir. Hz. Câmî'de bu sözü Şeyh Attâr-i Velî'nin *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sından almışlar i eser-i mezkûrda daha ziyâde tafsîlât vardır. Bir Attâr-ı Velî *Tezkiretü'l-Evliyâ*; bir Câmî *Nefehâtü'l-Üns* yazmışsa, bir Vassâf da *Sefînetü'l-Evliyâ*'sıyla hepsini câmi' olarak bu deryâ-yı aşka kendisini itivermiş. Ya Rab! Ne büyük muvafakiyyet. Hâzâ min fazli Rabbî.. (هذا من فضل ربي...)

Mahmud Kemâl Beyefendi'nin:

Deryâ-yı vefâ olunca sînen

Allah yoluna gider Sefîne'n

Demesi ne kadar yerindedir. Bu sözün neşesi her aklıma düştükçe beni neş'e-yâb eder. Ve kendi kendime birkaç kere tekrâr eder okurum.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bir gün Hz. Ebû Zer (radiya'llâhu anh)'a (يا أبا (ذر جدد السفينة فإن البحر عميق [Yâ Ebâ Zer! Sefîneni tecdîd et, yenile! Çünkü bu deryâ derin deryâdır.] buyurdular. Yâ Hz. Vassâf! Sefîneni tecdîde şurûundan gûş-ı cânın böyle bir emr-i Muhammedîyi der-hûş etmiş olduğuna şüphe bırakmıyor. Ne saâdet, ne mutlu! Fakîrinizi de o Sefîne'nin bir zevreka-i inâyetinde, o deryâ-yı hakîkate berâber sürükleyerek, bu çöllerde âvâre bırakmayınız. Cânım ne olur? Hemîşe ehl-i aşkın şânı budur.

Sizi bu gün, “yürü kim meydân senindir bu gece” sadâ-yı lâhûtisine mâ-sadak görmekte, bu meydân-ı hakîkatte mütemâdiyen cevelân etmekte görmektedir ki, münşerihü'l-bâl oluyorum. Cenâb-ı Hak muîn-ı dest-gîriniz olsun. Bu emr-i azîmi ikmâle muvaffak buyursun. Âmîn.

Mübârek ellerinizden öper, aşk niyâz ederim, sultânım!

14 teşrîn-i evvel 1339/ (14 Ekim 1923)

Muhibb-i muhlîs-i kadîminiz M. Hazmî

G. İTTİHAD VE İTTİFÂKIN FEVÂİDİ, TEFRİKA VE NİFÂKIN MAZARRATI²⁴²

Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmu alâ Muhammedin ve âlihî ecmaîn.

Kâla'llahu Teâlâ fî kitâbihi'l-kerîmi'l-münezzel alâ nebiyyihî'n-nebîhî'l-fahîm fî sûreti Âl-i İmrân:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ. وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ”

Sadaka'llâhü'l-azîm.

Şu âyet-i celîle ile ser-levhamıza görülen (ittihad ve ittifak)ın cem'iyet-i beşeriyeye dînen ve aklen lüzûm ve fevâidini ve her bir saâdet-i dünyeviyyenin mâ-bi-hi'l-kiyâmı ancak (ittihad ve ittifak) olduğunu ve bunun hilâfî olan (tefrika ve nifâk)ın cem'iyet-i beşeriyeyi ne büyük tehlikelere ilkâ ettiğini beyân etmek istiyoruz. Fakat âyet-i celîlenin, sadedinde olduğumuz (ittihad ve ittifak)ın lüzûm ve vücûbuna (tefrika ve nifâk)ın ise menhiyyât-ı dîniyyeden olduğuna vuzûhen delâleti anlaşılacak için evvelâ âyetin sebab-i nüzûlünü icmâlen zikr etmeyi münâsîp görüyoruz:

Herkes için ma'lûm bir hakikat-i târîhiyyedir ki cenâb-ı risâlet-penâh sallâ aleyhi'l-âlihî Efendimiz hazretleri bin üç yüz bu kadar sene akdem Mekke-i mükerremede risâletle ba's ve halkı tevâde da'vet buyurdıkları vakit, etrâf ve eknâfda bulunan kabâil ve akvâm tarîk-i şirk ve gavâyetde pûyân, husûsuyla o muhitte sâkin bütün urbân büyük bir cehâletin mahkûmu olarak âyîn-i putperestîde kemer dermeyân idiler. Ve işte bir dîn-i hak ile mütedeyyin olmamanın netîcesi idi ki bütün kabâil-i urbân arasında taassupla memzûç şedîd bir nifâk, adâvetle memlû' azîm bir tefrika ve şikâk-ı hüküm-fermâ olup yek-diğeriyle münâzaa, mudarabe hatta mukâteleden fâriğ olmazlar, aralarında âdî bir hicivden ehemmiyetsiz bir şetmden başlayan infîâl, bir kîtâl-i azîmi müceb olur arada bir çok kanlar dökülür, kadın, çoluk çocuk esîr edilir, mağlûb olanlar şu hâli bir takım müheyyic kasâid ve eş'âr ile kendi ahlâf, evlâd ve ahfâdına bildirerek hasımlarından intikâm almalarını vasiyet ederler onların evlâdı ve ahfâdı da bütün mevcûdiyetlerini babalarının, dedelerinin intikâmını

²⁴² *Mevâiz-i Diniyye*, İttihat ve Teakki Cemiyeti Şeyzadebaşı Kulübü Yayını, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1328, s. 36-53.

almaya hasr ederler, ve şu sûretle cem'iyet-i beşeriye, asırlarca büyük bir taassub-ı câhilînin mahkûm-ı inkırâz ve kurbânı olur ve şâyân-ı esef bir vahşet âbâd içinde yuvarlanır dururdu.

İşte bu cümleden olarak kabâil-i arabın hâtırı sayılırlarından “Evs – Hazrec” kabîleleri arasında bi'set-i nebeviyyeden yüz yirmi sene mukaddem “Yevm-i Biâs” nâmıyla ma'rûf bir kıtâl-i azîm vukû' bulmuş ve bir çok kanlar döküldükten sonra “Evsî”lerin muzafferiyetiyle netîcelenmiş idi. Fakat aradan husûmet, bürûdet aslâ zâil olmadığı gibi tarafeynin tâ evlâd ve ahfâdına kadar intikâl ederek her iki kabîle ahfâdı yek-diğerinin hayatını ifnâyâ intihâz-ı fırsat edip dururlardı.

İşte o esnâda idi ki şems-i tâbân- nübüvvet ufk-ı arz-ı Hicaz'dan tulû' ederek şirk ve şikâk ile memlû', bütün aktâr-ı cihânı ziyâ-dâr ve küfr ve nifâk ile müzlim bi'l-cümle sîneleri tenvîr etmeye ve arası çok geçmeden [و رأيت الناس يدخلون في دين الله أفواجا] nazm-ı celîli muktezâsınca nâs fevc fevc dîn-i İslâm'ı kabûle şitâbân olmaya başladılar. Ve o meyânda “Evs ve Hazrecî”ler de şeref-i İslâm'la müşerref olarak akd-i râbîta-i ühüvvet-i İslâmiyye eylediler. Bunun üzerine senelerden beri aralarında uzayıp giden o adâvetler, o husûmet ve bürûdetler bi'l-küllüyye zâil olup adem-i âbâdı nisyâna gitti. Nasıl gitmesin ki bir dîne i'tisâm ve temessük ediyorlardı ki o dînin esâsı her ihtilâfa, her tefrikaya nihâyet veren tevhîd idi.

O tevhîd ki her saâdetin, her bir fazîletin, her bir medeniyetin menba'ı ve esâsıdır.

O tevhîd ki necât ve saâdet-i uhreviyyenin zâmini mecd ve rif'at-i dünyeviyyenin de kâfilidir.

O tevhîd ki efrâdı beşeri tarîk-i bedâvet ve vahşetten halâs ve yek-diğeriyle istinâsa sâik ve cem'iyet-i beşeriyyeyi bir intizâm ve tekâmül-i tâm ile tarîk-i medeniyette hutve-endâz-ı terakkî olmaya emrediyordu.

İşte tevhîd esâsı üzerine müesses ve cemî'-i fazâil ve kemâlât ile muhallâ ve müzeyyen, belki mecmu-i cemî'-i kemâlât olan şu dîn-i celîl, cem'iyet-i beşeriyyeyi saâdet-i uhreviyyeye nâil edecek her bir emr-i hayrın îfâsına da'vet buyurduğu gibi o saâdet-i uhreviyyeye vesîle olan ve bütün saâdet-i dünyeviyyenin esâsını teşkil eden “ittihad ve ittifak” ile de emr, ve hilâfî olan “nifâk ve tefrika” dan bi'l-küllüyye men' ve nehy buyuruyordu.

Bu esâsa vâkıf olan “Evs ve Hazrecî”ler hablullâhu’l-metîn olan şu dîn-i celîle sarıldıkları günden i’tibâren bir asrı mütecâviz aralarında imtidâd eden nifâk ve şikâk, husûmet ve cidâli bi’l-küllîye unutarak yek-diğerine cândan kardeş olmuşlar ve samîmî bir uhuvvet-i islâmiyye husûle getirmişlerdi:

Bir gün her iki kabîlenin müctemean bir mahalde tatlı tatlı muhabbet ettiğini gören, dîn-i İslâm’ın adüvv-i ekberlerinden “Şâs b. Kays” nâmında bir Yahudi bunların dîn-i İslâm sâyesinde eski adâvetlerini unutarak az bir zaman zarfında kardeş olduklarını görünce bunu kışkandı, çekemedi hemen bunların beynine bir tefrika düşürmek emeliyle Evsîlerle Hazrecîlerin bir asır evvel vukû’ bulan muhârebelerinde tarafeynden inşâd olunan bâzı eş’âr ve kasâidi genç bir Mûsevî çocuğu ile onların arasında okutturarak her iki kabîlenin adâvet-i sâbıkalarını tezkîr ve hamiyet-i câhiliyyelerini tehyîc eyledi. Bunun üzerine her iki tarafta o anda “es-silâh es-silâh” diyerek silâha sarıldılar ve yek-diğerini mukâteleye da’vete başladılar. Şu hâlden haberdâr olan Nebiyy-i zîşân aleyhi’s-salavâtü’r-rahmân efendimiz hazretleri ashâbıyla berâber o mahalle teşrîf ve şu galeyânı müşâhede buyurdularında: “Ben sizin aranızda mevcûd, ve Cenâb-ı Hak ni’met-i İslâm’la size ikrâm, ve emri-i câhiliyyeti sizden kat’ edip kulûbünüzü te’lif eylemişken, siz hâlâ zaman-ı câhiliyyetteki ahvâli mi talep ediyorsunuz? Ve tekrâr ahvâl-i sâbikanıza rücû’ etmek mi istiyorsunuz?” buyurdular. Bunun üzerine her iki kabîle şu hâl, tevhîde ve tevhîdin levâzımından olan “ittihat ve ittifak”a muhâlif bir emr-i nifâk-ı nefsânî ve vesvese-i şeytânî olduğunu derk ve iz’ân ile hemen silâhlarını bırakıp ağlayarak yek-diğeriyle sarılıp kucaklaştılar ve istiğfâr ederek Cenâb-ı risâlet-penâh efendimizle berâber dönüp mevki’lerine dağıldılar.

Hazret-i Câbir der ki: “Bu gün gibi bir gün görmedim ki evveli gâyet akbeh olduğu hâlde âhiri gâyet ahsen ola”.

İşte şu vâkıa üzerine sadedinde bulunduğumuz âyet-i celîlenin daha evveli olan
استعِذْ بِاللّٰهِ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ. وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُنْتَلَىٰ
عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
den

لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ e kadar şu dört âyet-i celîle o ânda şeref-nâzil olduğunu umûm-ı müfessirîn-i kirâm hazerâtı bu vecihle beyânda ittifâk eylemişlerdir. Âyet-i celîlenin icmâlen meâl-i münîfi:

“Ey mü’minler! Eğer siz Ehl-i kitâptan ya’nî dîn-i Hak’tan udûl etmiş bir takım erbâb-ı şirk ve dalâl ve nifâktan bir gürûhun nifâk-âmiz sözlerine kapılarak kendilerine itâat

ve inkıyâd ederseniz sizi onlar küfür ve inkâra döndürürler. Allah'ın rasûlü sizin içinizde bulunduğu ve âyât-ı ilâhiyye aranızda okunup durduğu hâlde sizin küfür ve inkâra avdet ve rücû'nuz nasıl olur hîç mümkün müdür. Bir kimse ki Allah'ın dînine sarılır ve cemî'-i umûrunda Cenâb-ı Allah'a sığınırsa o kimse- kendini matlûbuna îsâl edecek- doğru bir yola sülûk etmiş olur.

Ey mü'minler! –Cenâb-ı Hakk'ın bütün emr ettiği şeyleri yapmak bütün nehy ettiği şeyleri yapmamakta ve her bir sa'y ve amelinizde- bi-hakkın Allah'tan korkunuz ve ancak Müslim olduğunuz hâlde ölmelisiniz ya'nî dîn-i İslâm üzerine öyle sâbit-kadem olmalısınız ki ölüm size mülâkî oldukta sizi ancak İslâm üzere bulsun, hîç bir şey İslâm ile sizin aranızı ayırmasın. Hepiniz hablullâha ya'nî dîn-i İslâm ve ahkâm-i Kur'âniyyeye elbirliğiyle, sımsıkı sarılınz. Umûr-ı dîniyye ve menâfi-i siyâsiyyenizce hâsılı vechen mine'l-vücûh sizi maddî ve ma'nevî tehlikeye bırakacak her hangi bir husûsta ihtilâf ve tefrika ihdâsı ve aranızda münâzaa, müdârabe, ve mukâtele gibi şeyler îkâ'ı ile sakın birbirinizden ayrılmayınız. Allah'ın size ihsân buyurduğu ni'met-i îmân ve İslâm'ı tezekkür ve mülâhaza ediniz ki ediniz ki siz zamân-ı câhiliyyet ve vahşette –birbirlerinizle mukâtele ederek- yek-diğerinize düşman kesilmişken Cenâb-ı Hakk rahmeti ilâhiyyesiyle kalplerinizi te'lif etti, birleştirdi, bu sebeple birbirlerinize sevimli kardeş oldunuz. Siz hâli cidâl ve husûmette iken sanki ateşe yakın bir uçurum kenarında bulunuyordunuz- ki eğer o hâl-i şirk ve dalâl, o nifâk ve ihtilâl, o husûmet ve cidâl üzere vefât etseydiniz o ateşe, ateş-i dûzâha düşüp helâk olmanız muhakkak idi. Fakat Cenâb-ı Hak- sizi ni'met-i îmân ve İslâm ile müşerref kılıp- ol nâra düşmekten halâs eyledi. İşte bu zikr olunan hakîkatler gibi Cenâb-ı Hak size bir çok delâil ve berâhin serd ve beyân buyurur tâ ki tarîk-i Hüdâ ve istikâmet üzere sâbit ve ber-karar olasınız” demektir.

İşte şu ayet-i celîle kâffe-i menâfi' ve makâsıdımızda ittihat ederek elbirliğiyle çalışmamızı sarâhaten gösteriyor ve [cemîan] kayd-ı efrâd-ı ümmetin hepsinin şu dîn-i İslâm'a sımsıkı sarılarak kitle-i vahide gibi olmalarını, dîn, ve dînin levâzımını olan dâire-i ittihatdan hîç bir ferdin hâriç kalmamasını irâe, kezâlik [و لا تفرقوا] kavî-i celîli de - sakın yek-diğerinizden ayrılmayınız- ma'nâsını nâtik olarak tefrikadan şiddetle bizi tahzîr ediyor.

Fahr-i Râzî der ki burada [بحبل الله] buyurulmasında nükte şudur ki dîn-i İslâm, hable teşbîh edilmiştir. Şu cihetten ki keennehu gâyet sarp ve sa'bü'l-mürûr bir yoldan geçen bir adam yolun müntehâsına kadar mümtedd olan bir ipe yapışarak geçse nasıl sâlimen mahall-i maksûda vâsıl olur, kezâlik bir kuyuya inen bir adam bir ipe sarılarak inse kuyuya düşmek tehlikesinden nasıl emîn olursa işte dîn-i İslâm'a sarılan ve dîn-i İslâm'ın emrettiği ittihat ve ittifâka ve tevhîd-i mesâil ve a'mâle çalışan bir kimse de öylece her bir mehâlikten emîn ve

sâlim olur diyor. Suyûtî'nin *Câmi'ü'l-Sağîr*'inde *Sahîh-i Müslim*'den nakledilen şu hadîs-i şerîfte yine beyne'l-müslimîn ittihâdın şiddet-i lüzûmunu gösteriyor (المؤمنون كرجل واحد ان اشتكى (رأسه اشتكى كله و ان اشتكى عينه اشتكى كله) Meâli: “Mü'minler şahs-ı vâhid gibidir ki başı ağrısa umûm-ı vücûdu o ağrıyı duyar kezâlik gözü ağrısa umûm-ı vücûdu o ağrıdan müteessir olur” işte mü'minler yek-diğerine o kadar merbûtturlar ki tâ aksâ-yı şarktaki bir mü'minin elem ve kederi ile müntehâ-yı garptaki bir mü'minin müteallim ve mükedder olması lâzımgelir. Sevinç ve sürûru da böyledir çünkü aksâ-yı şarkta bulunan bir mü'min müntehâ-yı garpta bulunan bir mü'minin başı veyâ gözü mesâbesindedir keenne ki bir vücûtturlar buna binâen Şeyh Sa'dî *Gülistân*'ında:

Benî Âdem a'zâ-yı yek-diğerend
Ki der âferîneş zi yek cevherend
Çû uzvî be derd âverd rûzgâr
Dîger uzvhâ râ ne mâned karâr

Kavl-i hakîmânesiyle bu hakîkate işâret buyuruyorlar.

İşte bâlâda beyân olunan âyet ve ehâdis-i şerîfeler ittihad ve ittifâkın lüzûm ve vücûbunu vâzihan bize göstermiş oluyor. Binâen alâ zâlik naklen ittihât ve ittifâkın lüzûm ve vücûbunu kısmen de fevâidini öğrendikten sonra artık aklen bir delîl aramak lüzumsuz kalıyor zannederim. Çünkü ittihât ve ittifâkın cem'iyet-i beşeriyyeye ne derece şiddet-i lüzûmu olduğunu bugün tasdik etmeyen hiçbir fert tasavvur olunamaz. Zîrâ başımızı kaldırıp da muhîtimize, etrâfımıza sathî bir göz gezdirsek maddî, ma'nevî, ulvî, süflî, âfâkî ve enfüsî her bir intizâm, her bir tekâmülün menşei ictimâ' ve ittihâd, her bir tedennî ve inhîtâtın esbâbı ise infirâd ve inkitâ' olduğunu bi'l-bedâhe görürüz.

Ne hâcet ufak bir misâl, bir misâl-i felsefî olarak diyelim ki: bizi besleyen ve mâddeten hayatımızı te'mîn eden şu küre-i arzımıza bir ta'mîk nazarla bakacak olsak acaba ne görürüz? Evet! Görürüz ki şu kocaman küremiz, biri, yek-diğerine iltihâk ve inzimâm etmiş bir takım zerrâtın hey'et-i mecmûa-i bedâi'-nümûnundan müteşekkil bir kütle-i vâhideden başka bir şey değildir. Görülüyor mu? Ehemmiyetten ârî bir takım zerrât-ı sağîre ve eczâ-yı ferdenin birleşmesi ve yek-diğeriyle ittihât etmesi yüzünden böyle azîm ve cesîm hayret-fezâ-yı ukûl-i cihânyân bir küre husûle gelmiş ve işte şu sûretle husûle gelen küremiz her şeyin mâ-bi-hi'l-kıyâmı ve bütün eşyânın en muazzezi olan “hayat” gibi bir ni'met-i uzmanın mâddeten te'mînine en büyük vâsıta olmuştur.

İşte bakınız “ittihât ve ictimâ” “ neler yapıyor, ne ucûbeler gösteriyor. (سبحان من)
(تحيير في صنعه العقول)

Kezâlik kâinâtın her noktasında cilve-ger ve rûnümâ olan bedâi’-i intizâm, ve tekâmül-i tâm, fevâid-i ittifâk ve ittihâdın birer delîl-i alenîsi, ve ahkâm-ı şer’iyyeden olan beş vakit namazda ve cum’a ve bayram namazlarında cemâatin lüzûm ve vücûbu husûsen zaman-i “hac”da her sene şark ve garptan ve bütün aktâr-ı âlemden koşup gelen yüz binlerle efrâd-ı milletin yek-nesak ihrâm-bend-i ubûdiyyet olarak “Cebel-i Arafat” da bir nokta da ictima’ ile hep bir ağızdan “lebbeyk allâhümme lebbeyk” nidâ-yı ulvîsini ref’-i bârgâh-ı ehadiyyet kılmaları ittihât ve ittifâkın mücessem, parlak birer bürhân-ı celsisi değil de ya nedir?

Beyne’l-ümem ittihât ve ittifâkın mâddî, ma’nevî, siyâsî, iktisâdî ne büyük roller oynadığı, tefrika ve nifâkın da ne azîm felâketler ne dehşetli inkırâzlar husûle getirdiğini târîh kitapları sarâhaten göstermiş olduğundan ve târîhe âit bir şeyden bahse ise mevzûmuzun müsâadesi olmadığından o cihetten bahse lüzûm görmüyor ve erbâb-ı insâfın bu bâbtaki ma’zeretimizi kabûl buyurmalarını ümît ve istihâm ile yine sadedinde olduğumuz “ittihât ve ittifâk”ın ne demek olduğunu daha açıkça beyân ve ifhâm için bir iki söz daha söylemeği münâsip görüyoruz.

“İttihât ve ittifâk” – ki lügaten birleşmek, yek-vücûd olmak, tevhîd-i âmâl etmek demektir. Bunun nakîzi ve mukâbili ise: tefrika ve nifâktır – ki ayrılmak ve iki yüzlü olmak muhtelif âmâle hizmet etmek, cem’iyyet- beşeriyyeye darbe-zen-i tefrika olmak- demektir. İşte şu ta’rîfte görülen ittihât ve ittifâkın beyne’l-müslimîn ne kadar azîm fâideleri var ise, tefrika, şikâk ve nifâkın da o nisbetde mazarratı azîm ve vahîmdir.

Câmiü’l-Sağîr’de beyân buyurulan (الجماعة رحمة والتفرقة عذاب) hadîs-i şerîfine dikkat buyurulsun. “Cemâat rahmet, tefrika azâb”dır buyuruluyor. Ya’nî: efrâd-ı beşerin yek-diğerine dest-i vifâk ve ittifâkı uzatarak birbirinin zahîr ve muîni olarak ictimâî bir sûrette yaşayışları kendileri için aynî rahmettir. Şu hâlden her vakit müstefîd olurlar. Fakat yek-diğerinden ayrılmak, ayrı yaşamak kendileri için aynî azabdır, azîm ve vahîm mazarratları dâîdir, buyuruluyor.

İmâm Ahmed’in Muâz b. Cebel’den nakl eylediği şu hadîs-i şerîf:

(ان الشيطان ذئب الانسان كذئب الغنم يأخذ الشاة القاصية اياكم والشعاب والتفرقة وعليكم بالجماعة)

İttihât ve ittifâktan ayrılmanın ne büyük bir tehlike teşkil ettiğini pek güzel îzâh ediyor. Meâl-i şerîfi: şüphe yok ki şeytân, insân kurdudur -koyun kurdu gibi- sürüden ayrılma yer ey nâs siz yek-diğerinizden ayrılmadan, müteferrik bir sûrette yaşamadan hazer edin, sakının” demektir.

Öyle olmadı mı? Bizim müteferrik yaşamamızdan, ittihât edemeyişimizden, birbirimizi çekememezliğimizden hâsılı her türlü ihtilâf ve ahlâksızlığımızdan şeytân, husûsiyle Avrupa şeytânları istifâde etmediler mi? Mevcûdiyetimize, hayatımıza göz dikmediler mi? Vatanımızı lokma lokma yutmadılar mı? Yutmadılar da vatanımızın birer cüz’-i kıymetdârı olan Tunus, Cezâyir, Kırım, Kıbrıs, Mısır, Bosna, Hersek, Rumili-i şarkî ve sâire ve sâire bunlar ne oldular? Bu sevgili memleketlerimizin elimizden çıkması, düşmanlarımıza, Avrupa şeytânlarına tatlı tatlı lokma olması hep bizim, biz Müslümanların ahlaksızlığımızdan ittihâtsizliğimizden, menfaat-perestliğimizden, tembelliğimizden hâsılı kendi seyyiâtımızdan değil midir? O, bir karış toprağı binlerce lira eden memleketlerimiz birer ikişer âkıbet düşmanlarımıza lokma oldu. Ve lezzeti dimağlarına bulaştığı için gözlerini gözlerini dört açtılar, eczâ-yı vatanımıza, kıymetdâr memâlikimize hâsılı bütün mevcûdiyetimize göz diktiler buna mukâbil biz ne yaptık gözümüzü sekiz açmak lâzım gelecek iken mevcût gözlerimizi bile yumduk da a’âmâlar sırasında bulunmakla iftihâr eyledik. Fakat Cenâb-ı Hak bu milleti acıdı, habîbine bağışladı, âkıbet bir sınıf mücâhidîn halk eyledi, onları teşci’ eyledi, onlar çalıştılar, uğraştılar, âkıbet mevcûdiyet-i milliyyemizi düşmana lokma olmadan halâs eylediler. Vâr olsun o mücâhidîn-i vatan ki [فضل الله المجاهدين] beşâret-i celîlesinden kendilerine bir hisse-i mefharet ayırmaya bezl-i cehd eylediler ve mesâîlerinin semeresini ise âkıbet iktitâf eylediler. İşte Cenâb-ı Hakk’ın lütfu Peygamberimizin rûhâniyyeti o mücâhidîn-i vatanın da gayreti sâyesinde vatanımız düşman istilâsından Avrupa şeytânlarına tatlı tatlı lokma olmadan halâs oldu. Ve mâzîmiz bize büyük bir ders-i ibret verdi âh! O karanlık, o mülevves mâzînin sahâif-i târîhiyyesine bir lahza dönüp de bakacak olursak daha ilk sütununda nazar-ı insâniyyetin nefretle göreceğı bir tâkım fecâyî’ cidden vücûdumuzu ürpertir, son sütunlarında ise vakâyı’-ı târîhiyyeyi nâtik ve [ان الله لا يغير ما بقوم حتى] [يغيروا ما بانفسهم] nazm-ı celîlinin tefsîrine temâs eder şöyle bir hâtîme-i târîhiyye meşhûdumuz olacaktır:

“Cenâb-ı Allah bir kavme bir cemâate vermiş olduğu ni’meti onların elinden almaz, tebdîl ve tağyîr etmez, tâ o kavim, o cemâat terk-i şükür ve terk-i tâatle o ni’meti kendileri tağyîr ve tebdîl etmedikçe”.

Ey mü'minler! Bilir misiniz ki Cenâb-ı Hak size ne büyük ni'metler in'âm ve ihsân buyurdu da siz o ni'metlere küfrân ettiniz ve âkıbet o ni'metlerin mübeddeli nakmet ve mihnet olduğunu müşâhede eylediniz. Ey Müslümanlar! Kendi kendinizi tanımak, azıcık mevki'nizi öğrenmek için sadr-ı İslâm'a bir nazar ediniz göreceksiniz ki siz mebâdî'-i İslâm'da gâyet za'îf idiniz Cenâb-ı Hak sizi kavîleştirdi, âzlık idiniz efrâdınızı çoğalttı. [واذكروا إذ انتم قليل مستضعفون في الارض تخافون ان يتخطفكم الناس فأويكم وايدكم بنصره ووزقكم من الطيبات لعلكم تشكرون] âyetini okuyunuz, fikr ediniz Cenâb-ı Hak sizi zenginleştirdi. İşte bunlar hep niam-ı ilâhiyye değil midir?

İşte şu ni'metlere karşı siz de hak şükür devâm ettikçe niam-ı ilâhiyye de maa-ziyâdetin ve mütenevvi' bir sûrette tecellî eyliyordu, her gün bir gûne lütf-ı ilâhî zuhûra geliyordu ve bu sûretle bir çok fütûhata nâil oldunuz: şark ve garba hükmettiniz, bütün cihânı tir tir titrettiniz, kabza-yı teshîrinize aldınız, şevket-i İslâmiyye'yi –Avrupa'nın göbeği olan- tâ Fransa içlerine kadar ulaştırdınız. Bunlar hep niam-ı ilâhiyye değil mi idi? Fakat şu terakkî acaba sizde devâm etti mi? Hayır! Bunca niam-ı ilâhiyyeyi elinizden çıkartmaya sebep oldunuz, o eski şevketiniz zâil oldu. Gitgide tedennî ve inhitâta yüz tuttunuz şunun için ki ahlâkınız bozuldu, kavîleriniz zayıfları ezmeye, ganîleriniz fakîrleri unutmaya başladı, [لئن] va'idinden gâfil oldunuz, odlunuz [وا لئن كفرتم ان عذابي لشديد] va'dini isgâ etmediniz, [شكرتم لازيدنكم] da âkıbet o cezâya çarpıldınız, ahlâk-ı rezîleyi baştan aşırdınız, [و لا تقربوا الفواحش] nehy-i celîline karşı fevâhişin bütün envâmını irtikâb eylediniz [و لا تقتلوا النفس التي حرم الله الا بالحق] nehy-i sarîhine karşı bi-gayr-i hakkın nice mazlum kanı döktünüz, [و لا تأكلوا اموالكم بينكم بالباطل] sübhâniyyesinin aksini iltizâm ettiniz: fukarâ-yı milletin emvâlini gâret ve yağma ettiniz, beytü'l-mâl-i müslimîni shehevât-ı nefsâniyyeniz uğrunda sarf ve ihlâk eylediniz, [انما الخمر] tevbih ve nehy-i rabbânîsinden bi'l-aks bir hazz-ı azîm duydunuz, karnınızı rakı ve şarap fiçısı yaptınız, yaptınız da Cenâb-ı Hak'ın sizden istediği felâh ve necâtı işte şu amel-i şeytânîde bulmak istediniz, (و..لا تحاسدوا) nehy-i celîl-i nebevîsi kulaklarınıza hiç girmedî, (و..ولا تباعضوا) men'-i nübüvvet-penâhîsinden hemende bir ferdiniz hisse almadı, bi'l-aks yek-diğerinizin aleyhinde bulundunuz, birbirinizin ayağını âlmaya uğraştınız, (و..كونوا عبادالله اخوانا) emrini aksine telakkî eylediniz, birbirinize düşman kesildiniz, belki şu evâmîr-i celîle ile maa't-teessüf düşmanlarınız âmil oldular, siz ise bunun aksine hareket eylediniz, ahlâk-ı hamîde yerine ahlâk-ı rezîle ile muttasıf oldunuz, ahlâk-ı rezîle ile ittisâf size insâniyyet ve gâye-i insâniyyeti, sa'y ve gayreti unutturdu. Ve bu sebeple kuvve-i ma'neviyyenize za'f târî oldu. Vâ esefâ ki netîcede [ان الله لا يغير ما بقوم حتى] nazm-ı celîlinin sırrı zuhûra geldi, ânîfü'l-beyân ta'dâd olunan ni'metler, eczâ-yı memâlikinizle berâber düşmanlarınıza intikâl eyledi.

Hârûn er-Reşîd zamanında islâmlar tarafından ihtirâ' edilip Fransa İmparatoru'na hediye gönderildiği rivâyet olan “guguklu” bir saatin, saat başı çaldığı zaman orada hazır bulunanlar “bunun içinde şeytân var” diye firâr ettikleri hâl-i garâbet-iştimâl, bi'l-âhire size intikâl eyledi, eyledi de garâbeti ancak aks-i sadâdan ibâret olan “fotoğraf”ların ilk icâdında siz de o yolda mukâbelede bulunmaya başladınız, binlerce teessüf!

Hâsılı müstağrak olduğunuz niam-ı ilâhiyyeye küfrânınızdan nâşî ni'metiniz, nikkete, râhatınız mihnete tebdîl ve tahvîl oldu. Gözler kamaştırıran o terakkîniz, inhitât ve tedennîye, tekemmülünüz tenâkus ve tenezzüle yüz tuttu. Bir çok memâlikiniz düşman eline geçti. Bir çok efrâdınız, bir çok kardeşleriniz düşmanlara esîr oldu. Evvelce sizlere “haraç güzâr” olanlara şimdi siz medyûn ve müntedâr oldunuz. İşte Cenâb-ı Hak şu sûretle sizi terbiye eyledi. Ve şu terbiye ve mücâzâtınız tâ “10 Temmuz sene 324” e kadar devâm eyledi. “10 Temmuz”da ise Cenâb-ı Hak sizi habîbine bağışlayarak felâketinize nihâyet verdi. Ve sizi acıdığından tedennînize artık hâtîme çekti [و ما كان الله معذبهم وهم يستغفرون] nazm-ı celîlini andırdı kennehu böyle buyurduğu içinizde seyyiât-ı sâbıklarından rücû' edenler ya'nî zulm yerine adli, atâlet yerine sa'yi, hıyânet yerine istikâmeti, kizb yerine sıdkı vaz' edenler buldukça Cenâb-ı Allah bu ümmete azâb etmez” işte on Temmuz'dan sonra o seyyiât-ı sâbıkaya hâtîme çekilerek her bir mehâsini icrâyâ teşmîr-i sâk eylediğinizden dolayı ey mü'minler! Emîn olunuz ki istikbâliniz gâyet parlak olacaktır. Yine o parlak, o şa'saalı mâzînize kavuşacaksınız yine bütün âlem-i medeniyeti hayretlere düşürecek ihtirâ'lara mâlik olacaksınız, bu, muhakkaktır. Fakat bunun en büyük çâresi çalışmaktır. Ey Müslümanlar! Yakînen biliniz ki 10 Temmuz'dan sonra kevkeb-i tâli'niz maşrık-ı ikbâl ve terakkîden doğmuştur. Dâimâ inşirâk edecek, dâimâ yükselecektir. Ve yine yakînen biliniz ki idbârınız kat'iiyen ikbâle, tedennîniz terakkîye tenezzülünüz tekâmüle yüz çevirmiştir. Siz hemen serî' adımlarla, metîn hatvelerle ilerleyiniz. Siz ey Müslümânlar! Hemen çalışınız, çalışınız dâimâ, dâimâ çalışınız. Çalışanların, terakkî ve tekâmül arzu edenler mâhi-i zulm ve istibdât, hâmi-i hakîkat ve adâlet olanların Cenâb-ı Hak muîn ve hâmîsidir. *فنعلم الولي المعين*”

Hülâsa buraya kadar fevâidini yazmakla bitiremediğimiz “ma'sûka-i ittihat ve ittifak”ın nerede ve ne gibi yerlerde tâlib-i visâli olacağımıza dâir icmâlen ve ehemmi mühimme takdîmen birkaç söz daha söyleyerek bahsimize hitâm verelim.

İttihat: Evvelâ kırk köylü ve kırk şehirlî bi'l-umûm efrâd-ı müslimîn izâle-i cehl ve ta'mîm-i maârif için bezl-i himmet ve sarf-ı mâ-melek ve hâlen ve âtiyen vatana büyük büyük hizmetler etmek için yetişen çocuklarımızı okutup yazdırmakla kalplerini tenvîr etmek etmek husûslarında –ki bu bâbda hükûmetimizin de muâvenetini istirhâm eylemek de lâzımdır.

Sâniyen: Cümle mü'minler vatanın menfaati uğruna her türlü fedâkârlıktan, her türlü teşebbüsten her türlü sa'y ve gayretten çekinmemek.

Sâlisen: Cümle mü'minler yek-diğerinin muîn ve mazâhiri olmak ve yek-diğerine her husûsta emîn olmak, bir gûne hıyânette bulunmamak, bir mü'min diğerbir mü'minin malını malı gibi, cânını cânı gibi, ırz ve nâmusunu kendi ırz ve nâmusu gibi bilmek, tanımak, sıyânet ve muhâfaza eylemekte –ki işte şu hadîs-i şerîfte mü'mini böylece tavsîf ediyor. (المؤمن من آمنه) (الناس على اموالهم وانفسهم والمهاجرين من هجر الخطايا والذنوب) kezâ fi'l-Câmi'l-Sağîr. Meâli:

“Mü'min, mü'min-i hakîki o kimsedir ki onu, bütün insanlar mallarına, cânlarına emîn bileler mühâcir ise günahlarından vazgeçen kimsedir” demektir. Ve mâ-sabaktaki hadîs-i şerîf gibi Câmi-i Sağîr'de mezkûr şu hadîs-i şerîf de bu bâbda bizi irşâda kâfidir. (المسلم من سلم) (المسلمون من لسانه ويده والمهاجر من هجر ما نهى الله عنه) Meâl-i şerîfi: “Müslim hakîkate şol kimsedir ki sâir müslimîn onun dilinden, elinden sâlim olalar –ya'nî zarar çekmeyeler, incitmeyeler-muhâcir ise Allah'ın nehyettiği şeyden hicret, Allah'ın nehyettiği şeyi terk terk edendir. - Yoksa vatanından hicret eden demek değildir- bu hicrete dâir ikinci kısmımızda tafsîlât-ı lâzıme verilecektir.

Râbian: (لهم مالنا وعليهم ما علينا) mantûk-ı celîlince vatanımızda bize vedâ olan anâsır-ı muhtelif vatanlarımızla hoş geçinerek onların hukukunu da kendi hukukumuz gibi sıyânet etmek.

Hâmisen: Hükûmetimiz tarafından yine ahâlimizin vatanımızın ihtiyâcâtına sarf edilmek için tarh eylemiş olduğu vergileri maa'l-memnûniyye edâ ve îfâsında hîç tekâsil etmeyip belki birbiriyle müsâbakaya çıkışircasına edâ-yı deyn etmek – çünkü ortada hükûmeti ve hükûmetin her bir harekâtını kontrol etmekte bulunan bir “Millet Meclisimiz” var iken hîç bir tekâlif haksız olarak hîçbir ferde tarh ve tevzî' edilemeyeceğini cümleten bilmemiz lâzımdır.

Sâdisen: Rûhumuz kadar kıymet-dâr olan vatanımızı her türlü taarruz-ı a'dâdan muhâfaza için hükûmet-i meşrûtamızın teklîf eylediği o mukaddes askerliği seve seve îfâ etmek ve evlâdımızı vatan hudûtlarında silâh be-dûş “karakol” vazîfesini îfâ eder görmekle iftihâr etmek ve ihtiyâcâtımızın en büyüklerinden olan donanmamızın tezyîdi için sarf-ı mâ-melek ederek hîç bir fedâkârlıktan çekinmemek hâsılı ta'dâd ve beyân olunan umûrun küllîsinde ez cân u dil ittihat ve ittifak etmek âyât ve ehâdis-i şerîfenin cümle-i beyânatından ve vâcibât-ı dîniyye ve levâzımât-ı akliyyedendir.

Ma'rûzât-ı mesrûdeye tatbîk-i hareket her vecihle bâis-i saâdetimiz, hilâfında hareket ise bâdî-i felâketimiz olacağını Cenâb-ı Mevlânâ'da *Mesnevî-i şerîf*'te şu beyit ile îzâh buyuruyorlar. *Mesnevî*:

يك وژه از جمع رفتن يك زمان
مكر ديوست بشنو و نيكوبدان

Hemen Cenâb-ı Hak bi'l-umûm millet-i İslâmiyyeyi dâire-i ittihat ve ittifâkta dâim ve ber-karar buyurup her bir âmâl-i hasenelerine muvaffak bi'l-hayr eyleye âmîn yâ Muîn bi-hürmeti Tâhâ ve Yâsin. (وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين)

H. ARAPGİR'İN TARİHİMİZE VERDİĞİ BÜYÜKLERDEN: İSTANBUL DERSİÂM MÜDERRİSLERİNDEN MERHÛM HÜSEYİN AVNİ KARAMEHMETOĞLU²⁴³

Hüseyin Avni Karamehmetoğlu, hicrî 1280 senesi Şaban ayında Arapgir kazasının Hezenek mahallesinde doğmuştur. Babası Molla Hasan nâmı ile ma'rûf Karamehmedoğlu hoca Hasan Fehmi Efendi'dir. Pek küçük yaşta iken babasından Kur'an-ı Kerim, tevhid, ilmihâl ve ahlak dersleri ile mebâdi-i ulûmu aldıktan sonra ilerde tahsil edeceği ulûm ve fûnûna medarı olmak üzere kendiliğinden Arapçadan Türkçeye mütercem (*Sıha-i Sübyân*) Farsça lügatlardan (*Tuhfe-i Vehbi*) menzûmelerini ezberlemiştir. Hüseyin Avni Efendi bir taraftan babasından almakta olduğu mebâni-i ulûma devâm ederken diğer taraftan da kaza merkezinde bulunan Rüşdiye mektebine kayıt ve kabûl olunarak mezkûr mektebin dört senelik derslerini ikmâl ve 1291'de şehâdetnâme almıştır.

Tahsil ulûm ve fûnûna son derece arzu-keş bulunan Avni Efendi, Rüşdiye tahsilini bitirdikten sonra medreseye intisâb etmiş, o tarihte Çarşı Câmî-i Şerîfi karşısında bulunan (İspanakçı Zâde) Medresesi müderrislerinden meşhûf müftü Mehmet Rüştü Efendinin küçük birâderi (memlekette Hoca Mustafa Efendi nâmı ile anılan) Müderris Mustafa Fevzi Efendi'nin halka-i tadrîsine dâhil olmuş ve hicrî 1303 senesinde şerîki Abdülhalim Efendi ile birlikte arabî ve farisî ulûmu mütedâvile ve mürettebeden müşârunileyh Müderris Mustafa Feyzi Efendi'den icâzet almaya muvaffak olmuştur. Avni Efendi'nin ulûm ve fûnûna olan işitiyâk ve incizâbı bu icâze ile sönmemiş, hem müktesep mâlumâtını artırmak, hem de tâliblere neşr ü ifâde de bulunabilmek için babasının izin ve müsâdesi ile 1303 târîhinde

²⁴³ *Göldağı Arapgir Kültür Derneği Yayını*; İstanbul 1955

İstanbul'a gelerek Bayezıt Medresesi'ne yerleşmiş ve zaman geçirmeden müteaddid esâtiz-i kirâmın derslerinden istifâdeye başlamıştır. Bu meyânda Bâyezıt dersiâmlarından Bayburtlu Hüseyin Hüsnu Efendi İlm-i Akâit'ten tadrîs etmekte olduğu (*Celâl*) dersine devâm ederek ikinci bir icâzet aldığı gibi Şeyhülislâm Bodrumlu Ömer Lütfî Efendi'den de üçüncü olarak bir icâzet daha almıştır. Avni Efendi'nin en büyük emel ve arzusu tadrîs ve neşr-i ulûm etmektir. Bunun için de (Dersiâm) ünvânına hâiz olmak lazımdır. Bu ünvânı hâiz olabilmek için de her dört senede bir Bâb-ı Meşîhat'de ders vekîlinin riyâseti altında irâde-i padişâhî ile teşekkül eden bir ilm-i hey'et huzûrunda icrâ edilen (Ruûs) imtihânına girerek isbât-ı ehliyet etmek icâb ediyordu. Binâenaleyh Hüseyin Avni Efendi 1305 senesinde Üryânî Zâde'nin şeyhülislamlığı zamanında icrâ kılınan ruûs imtihanında isbât-ı ehliyet-i ilmiye ederek İstanbul Ruûs'una nâil ve (Dersiâm) silkine dâhil olarak o sene Bayezıt Câmi-i şerîfnde tadrîsi ulûma başladı. Neşr ü ifâdeden çok zevk alan Avni Efendi yalnız tahsil günleri ile iktifâ etmeyerek tatil günleri dahi ²⁴⁴ akşam ve sabah tadrîse devâm etmek şartı ile tam ön dört sene bu şerefli hizmette vücûdunu yıpratmış ve hicrî 1319 senesinde birinci def'a olarak Bayezıt Câmi-i şerîfnde 85 talebeye icâze vermeye muvaffak olmuş ve Padişah tarafından altun liyâkat ile taltîf olunmuştur.

İstanbul Dersiâmları dürûsu mürettebeden icâzet verdiklerinden sonra ekseriyetle tadrîs sahasını yeni yetişen dersiâmlara bırakarak istirahat mütalaa ve te'lîf âlemine çekilmeleri mu'tad iken bir kısım müntehî talebe Avni Efendi'nin etrâfını sarmışlar, onu tekrar derse çıkmaya icbâr etmişlerdir. Müşârunileyh talebenin bu ısrarına dayanamayarak Lâleli Câmi-i şerîfnde (Şerh-i Akâid)den olmak üzere tekrar tadrîse başlamıştı ki abdi âciz işte bu ikinci tadrîslerinin ikinci senesinde halka-i tadrîs ve ifâdelerine dâhil olmuşum. Avni Efendi bu ikinci tadrîslerinde Şerh-i Akaid ile birlikte ilm-i hadisten (*Buhâri*)yi de tadrîs etmiş ve 1324 senesinde bir cemm-i gafire icâzet vererek bu def'a da Padişah tarafından Nişan-ı Osmanî ile taltîf olunmuştur. İstanbul'da Dersiâm olabilmek için Bâb-ı Meşîhatçe icrâsı mutad olan rûûs imtihanları son zamanlarda (Sadettin Taftazânî'nin) İlm-i Maânî ve Belâgat'den olan (*Mutavvel*) kitabından yapılmak usûl ittihâz edildiğinden 1324 senesinde yapılacak rûûs imtihânına bir hazırlık olmak üzere Bayezıt Câmi-i şerîfnde ikindi namazını müteâkip bir *Mutavvel* dersine çıkması pek çok müntehî talebe tarafından ricâ edilmesi üzerine Avni Efendi talebenin bu mes'ullerini de is'af etmiş ve 1320 târîhinde Bayezıt Câmi-

---

²⁴⁴ İstanbul Cevâmî ve Medârisinde okutulan dersler tahsîl ve tâtil günleri dersleri nâmı ile ikiye ayrılırdı. Cuma ve Salı günleri tatil günü sayılır ve bu günlerde dürûs-ı mürettebe okutulmazdı. Fakat Avni Efendi gibi bütün ömrünü ta'lim ve tadrîse hasretmiş olan bazı müderrisîn-i kirâm tatil günlerinde de dürûs-ı mürettebe hâricinde(âdâb, va'z, aruz, alâka v.s. gibi) bazı fenleri tadrîs ederlerdi ki bu gibi fûnûna da (Cüz'iyat) dersleri denilirdi.

i şerîfnde her gün ikindi namazını müteâkip kendisinin pek çok sevdiği Sadettin Teftazani²⁴⁵,nin bu bî-nazîr kitabını tadrîse başlamıştır. Bu tadrîs üç sene devâm etmiş, *Mutavvel*'in üçüncü kısmı (İlmi Bedi')e ait olduğundan (İlm-i arûz) ile alâkadar bulunuyordu. Bu sebeple yine talebenin ricâsı üzerine bir de *Mutavvel*'in üçüncü senesi (Aruz-ı Endülüsî) okutmuş ve icâze vermiştir. Kendisine has çok tatlı ve pek selîs bir ifâde ile ve gâyet muhakkikane bir tarzda takrîr ettiği bu derste pek çok müntehî talebe hazır bulunuyordu. O kadar ki Bayezîd Câmî-i şerîfinin sol cenâhındaki girintiyi dolduran talebenin adedi iki yüzü tecâvüz ediyordu. Gerek bu derse devâm edenlerden ve gerek her iki icâzesinden mü'caz bulunanlardan pek çoğu rûûs imtihanlarında muvaffak olarak Dersiâm silkine dâhil olmuş ve neşr-i ifâdeye başlamışlardır ki abd-i âciz de –lehülhamd- onlardan birisiyim.

Resmî Hayatı: Avni Efendi 1320'de Maârif Nezâretince (Dârülfünûn) İlm-i Kelâm müderrisliğine intihâb olunarak vazîfeye başlamıştır. 1324'te Bâb-ı Meşîhat'te (Ders Vekâleti Meclis-i Mesâlih-i Talebe âzâlığına) intihâb edilmiş, 1329'da Medârisin Islâhı üzerine Fâtih'te (Suhan Medresesi) Edebiyat-ı Arabiyye Müderrisliğine, 1330'da Bâb-ı Meşîhat'de (Şûrâ-yı İlmiyye) âzâlığına ve (Medresetü'l-Mütehassısîn) İlm-i Kelâm Müderrisliğine, 1333'te (Medrese-i Süleymâniye) Müdürlüğüne, 1334'te (DârülHikmetülİslamiyye) âzâlığına, 1335'te (DârülHikmetülİslamiyye) Riyâseti vekâletine, yine 1335 senesi Teşrinisânî sinde DârülHikmetülİslamiyye Riyâsetine tâyin olunmuştur. Tevhid-i Tadrîsat Kanunu ile Medâris ve Dârülhikme'nin ilgâsı üzerine 1926'da B.M.M kararı ile Darülfünûn (İlâhiyat Fakültesi) Hadis, Tarih-i Hadis ve İlm-i Kelâm Müderrisliklerine tâyin olunmuştur. Müşârunileyh hazretleri 1934'de Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesinin ilgâsı ve Dârülfünûnun Üniversiteye tahvîli üzerine tekâüde sevk edilmiş ve Erenköyü'nde Sahra-yı Cedid'deki köşküne çekilerek kitapları ile baş başa kalmıştır.

Efendi Hazretleri, aynı zamanda Huzûr-ı Hümâyûn Ders Mukarrırlarından bulunuyordu: İstanbul'da her sene Ramazan-ı Şerîf'te sarayda Padişahın huzurunda (*Kadı-ı Beyzâvî*) tefsirinden olmak üzere sekiz ders takrîr olunmak mu'taddı, bu dersleri takrîr edenlere (Mukarrir) denilirdi. Her mukarririn karşısına yine dersiâmlardan on beş zât bulunurdu ki bunlara da (Muhâtab) denilirdi. Sultan Reşat, huzûrunda takrîr olunan derslerin üçünde abd-i âcizde bu muhâtablar meyânında bulunmuş idim. Bu derslerde Padişahın mâ-

²⁴⁵ Avni Efendi, bu tarihî âlimi çok sevdiğindendir ki, büyük oğlunun adını (Sadettin) tesmiye etmiş ve öteden beri eslâf ulemânın baba mânâsına gelen -eb- veya -oğul- mânâsına gelen kelimelerle künyelenmek mu'tadları olduğundan talebeye vermiş olduğu icâze-nâmelerde –Ebüssaad- diye künyelenmiştir. Bir hâtıra olmak üzere istitrâten yazayım ki, Avni Efendi'nin muâsırlarından olup muhahtaplarına -Kafadar- diye hitab etmek İtiyâdında bulunan Fatih Cami-i Şerîfî Müceyyez Dersiâmlarından Tokatlı merhum Şakir Efendi bir gün abd-i âcize kafadar hocan Ebüssaad diye künyelendiğinden nâşî ben de ebû Abdurrahman diye künyelendim demişti.

adâ Hey'et-i Vükelâ, Saray erkânı, Şehzâdegân ve kafes ardından olmak üzere selâtîn ve muhadderât da bulunurlardı. İşte bu ders takrîrlerinde Avni Efendi kendisine has olan talâkat-ı lisan ve selâset-i beyânını o kadar muvaffâkiyetli takrîr ve ifâde de bulunmuştu ki Pâdişah'ın takdîrini celbetmekle kalmayıp muhâtabları tarafından (Allah İçin Arapgirli çok muvaffâkiyetli ders takrîr etti) diye sitâyîşhân olmuşlardır.²⁴⁶

Seciye ve fazîlet-i ahlâkiyesi: Merhûm metîn bir hafızaya, geniş bir karihaya ve sür'atli bir intikâle mâlik idi. Hallâl-i müşkilât idi. Her türlü ilmî mesâile vukûf-ı tâmmı vardı. Sorulan ilmî sorulara muknî cevaplar verirdi, bilhassa belâgat ve edebiyat-ı arabiyede yed-i tûlâ sâhibi idi. En müşkil ibâreleri kılı kırk yararcasına halle muktedir idi. Edebiyat-ı Fârisîyede de aynı kuvvet ve kudreti hâiz idi, hayatını boş yere hiç isrâf etmemiş idi. Vaktini dâima ilme ve mütalaaya hasretmiş idi, vekâr-ı ilmîsini muhafaza etmekle berâber gayet beşûş, güler yüzlü ve tatlı sözlü idi. İnsan meclis-i sohpetlerinden kolay kolay ayrılamazdı. Meclisinde dâima ilmî sohpetler cereyân ederdi, esnâ-yı sohpetlerinde cereyân eden sohbetlere müteallik ve münâsip arabî, farisî ve türkî edebiyat ile eş'ar okuyarak muhatapları mütefid etmek âdetleri idi. Okuduğu ibârelerin ve eş'arın kâillerini beraber söylerdi. Hilken ve teb'an halim ve selim idi. Hiç hiddet ettiği görülmemiş idi. Kimseyi incitmemişti, kimseyi zem ve gıybet ettiği görülmemiştir. Herkese hüsn-i zan ederdi. Meclisinde bir kimse hakkında zemm ü fasla dair bir söz söylense, hemen onu önler ve kâilini susturmaya çalışırdı. Her vechile zühd ü takvâ sahibi idi.

Sahra-yı Cedid'deki köşkünde ikâmet etmekte iken sinninin ilerlemesi dolayısıyla İstanbul'a gelip gitmekte karşılaşmakta olduğu müşkilâtın nâşî İstanbul'da Lâleli civârında küçük apartmanın üçüncü katını istîcâr ederek buraya taşınmış ve bir müddet bu apartmanda kendisini sevenlerin ziyâretleri ile imrâr-ı hayat ettikten sonra hafif bir rahatsızlığı müteâkip 1954 senesi Mayıs ayının 11. ve 1373 Ramazan-ı Şerîf'inin ...günü iftar vakti, tekmil-i enfâs-ı ma'dûde-yi hayat edip rahmet-i Rahmân'a kavuşmuş ve huzûr-ı ilâhîde iftar etmiştir. Rahmetullahi aleyh.

Evlâd u ahfâdı: Merhum üstad, İstanbul'da Bayezit Dersiâmlarından Develi Hânedânından Kayserili Ali Rıza Efendi'nin kerîmesi ile evlenmiş ve dört erkek evlat dünyaya gelmiştir. Refkalarının vefâtı üzerine Ali Rıza Efendi merhumun diğer kerîmesi ile evlenmiş ve bir erkek evlâdı dünyaya gelmiştir. Büyük oğlu Saadeddin Bey Yüksek

²⁴⁶ Bu Huzur Derslerinin Osmanlı Devri Saltanatında hangi tarihte başlamış ve kimler tarafından ders takrir edilmiş olduğu ve takib etmiş olduğu tarihî seyri hakkında Üniversite İlm-i Hukuk Ord. Prof. Ebululâ Bey tarafından mühim bir eser-i târîhî hazırlanmakta olduğu memnûniyetle öğrenilmiştir.

Mühendis olup Devlet Demiryolları ve Limanlar inşaatında memlekete mühim ve nâfi hizmetler îfâ etmektedir. Evlidir, çocukları vardır. Peder-i cennet-makarrları gibi faziletkâr ve müstakimü'l-etvâr bir zât-ı âli-kadrdır.

İzmit'de resmî bir daire şefi bulunan Rıfki Bey ve İstanbul'da bir lise müdürü bulunan Zeki Bey, her ikisi de pederlerinin fazilet-i ahlakiyyesinin tam mânâsı ile vârisi bulunmaktadırlar. En küçük mahdumu âteşin bir zekâyâ mâlik ve ismi gibi çok (Aydın) olan necl-i necîb doktorluk ihtisâsını yeni bitirmiş, halen ihtiyat zâbitliğini îfâ etmekte ve vâlîde-i muhteremeleri bu necl-i necîb ile ikâmet etmektedirler. Hak hepsini de pederleri gibi muammerînden eyliye.

Üstâdın Eserleri:

- 1- *En-Nakdü'râic fi şerh-i dibacetin netâyic*. Nahivden İzhar'ın şerhi netayicinin dibacesinin şerhidir. 1307'de basılmıştır.
- 2- *Ta'likat-ı alel kasîdeti'l-Lâmiye*: (Kavâid-i nahviyye-yi tatbik için İbn-i Verdi'nin – *Tuhfetül İhvan*-adlı *Kasîde-i Lâmiyyesine* ta'likat) 1306'da basılmıştır.
- 3- *İlm-i Kelam Dersleri Takrîrâtı*: Darülfünûnda İlm-i Kelam Dersleri takriratı olup 1331 de ikinci def'a tab' olunmuştur.
- 4- *Şerhü'l-kasidetü'n-nûniyye*: (Ebül Fethül Vüstî)'nin *Kaside-i Nûniyesi* şerhidir. 1312'de basılmıştır. Üstad etrafına haşiyeler yazmış olduğu bir nüshayı bu telmîzine hediye etmiştir. Mübârek hatt-ı desti bulunduğundan nâşî kütüphanemin en kıymetli kitaplarından biridir.
- 5- *Tarih-i İlm-i Hadis*: 1926 Darülfünun da takrir olunmuş 1938-1942 senelerinde bazı ilâvât ile yeniden yazılmıştır.
- 6- *El-ferâizi fi'l-kavâid ve'l-fevâid*
- 7- *Mecmaü'l-mütûn*
- 8- *Şerh-i şevahidi's-sadeddin*: 1314'de yazılmıştır. Bu son dört eser basılmamıştır. Bu eserlerin bilhassa *Tarih-i İlm-i Hadis*'in bastırılarak hâhiş-kârân-ı ilm ü irfânın istifadelerine konulmasının te'mini encâl-i necîbelerinden ricâ olunur.

Bayezid Dersiâmlarından Arapgirli üstad-ı merhûmun telmîzi;

Mehmet Hazmi Tura

I. ARAPGİR'İN TARİHİMİZE VERDİĞİ BÜYÜKLERDEN: KARABAŞ-I VELÎ HAZRETLERİ²⁴⁷

Adı Alâeddin Ali'dir. Uzun boylu olduğundan (Uzun Ali Efendi); siyah sarık sardığı için (Karabaş ve Ârifibillah ve Mürşidi ila'llah olduğundan ötürü de (Karabaş-ı Velî) diye meşhûrdur.

Karabaş-ı Velî Arapgirli'dir.²⁴⁸ Me'hazımızın beyânına göre Karabaş-ı Velî 1020 (Hicrî)'de Arapgir'de doğmuştur. Babası sâdât-ı Hüseyîniye'den ve meşâyih-i Nakşibendiye'den Şeyh Mehmet Efendi'dir. Memleketinde mebâdi-i ulûmu okuduktan sonra İstanbul'a gelmiş, Fâtih medreselerinden birine yerleşmiş, asrının ulemâ ve fudelâsından ulûm-ı resmîyeyi tahsîl ettikten sonra inâyet-i ezeliyye kendisini tarîk-i tasavvufa celb ve cezp etmiş, o zamanlar Kastamoni'de irşâd-ı ibâd ile meşgûl tarîkat-ı Halvetiyye-i Şâbânîyye'den Çorumlu İsmail Efendi'nin²⁴⁹ dâire-i feyz-i irşâdlarına dâhil olarak senelerce tehzîb-i nefse ve tasfiye-i bâtına çalışmış ve usûl-i Halvetiyye üzere ikmâl-i seyr u sülûk ve tekmîl-i (etvâr-ı seb'a) ederek nâil-i hilâfet olmuş ve mürşitlerinin emr ü tensîbleriyle irşâd-ı âliye için Çankırı'ya gönderilmiştir. Müşârunileyh hazretleri Çankırı'daki vazîfe-i irşâdî yerine getirdikten sonra 1080 târîhinde İstanbul'a dönüyor ve Rum Mehmet Paşa Câmi-i Şerîfnde beş sene halvet ve inzivâda bulunuyor, beş sene sonra Üsküdar'da Atik Vâlîde Mihrimâh Sultan zâviyesi meşîhati uhdesine tevcîh olunmuş bir taraftan icrâ-yı âyini tarîkat-ı Halvetiyye-i Şâbânîyye ile meşgûl iken diğer taraftan da te'lîf-i âsâra başlamış ve câmi-i mezkûrda takrîr ettiği müessir mev'izelerle halkı teshîr ve irşâda devâm etmiştir. Bir aralık vaktin Pâdişahi²⁵⁰ müşârunileyhim meclis-i vaazlarında bulunmuş çok zevk-yâb olmakla her Cuma günü selâmlığını aynı câmide icrâya başlamış ve zaman zaman (Şeyhin va'zı bana çok te'sîr ediyor, terk-i saltanat ederek müşârunileyhin fukarâsı meyânına girmek istiyorum.) demeye başlaması üzerine pâdişâhın bu sözlerinden tevehhüm eden Sadrîâzâm Maktûl Mustafa Paşa Beyazî Zâde²⁵¹, nin hüccetiyle kendisine esrâr-ı tevîde dâir bâzı sözler isnâd

²⁴⁷ Göldağı Arapgir Kültür Derneği Yayını; İstanbul 1955.

²⁴⁸ İbrâhim Hâs'ın rivâyâtı zaife olan (*Tezkiretü'l-hâs*) nâmı ile ma'rûf menâkıbnâmesinde Karabaş-ı Velî'nin Çankırı'lı olduğunu yazması doğru değildir. Bu zühûl biraz aşağıda izâh edileceği vech ile Müşârunileyhin bir müddet Çankırı'da ikâmet ve irşâd-ı ibâd ile meşgûl olmasından ileri gelmiştir. Biz; velî-yi müşârunileyhin hâl tercemesini Fâtih Kütüphânesi'nin İbrahim Efendi kısmının 432 numarasında üç ciltten ibâret olan Arapça yazılmış (*Beyân-ı vesâili'l-hakâyık fi beyân-ı selâsili't-terâik*) adlı eserin üçüncü cildinin 57. sahifesindeki (El-Karabaşîye) ünvanlı yazıdan aynen terceme ediyoruz. (Karabaş-ı Velî'nin Arapgir'li olduğunu yazan (Osmanlı Müellifleri) ile (*Sicilli Osmanî*) vesîkalarını bu eserden almış olmaları muhakkaktır.

²⁴⁹ *Sicilli Osmanî*'nin; Hacı Şâbân-ı Velî hazretlerinden müstahlef olduğunu yazması yanlıştır. Çünkü Hacı Şâbân-ı Velî hazretlerinin vefâtı 976'dadır ki o târîhte Karabaş-ı Velî henüz âlem-i şuhûda ayak basmış değildi.

²⁵⁰ Me'hazımızda bu pâdişâhın Sultân İbrahim gösterilmesi eser-i zühûldür. O târîhlerde Sultan İbrâhim vefât etmiş, oğlu Dördüncü Mehmed tahta geçmiş bulunuyorlardı.

²⁵¹ Beyazîzâde Ahmet Efendi kazaskerlerdendir. 1098'de vefât etmiştir.

edip 1090 yılında Limni Adası'na nefyettirmiştir. Dört sene kadar menfâda kalan müşârunileyh mazhar-ı af olarak tekrar Üsküdar'a avdet ve bilâhara Hicaz'a azîmet etmiş ve üç sene kadar Haremeyn-i Muhteremeyn'de mücâvir kaldıktan sonra hüccâc ile birlikte Mısır'a giderken, Mısır'a yakın (En-nahle) mevkînde rûh-i kudsîleri melâ-yi âlâya urûc etmiştir. Bu mi'râc-ı mânevî saferü'l-haczin ikinci günü iki namaz arasında vâki' olmuştur, sene (1097). Kabr-i şerîfleri (Gaylân köyünde Şeyh Gazâlî nâm zâtın kabr-i şerîfleri civârında olup ziyâret olunmaktadır.). Kaddesa'llâhu sırrahu'l-azîz.

Eserleri: 1) *Kâşif-i esrâri'l-Füsûs* 2) *Câmiü'l-esrâri'l-Füsûs* 3) *Miyârü't-tarîka* 4) *Tarîkatân* 5) *Risâle-i usûlü'l-erbaa* 6) *Risâle-i fî cevâzi'd-devrân fîz'z-zîkr* 6) *Risâletü't-tâbir* 7) *Risâle-i fî esâsi'd-dîn* 9) *Tefsîr-i Sûre-i Tâhâ* 10) *Şerh-i hadîs-i hubbibe ileyye min dünyâküm selâsün* 11) *Şerh-i Kasîde-i Aşkiye* (kasîde Şeyhü'l-Ekber'indir) 12) *Şerhi*.

Bunların hiçbirisi basılmamıştır. 1114 de vefât edip Üsküdar'da Doğancılar'da (Nasûhî) Dergâhı hazîresine defnedilmiş olan mahdum-ı âlîleri (Mustafa Manevî) Efendi'nin de (*Füsûs Şerhi*) ve müretteb dîvânları vardır.

Mehmet Hazmi Tura

J. MEVLÂNÂ²⁵²

“Derhâ heme beste end illâ der-i tû
Tâ reh-i nebered garîb illâ ber-i tû
Ey der kerem u izzet u nûr efşânî
Hurşid u meh u sitâregân çâker-i tû”

Gönül gözleri nûr-ı Hak ile münevver olmuş kimseler hâdisât-ı müstakbeleyi görmekte güçlük çekmezler. Nitekim Mevlânâ kendisinden üç yüz sene sonra gelen, Hazret-i Ömer-i “Rûşenî”nin halîfesi olan (İbrahim-i Gülşenî)'nin zuhûrunu bu beyit ile beyân buyurmuşlar:

“Dîdem râh-ı hûb-i gülşenî ra- an veşm-i çırağ-ı gülşenî ra”

²⁵² *FETİH* Siyasette Fikirde Sanatta Hak Ölçülere Bağlı Haftalık Siyasi Edebi Aylık Gazete; Yıl 2, Sayı: 50, 26 Aralık 1958

“Rûşenî'nin güzel yanağını müşâhede ettim” demişlerdir. Umûr-ı müstakbeleyi keşif beşerin kudreti dâhilinde midir? suâlini Mevlânâ şu beyitleriyle cevaplandırıyor:

“Kârı pâkânra kıyası ez hudigâr – Gerçi bâşed dernüviştên şîr şîr”.

İşini kendinden kıyas etme, her ne kadar arslan mânâsına gelen şîr ile süt mânâsına gelen şîr imlâda bir yazılırsa da hakîkat itfâriyle birisi hayatı izale eden arslanı diğeri hayatı idâme eden süt mânâlarına gelmektedir. Buyurarak insân-ı kâmilin avam-ı nâstan ayrı mânen başka bir mertebe ve makamı olduğunu isbât ediyorlar.

Hazret-i Mevlânâ'nın 685. Ölüm yılı münâsebetiyle bu geçen hafta Konya'da üç gün üç gece pek ruhlu ve pek muazzam bir tören yapıldı. Gazetelerin yazdıklarına göre bu törende kırk binden fazla insan hazır bulundular. Bu törene yalnız kendi memleketimizin her tarafından koşup gelmiş olan Mevlânâ âşıkları değil, İran ve Pakistan gibi büyük Müslüman memleketlerinden gelen Mevlânâ muhibleri de iştirâk etmişlerdir. Hatta yine gazetelerin yazdıklarına göre Hristiyanlık âleminin papazı bitevârüs ettiğin o mübârek âle bu törene bir mesaj göndermek sûretiyle sempatisini bildirmişlerdir. Buna hayret mi ediyorsunuz? Etmeyin! Çünkü Mevlânâ bütün hayatında, bütün beşeriyeti dâire-i şümûlüne alan ve hayat-ı âlem olan aşkı, hakîki aşkı terennüm etmiştir. O aşk ki efrâd-ı beşerin hepsi ister istemez o aşkın, o hakîkatin meclûbu, mahkûmu ve meftûnudur.

“Bâzâ bâzâ her ânçi hestî bâzâ- Ger kâfir u gebr u butperestî bâzâ- İn dergeh-i mâ nevmî nîst -Sadbâr eğer tevbe şikestî bâzâ”

Geri gel kâfir mecûsî putperest, her ne olursan ol, geri gel, bizim bu dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir. Yüz defâ tevbeni bozsan ve kırmış isen de yine gel...diyor. Bu dâveti duyan hangi bir kimse Mevlânâ kapısına koşmaz ki?

Mevlânâ yaratmış veya yaşamış ve yaşatmış olduğu tasavvufu aşk felsefesinde ferdîlikten çıkmış maşerîliğe beynelmilellikten yükselmiş ve bu felsefesi yüzünden bütün beşeriyetin malı olmuş bir dâhi-i aşk, bir insan-ı kâmidir. Bu gibi ârif-i billah zevât-ı alîye hakkında şöyle deniliyor:

“Gözet kim varet-i esrârın hayatında, memâtında dime kâfir Müslümân bu dil âgâh bizdendir.”

Zâhire 685. ölüm yılı Mevlânâ'ya göre hakîkatte bir (doğum yılıdır). Nitekim haklı olarak bu ölüm yılına (Şeb-i arus)=vuslat gecesi denilmektedir. Mevlânâ işte bu vuslat gecesi

arzusuydur ki vefâtına yakın kendisine tecellî eden ölüm ekisine karşı: Ey benim sultânım, kapı ekisi önüme gel, önüme gel diye hitâbede bulunmuş, bütün avam-ı beşer ölümden korkarak, Mevlânâ ölümü severek karşılamıştır.

Çünkü Mevlânâ'ya göre yaşamak firkat; ölüm vuslattır.

Yukarıda yazdığımız gibi, vefâtı gecesine “Şeb-i arus”=vuslat gecesini denilmesi gâyet yerindedir. Mevlânâ cihan şümûl olan Mesnevîlerinin başlangıcında:

“Dinle bu neyi kim nasıl şikâyet, şikâyet sûretinde ayrılıklardan nasıl hikâyet ediyor.”

“Belhistan'dan beni ayırdıklarından beri kadın-erkek herkes benim âh u figânımdan inlemişlerdir.” diye o vuslat gecesini anarak inlemekte olduğunu ifâde ve bu ayrılıktan parça parça olmuş bir sîne isterim ki, ona bu vuslat iştiyâkının derdini söyleyeyim diye derd-i derûnunu izhâr etmekle, firkatın acılığını vuslatın ise tatlılığını ve hakîkî hayatın makâm-ı vuslat olduğunu beyân buyuruyorlar.

Konya'daki Kubbetü'l-Hadrâ Mevlânâ'nın zâhirde bir medfeni, bir sembolüdür. Hakîkatte ise Mevlânâ her muvahhidin, her hakîkat âşığının kalbinde ve gönlünde medfûndur.

“Vefâtımızdan sonra bizim türbemizi yer altında arama ki, bizim mezarımız ârifâgah olanların gönülleri ve kalpleridir..” buyuran Mevlânâ'nın zâirleri tören münâsebetiyle Konya'da toplanmış olan ve 40 bin kişi değil, Şark ve Garpta Mevlânâ aşkını kalbinde taşıyan belki de 40 milyonun üstünde olan Mevlânâ'nın tâbiriyle (merdüm-i âriflerdir). Binâenaleyh Konya'daki törende bulunamadım diye merdüm-i ârifler üzülmesinler; onlar aşk-ı Mevlânâ'yı gönüllerinde taşıdıkları müddetçe Mevlânâ ile berâberdirler.

“Dü cihânda eğer altun ola dersen nâmın –sikkesi altına gir Hazret-i Mevlânâ'nın.”

Sayın Doktor Nafiz Uzluk'tan bir ricâ:

Cenâb-ı Mevlânâ'nın birçok eserlerinin neşrine himmet etmiş oldukları gibi Şâkir Dede'nin manzum Mesnevî tercümesinin de neşrine himmet buyururlarsa ruh-ı Mevlânâ'yı şâd edecekleri gibi, âlem-i aşk ve edebe de büyük bir hizmette bulunmuş olacaklardır.

Yazan: Mehmed Hazmî Tura

III. ŞİİRLERİ

Hazmî Efendi'nin, birçok mutasavvıf gibi şâirliği de vardır. *Sefîne-i Evliyâ*'da, Hazmî Efendi'nin bir *Dîvançe-i Eş'arı* olduğu kaydedilmiştir.²⁵³ Ord. Prof. Ebu'l-ulâ Mardin'de, Hazmî Efendi'nin değerli bir şair olup pek çok şiiri olduğunu, şiirlerini kalın bir defterde toplamış ancak bastıramamış olduğunu ve eşi Mürşide Tura'nın Hazmî Efendi'nin şiirlerini ihtivâ eden bu defterin vefâtı sırasında zâyî olduğunu haber verdiğini aktarmıştır.²⁵⁴

Bugün elimizde Hazmî Efendi'nin şiirlerinin toplu halde yer aldığı bir dîvânı olmadığından, çeşitli kaynaklardan toplanarak ulaşılabilenler bu bölümde bir araya getirilmiştir.²⁵⁵ Şiirlerinin derlendiği yazılı-basılı kaynaklar; *Sefîne-i Evliyâ*, *Huzur Dersleri*, *Arapgir Postası Gazetesi*, *Arapgir'in Sesi Dergisi Özel Sayı: Arapgirli Şairler Antolojisi*, *Göldağı Dergisi* ve Hüseyin Vassâf'ın *Dîvân*'ıdır. Kişiler vasıtasıyla ulaşılanlar ise; Zeki Konbul, Ahmet Kadri Yetiş, Mustafa Tolunay Beyefendilerin kendi arşivlerinden alınan ve Hazmî Efendi'nin Erzurum'daki Kadirî şeyhi Ali Rıza Efendi'ye ait bir cönkten Bekir Çöl tarafından ulaştırılan şiirleridir.

Hazmî Efendi'nin, meşhûr mutasavvıf şairlerin şiirlerine tahmîsleri ve nazîreleri, Hazret-i Peygamber'e naatleri, ehl-i beyt muhabbetini ortaya koyan gazelleri ve mersiyeleri, Ekberî düşünce çizgisinde olduğuna işaret eden vahdet-i vücûd, nûr-ı Muhammedî gibi konuları işlediği, şarab, mey, meyhane, sâkî, peymâne, zülûf, Leylâ, Mecnûn gibi tasavvûfî remizleri sıkça kullandığı aşkullah dolu şiirleri ve tarîkatı Uşşâkîyye ve Uşşâkîler'den bahsettiği şiirleri vardır. Şiirlerinde "Hazmî" mahlasını kullanmıştır ve aruz vezni ile yazmıştır.

Pîrdaşı Vassâf ve Uşşâkî Behcet Dede gibi isimlerin, Hazmî Efendi'nin şiirlerine nazîreleri vardır. Hazmî Efendi'nin mersiye ve gazelleri, şeyhi ve kayınpederi Mustafa Hilmî-i Sâfî Efendi'nin yeğeni olan meşhûr mersiyehan Uşşâkî Hüseyin Sebilci (Okurlar), Kani Karaca gibi usta ağızlar tarafından okunmuş, bazı şiirleri bestelenmiştir.

1. Nâbî'nin bir gazelini tahmîsi²⁵⁶

Fuâdı kâinâtın belde-i mu'cîz nüvâdır bu

²⁵³ Vassaf, age, IV, 364.

²⁵⁴ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 768.

²⁵⁵ Vassaf, age, IV, 364.

²⁵⁶ Vezin: Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

Semâ pâyê harem-gâh-ı resûl-i müctebâdır bu
Harîmi arz-ı cennet ravza-i hayrû'l-verâdır bu
Sakin terk-i edebden kûy-i mahbûb-i Hüdâ'dır bu
Nazar-gâh-ı ilâhîdir makâm-ı Mustâfâ'dır bu

Bu dergâh-ı muallâya tevessül eyleyen sâil
Bulur her derdine dermân olur maksûduna nâil
Esâtın-ı hikem cümle bu hükme oldular kâil
Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-i adem zâil
Amâdan içti mevcûdât çeşmin tûtiyâdır bu

Uyûn ârâsı âlem tûtiyâ na'leyni hâkidir
Bu hadrâ kubbede mahfûz o nûrun cism-i pâkidir
Bütün envâr-ı âlem aks-i nûr-ı tâb-nâkidir
Felekde mâh-ı nev Bâbü's-Selâm'ın sîneçâkidir
Onun kandili cevzâ matla-ı nûr u ziyâdır bu

Mürâhcâhdır bu hâkin her gubârı kadr ü kıymette
Cilâ-bahş-ı uyûn olmakta eksire meziyette
Bu câ-yi dilkûşânın bir nazîri yok fazîlette
Habîb-i Kibriyâ'nın hâb-gâhıdır hakîkatte
Tefevvuk-gerde-i Arş-ı Cenâb-ı Kibriyâ'dır bu

Ziyâsı pertev-efşândır bu hâkin mihr ile mâha
Eder âşıkların dâvet serây-i lî ma'allâha
Yüzün sür sen de ey *Hazmî* bu dergâh-ı felek-câha
Mürâât-i edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha
*Metâf-ı kudsiyândır bûse-gâh-ı enbiyâdır bu*²⁵⁷

2. Dede Ömer Rûşenî'nin bir gazelini tahmîsi²⁵⁸

Bir fakra yetiştim ki gnâ yâdıma gelmez

---

²⁵⁷ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 217-218.

²⁵⁸ Vezin: Mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün

Bir dosta kavuştum ki sivâ yâdıma gelmez
Bir hasta-i aşkım ki rehâ yâdıma gelmez
Bir derde sataştımki devâ yâdıma gelmez
Bir rence ulaştım ki şifâ yâdıma gelmez

Yanmakta gönül âteş-i hicrân ile her dem
Muzlim görünür çeşmime ser-tâ-ser âlem
Zahm-ı dil-i mecrûhuma bunmadı merhem
Bir vechileyim cevr ü cefâ vü gama hem-dem
Şâdî vü ferâh mihr ü vefâ yâdıma gelmez

Bir Leylî'ye Mecnûn olalı deşt-neverdim
Bassın kademin diye yüzüm yerlere serdim
Âşıklığıma işte nişân çehre-i zerdim
Yüz türlü suhân düzedirim demeye geldim
Nidem ki haşâsında sana yâdıma gelmez

Günden güne bilmem ki neden mihnetim artar
Vuslat sözünü söyleyemem firkatim artar
Ol şûhdan ayrı düşeli hasretim artar
Ağyârla yâri görücek hayretim artar
Deşnâ vü hecâ medh ü senâ yâdıma gelmez

Ol gonca-femin bülbülüyüm gülşeniyim kim
Ol bâğ-ı safânın gülüyüm sûseniyim kim
Ol mısır-ı melâhat şehinin bendesiyim
Men ol perin işvesine göyenyim kim
Aşkında onun ata onun yâdıma gelmez

Bir pîr-i mugân pendini ettim yine der-gûş
Çâh-ı zegân yârdan oldum mey-nûş
Düştüm der-i meyhânedede oldum bî-hûş
Görsen meni sen serhoş u âşüfte vü medhûş
Sen sorma sakın Rûşenâ yâdıma gelmez

Yâ Râb ne büyük derd ü belâ tîregî-i hicr
İtti beni pâ-mâl-i fenâ tîregî-i hicr
Hazmî'ye yeter cevri ü cefâ tîregî-i hicr
Men Rûşenî'yim gerçi bana tîregî-i hicr
*Öyle eser etti safâ yâdıma gelmez*²⁵⁹

3. DESTÛR (Hasan Sezâî'nin bir gazelini tahmîsi)²⁶⁰

Menem Mecnûn-ı deşt-i gam sebak-âmûz-ı ve'l-Leylî
Menem ol dost ile hem-dem dilimde yok sivâ meyli
Menem cânân ile mahrem gözümde nokta-i hâli
Menem çün mazhar-ı âdem idüp esmâ-i tekmîli
Sifâtım zikr eder âlem eğer ulvî eğer süflî

Sivâyı yak lehîb-i nâr-ı sûzân-ı hakîkatdan
Ki dil kansın zülâl-i âb-ı irfân-ı hakîkatdan
Nevâl-i lutfun ibzâl eyle bûstân-ı hakîkatdan
Eyâ Rahmân-ı müşfik feyz-pistân-ı hakikatdan
Ümîd-i şîr-i hikmetle figân eyler gönül tıflı

Fetîl-i aşkı ey sâlik tutuşdur tâ ki feth olsun
Kuvâ-yı nefsi ey sâlik çalışdır tâ ki feth olsun
Bu farkı cem'a ey sâlik ulaştır tâ ki feth olsun
Kilîd-i zikri ey sâlik yetişdir tâ ki feth olsun
Hakikât kenzini der-beste etmişdir sivâ kuflü

Aradan gayrı terk eyle özünde kendini cem' et
Kelâmın dinle her dilden sözünde kendini cem' et
Bakıp didârına yârın gözünde kendini cem' et
Görüp zülf-i perişânın yüzünde kendini cem' et
Eğer fark etmek istersen dilâ cem' ile tafsîli

²⁵⁹ Vassaf, age, IV, 369-370.

²⁶⁰ Vezin: Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

Erişdi nâgehân *Hazmî* meşâmm-ı câna bir hoş-bû
Meğer zülfün dağıtmış nâz ile ol gözleri âhû
Hicâb-ı zülfü ref' eyle çekip aşk ile bir yâ Hû
Vücûdun zerresin mahv et cemâli mihrine karşı
*Sezâyî bir ola yârın sana hicriyle tafsîli*²⁶¹

4. Recep Vahyî'nin bir gazelini tahmîsi ²⁶²

Cümle zerrât-ı cihânı Hakk'a burhân görmüşüz
Safha-i ekvânı belki vech-i Rahmân görmüşüz
Bâde-i vahdetle medhûş nice mestân görmüşüz
Âlem-i zevk u tarabda hayli rindân görmüşüz
Gibta bahş-ı hûr-ı cennet rû-yı Rahşân görmüşüz

Mâsivâya meylimiz yok dildedir dildârımız
Çârşû-yı kesret içre Hak'ladır bâzârımız
Bâğ-ı vahdet goncasıdır dîde-i hunbârımız
Fârîğ-ı nakş-ı sivâyız azm-i Hak'dır kârımız
Bakmayız rû-yı riyâyâya hüsn-i cânân görmüşüz

Hırmî-i hubb-ı ezelden çünkü olduk hûşe-çîn
Zevk-ı ma'nâ ile olduk hep kedûretten emîn
Âlem-i fakr u fenâda olmuşuz vahdet-güzîn
Maksad u matlûbumuz Rıdvan-ı ekberdir hemîn
Mürşid-i kâmil katında feyz ü irfân görmüşüz

Bâd-ı aşk ile olunca mevce-zen deryâ misâl
Tâir-i evc-i bekâ olduk hemân bî-perr ü bal
Nûş edip sahbâ-yı aşkı olmuşuz âsûde-hâl
Bulmuşuz rûşen-dil-i zînet-fezâ-yı bî-hemâl
Vecde geldi cân u dil biz şâh-ı devrân görmüşüz

²⁶¹ Vassaf, age, IV, 370-371.

²⁶² Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Mahrem-i esrâr-ı aşkız kimse bilmez hâlimiz
Olmayan aşk âşinâ derk eylemez akvâlimiz
Aşka dâirdir bütün akvâlimiz ef'âlimiz
Sırr-ı aşkdan güft ü gû eyler lisân-ı hâlimiz
Öyle bir deryâ-yı aşkız bahr-ı ummân görmüşüz

Tîşe-i aşk ile her kim yıkılır vîrân olur
Nâil-i mülk-i bekâ ma'mûr u âbâdân olur
Bezm-i nûş-a-nûş aşkda vâsıl-ı cânân olur
Mevc-i cûş-a-cûş-ı lâhûtu safâ-ı cân olur
Gark eder envâr-ı aşka şevk-ı tâbân görmüşüz

Bir hümâ-yı lâ-mekânım *Hazmî* anka-meşrebim
Aşk sahrasında çün ki sayd-ı bâzu'l-eşhebim
Her günüm îyd-ı visâldir rûz-ı rûşen her şeyim
Vahyî'yim ben sahn-ı gül-zâr-ı hüviyyet meşrebim
*Ravza-i ezhâr içinde itr-efşân görmüşüz*²⁶³

5. Vassâf'ın bir gazelini tahmîsi ²⁶⁴

Misli yok bir mehlikâ cânânı gözler gözlerim
Nûr-ı mahz-ı Kibriyâ cânânı gözler gözlerim
Rûhuma zevk u sefâ cânânı gözler gözlerim
Sırruma cilve-nümâ cânânı gözler gözlerim
Kendidir nûr-ı hüdâ cânânı gözler gözlerim

Sûreti elden bıraktım sîreti tahsîl için
Kesreti sildim gözümünden vahdeti tahsîl için
Gûşe-gîr-i uzlet oldum kurbeti tahsîl için
Hankâh-ı aşka girdim vuslatı tahsîl için
Derdime olur devâ cânânı gözler gözlerim

---

²⁶³ Vassaf, age, IV, 365-366.

²⁶⁴ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Mün'akidir hüsn ü aşkın cilvesi dilden dile
Düşmüş istiğnâ güle feryâd u nâle bülbüle
Vâsıl-ı vuslat-serây-ı yâr olunca şevk ile
Bâğ-ı aşkın bülbülü oldum nihâyet şevk ile
Goncadır ol cân fedâ cânânı gözler gözlerim

Olmadım hem-bezm-i vuslat ol gül-i handân ile
Girye-bâr-ı hasretim bu âteş-i süzân ile
Ağladım yandım tutuştum firkat-i cânân ile
Bâb-ı ihsânında büktüm boynumu hicrân ile
Aşıka eyler atâ cânânı gözler gözlerim
Lâ-mekân-ı vahdetim simurg-ı ankâ kâfiyim
Hastegân-ı aşka neş'emle devâ-yı şâfiyim
Hazret-i Vassâf'a *Hazmî* yâdigâr-ı Sâfi'yim²⁶⁵
Bâde-i bezm-i elestin mestiyim Vassâf'ıyım
*Âh kim ol hûş-ı ribâ cânânı gözler gözlerim*²⁶⁶

6. Osman Şems Efendi Hazretlerinin gazeline nazîresidir:²⁶⁷

Aks eder pertev-i dil-dâr gönülden gönüle
Şevk verir sohbet-i ebrâr gönülden gönüle

Sem'a îsâl olunur nefha-i sırr-ı tevhîd
Bir nefesle dolar esrâr gönülden gönüle

Cilve-gerdir dilini zikr ile tenvîr edene
Nazar-ı Ahmed-i Muhtâr gönülden gönüle

---

²⁶⁵ Hazmî Efendi burada, Vassâf'ın bir mektubunda kendisine, müridleri Mustafa Sâfi Efendi'nin yâdigârı olarak kaldığını söylemesine telmîhte bulunmuştur. (İsmail Kasap, age, s. 306)

²⁶⁶ İsmail Kasap, age, s. 306.

²⁶⁷ Vezin: Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün.

Kufl-ı tevhîd ile feth olsa maânî genci
Saçılır lü'lü-i şeh-vâr gönülden gönüle

Dest-i sâkî-i ecel sunsa "sakāhum" câmın
Dökülür bâde-i serşâr gönülden gönüle

"Men aref" dersini bî-savt u hurûf u elfâz
Okutur hâce-i esrâr gönülden gönüle

Hıyre²⁶⁸-çeşmân göremez tal'at-i yâri aslâ
Müncelî cilve-i dîdâr gönülden gönüle

Kalb-i abd üzre kurar bârgeh-i saltanatı
Hükm eder Hazret-i Hünkâr gönülden gönüle

Giremez cümle-geh-i vasla ebed bî-gâne²⁶⁹
Onda mahrem bulunur yâr gönülden gönüle

Âb-ı tevhîd ile dil ravzası olsa sîr-âb
Açılır lâ-yuad ezhâr gönülden gönüle

"Ve nefahtü" demi kim Âdem'e rûh-efzâdır
Nefh ederler onu ahrâr gönülden gönüle

Sırr-ı hubb-ı ezeli ber-heme eşyâ sârîst
Oldu bu nükte pedîdâr gönülden gönüle

Hazmîyâ huzme-i şemse dilini mir'ât et
Rû-nümâ olsa rûh-ı yâr gönülden gönüle²⁷⁰

---

²⁶⁸ Şiiri aldığımız kaynakta bu kelime "hayra" olarak geçmektedir. Ancak Prof. Dr. Mustafa Tahralı hocamız doğrusunun "hıyre" olması gerektiğini belirtmiştir. Kendisine teşekkürlerimizi arz ederiz. [Hıyre: (f.s) kamaşık, donuk, fersiz (göz); Ferit Devellioğlu, age, s. 435]

²⁶⁹ Şiiri aldığımız kaynakta bu beyit "Giremez cümle ki valsa ebed-i bigâne" şeklinde geçmektedir. Ancak Prof. Dr. Mustafa Tahralı hocamız vezin ve anlamca yukarıda kaydedilen şeklin uygun olduğunu belirtmiştir.

²⁷⁰ Vassaf, age, IV, 366-367.

7. YETİŞ²⁷¹

Ey gonca-i bâğ-ı safâ, ey verd-i handânım yetiş
Bûyin senin derde devâ ey derde dermânım yetiş

Dolmuş gözüm gönlüm senin aşkınla ey nazlı güzel
Sensiz cihânı neylerim ey mûnis-i cânım yetiş

İçtim gözünden bir kadeh aşkın şarâbın mest olup
Ayılmazam tâ haşra dek ey çeşm-i mestânım yetiş

Ey tûti-i sükker-dehân nutkun verir bu cisme cân
Kurban yolunda baş u cân ey mâh-ı tâbânım yetiş

Nûr-ı cemâlin şem'ine pervâne veş yandı gönül
Aşkından ayırma beni ey şems-i tâbânım yetiş

Dil bülbülü feryâd eder ağlar durur şâm u seher
Bekler o cânândan haber ey cân-ı cânânım yetiş

Ey gonca-i bâğ-ı emel ey hüsn ü ânı bî-bedel
Ey *Hazmî*'nin leylâsı gel sultân-ı hûbânım yetiş²⁷²

8. ²⁷³

---

²⁷¹ Vezin: Müstefilün / müstefilün / müstefilün / müstefilün.
Zekâi Altun tarafından Hüseyinî makamında bestelenmiştir. Eserin notası için bkz. EK 3: Arşiv Belgeleri.

²⁷² Necdet Ardıç, *Gönülden Esintiler: Divan 3*.

Âsitân-ı devletindir kâbe-i ulyâ bana
Ravza-i huld-i berînin cennetü'l-me'vâ bana

Ey cemâl-i âfitâbın kible-gâhı ins ü cân
Ebruvânın kâbe kavseyn kurbu ev ednâ bana

Gül-femin reşk-âver gül gonca-i firdevstir
Dürr-i dendân-ı dehânın dürre-i beyzâ bana

Ey leb-i mu'ciz beyânın menba'-ı âb-ı hayat
Ey zülâl-i lâ'l-i nâbın kevser-i mâ'nâ bana

Ey kelâmı mu'cizindir mürdeler ihya eden
Nutm-ı cân-bahşındır ancak mu'ciz-i Îsâ bana

Sen kelâmullahı nâtik olduğun burhânıdır
Sûre-i Yasîn ü Tâhâ hüccet-i garrâ bana

Koyma zulmette bu *Hazmî* kemterin eyle halâs
Ey vücûdu nurdan bir âyet-i kübrâ bana ²⁷⁴

9. ²⁷⁵

Âsitân-ı yâre baş koymak saâdetir bana
Bende-i sultân-ı aşk olmak ne devlettir bana

Aşk ucundan çektiğim mihnet için fahr eylerim
Aşk yolunda her mezellet ayn-i rif'attır bana

Ben o Mecnûnum ki Leylâsız cihânı istemem
Kûy-i leylâ nüzhet-âbâd bâğ-ı cennettir bana

---

²⁷³ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

²⁷⁴ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 217.

²⁷⁵ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Öyle bir sultân-ı aşkın tâc-dârî âlemin
Taht-gâhı devletin kâfi kanâattir bana

Ârif-i billâh olan düşmez kerâmet kaydına
Hakk'ı bilmek en büyük keşf ü kerâmettir bana

Mündemiçtir her hakikat aşk-ı Hakk'ta *Hazmîyâ*
Her kerâmet her hakikat aşka hizmettir bana ²⁷⁶

10. ²⁷⁷

Derd-i cevrenden dirîgâ bî-karâr oldum yine
Hayli demdir mübtelâ-yı hier-i yâr oldum yine

Bülbül-âsâ gülşen-i vuslatta nağme-sâz iken
Kalb-gâhımdan cerîh-i zahm-ı yâr oldum yine

Seyl-i gam yıktı binâ-yı zevkî eyvâh kim
Bister-i gamda esîr-i derd-i yâr oldum yine

Evc-i istiğnâda tâir bir humâ-yı kadr iken
Âlem-i pestîye düştüm hâk-sâr oldum yine

Perde olan vasl-ı yâre varlığımış anladım
Kendi kendimden hacîl ü şerm-sâr oldum yine

Ey nesîm-i feyz-bahşâ tiz yetiş imdâdıma
Derd-nâk u sîne-çâk u nâle-kâr oldum yine

Eşk-bâr-ı hasret oldum makdem-i teşrîfine
Hâk-pây-i yâre *Hazmî* dürr-nisâr oldum yine ²⁷⁸

---

²⁷⁶ Ahmet Mahir Gedikoğlu, “Merhum Hazmi Efendi’nin birkaç şiiri”, *Arapgir Postası*, 25. 11. 1960.

²⁷⁷ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

11. ²⁷⁹

Gubâr-ı pâyine kurbân olayım yâ Resûlallah
Nigâh-ı lûtfuna bin cân fedâyım yâ Resûlallah
Elim açtım hicâbımla der-i ihsânına geldim
Înâyet kıl fakîr u bî-nevâyım yâ Resûlallah
Siyeh-rû bir günahkârım beni affet kerem-kârım
Huzûr-ı izzetinde cephe-sâyım yâ Resûlallah
Atâyı bî-hesâp etmek senin şân-ı kerîmindir
Atâ-bahş ol ki muhtâc-ı atâyım yâ Resûlallah
Huzûr-ı devletinde arz-ı hâle hiç yüzüm yok
Hacil ü şerm-sârım pür-hatâyım yâ Resûlallah
Uzak düştüm harîm-i hazretinden ey ulû sultân
Elim tut ki giriftâr-ı hevâyım yâ Resûlallah
Kemend-i nefis-i zâlimle ayağım kündelenmiştir
Halâs eyle esîr-i mâsivâyım yâ Resûlallah
Cemâl-i bî-misâlin âşık-ı âvâresiyim ben
Yüzün göster ki müştâk-ı likâyım yâ Resûlallah
Şefâat kıl bağışla ehl-i beyte cürm ü isyânım
Kemîne bende-i âl-i abâyım yâ Resûlallah
Selâtîn-i cihâne ser-fürû etmem budur fahrim
Kapında boynu bağı bir gedâyım yâ Resûlallah
Kulun *Hazmî*'nin evrâdı budur her dem lisânında
Gubâr-ı pâyine kurbân olayım yâ Resûlallah ²⁸⁰

12. ²⁸¹

Varlığındır hilkat-ı dünyâ vü ukbâdan garaz

---

²⁷⁸ İsmail Kasap, age, s. 339.

²⁷⁹ Vezin: Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

²⁸⁰ Ahmet Mahir Gedikoğlu, "Merhum Hazmi Efendi'nin birkaç şiiri", *Arapgir Postası*, 25. 11. 1960.

²⁸¹ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün

Cemâl-i zâtını görmek ne devlet yâ Resûlallah
Gül-femindir güllere revnak veren ey nûr-i Hak
Kâmetindir cennet-i Adn içre Tûbâdan garaz
Kıble-gâh-ı âşikândır ebruvânın ey habîb
Kaşlarındır kâbe kavseyn ev ednâdan garaz
Ey kelâmullahı nâtık mazhar-ı ayât-ı Hak
Sensin ancak sûre-i Yâsîn ü Tâhâ'dan garaz
Bu kulun *Hazmî* ayağın tozuna kurbân olur
Hubb-ı zâtındır efendim hubb-ı Mevlâdan garaz.²⁸²

13.²⁸³

Bu âlem buldu nûrunla bidâyet yâ Resûlallah
Yine sende bulur âlem nihâyet yâ Resûlallah

Sana tâ'zîm için gönderdi Cebrâil-i emîni Hâk
Seni dergâhına Hâk etti dâvet yâ Resûlallah

Şeb-i mi'râc husûsî bir tecellîdir sana yoksa
Bütün ânın senin mi'râc-ı izzet yâ Resûlallah

Seni gören görür Hakk'ı ki sen mir'at-ı Rahmân'sın
Cemâl-i zâtını görmek ne devlet yâ Resûlallah

Senin hâk-i ıtır-nâkin tefâhür eyler eflâke
Harem-i hazretindir arz-ı cennet yâ Resûlallah

Günahkârım huzurunda beni affeyle sultânım
Ki sensin âleme hüccet-i Rahmân yâ Resûlallah

Der-i devlet-meâbında boyun bükmüş niyâz eyler
Kulun *Hazmî* diler senden şefâat yâ Resûlallah²⁸⁴

²⁸² Ahmet Mahir Gedikoğlu, "Merhum Hazmi Efendi'nin birkaç şiiri", *Arapgir Postası*, 25. 11. 1960.

²⁸³ Vezin: Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

14. ²⁸⁵

Şem'-i tevhîdin ezel pervânesidir gönlümüz
Bâde-i aşkın ebed hum-hânesidir gönlümüz

Kays-veş sahrâları geşt ü güzâr etmekteyiz
Bir bulunmaz Leylî'nin dîvânesidir gönlümüz

Sığmayız arz u semâya lâ-mekân ankasıyız
Ol hümâ-yi lâ-mekânın lânesidir gönlümüz

Bu merâyâda tecellî eyleyen bir nûr iken
Mâsivânın dâimâ bî-gânesidir gönlümüz

Çeşm-i mest-i yârdan nûş eyleyince bir kadeh
Tâ-be-mahşer ol meyin mestânesidir gönlümüz

Bir kadehle mest-i medhûş eyleriz tâlipleri
Bâde-i bezm-i elest meyhânesidir gönlümüz

Fahr edersen kâinâta çok mu ey *Hazmî* bugün
Hazreti sultân-ı aşkın hânesidir gönlümüz²⁸⁶

15. ²⁸⁷

---

²⁸⁴ Ebu'l-ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 768.

²⁸⁵ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

²⁸⁶ Ahmet Mahir Gedikoğlu, "Merhum Hazmi Efendi'nin birkaç şiiri", *Arapgir Postası*, 25. 11. 1960.

²⁸⁷ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Hüseyin Vassâf Efendi'nin bu şiire nazîresi şöyledir:

Ol güzel cânânın aşkı cevher-i cândır bize
Âşık-ı şeydâsı olmak mâye-i şândır bize

Kalbimiz envâr-ı aşka ma'kes olmuşdur bizim
Dâimâ pür-zevk u şevkız Hak nümâyândır bize

Cezbe-i aşk-ı Hudâ kim şu'le-i cândır bize
Lâ-mekândan nâzil olmuş dilde mihmândır bize

Bâdiye-peymâ-yı aşkız hânûmândan geçmişiz
Yekke-tâz-ı vahdetiz bu arz meydândır bize

Hüsn-i mutlak âşkıyız her ne ki manzûrumuz
Pertev-i nûr-ı Hudâ'dır vech-i Rahmân'dır bize

Zâhidâ her zerrede bir şems-i tâbân gizlidir
Sûretâ her gördüğün bir katre ummândır bize

Sırr-ı mi'râc-ı hakikat her zamânda cilve-ger
Kâbe kavseyni ev ednâdan nümâyândır bize

Biz kemer-bend-i tevellâ vü teberrâ olmuşuz
Hamse-i âl-i abânın hubbu îmândır bize

Yok hücum-ı leşker-i gamdan cihânda bâkimiz
Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî ki sultândır bize

Hazmîyâ ifşâ-yı râz et âşıkâna kıl salâ
Feyz-i Sâfî neş'e-bahş-ı sırr-ı Yezdân'dır bize²⁸⁸

Pîrimiz ser-tâcımız burhânımız cânânımız
Reh-nümâ-yı Hak Hüsâmeddîn sultândır bize

Neş'e-i aşk ile düştük hâk-pâ-yı mürşide
Şeyhimiz ihsân-ı Hak'tır nûr-ı Yezdândır bize

Feyz-i Sâfî-i ilâhî mazharıyız çok şüktür
Bir nigâh-ı iltifâtı ayn-ı ihsândır bize

Aşk ile devrân eder ez cân u dil zikr eyleriz
Cezbe-dâriz aşkımız mir'ât-ı cânândır bize

Cümleten Uşşâkî'yiz hep olmuşuz Vassâf'ı aşk
Âşkız ma'sûka-i vicdânımız cândır bize (Vassâf, age, IV, 341)

²⁸⁸ Vassaf, age, IV, 364.

16. ²⁸⁹

Bir hasta-yı aşkım ne olur imdâdına gelsen
Bir bâde-yi hamrâ ile hemen imdâdına gelsen²⁹⁰

Mehcûr-ı cemâlin olalı ey gözü âhû
Ağlar gezerim ne zaman yâdına gelsen

Sızlar ciğerin hâl-i perîşânımı görsen
Ağlarsın eğer sûziş-i feryâdına gelsen

Cevrin ile ölsem yine zinde olurum ben
Kabrimde bile hâtırına şâdanıma gelsen²⁹¹

Yıktın dil-i ma'mûrunu bu *Hazmî* zârın
Ey bâni-i aşkım ne var âbâdına gelsen²⁹²

17. ²⁹³

Aşk ucundan aldı Mecnûn başına sevdâları
Aşk ucundan mesken etti dağları sahrâları

Teşne-i aşk ile Ferhâd verdi cân Şîrine
Aşkır sûzân eden Vâmıkları Azrâları

Dest-i sâkîyi ezelden nûş eden aşk bâdesin
Bir pula almaz bugün dünya vü mâ-fihâları

Aşkır dâim cihânda hâkim-i mutlak olan

---

²⁸⁹ Vezin: Mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün

²⁹⁰ Bu beytin vezni: Müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün

²⁹¹ Bu beytin vezni: Müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün

²⁹² Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiirlerinden.

²⁹³ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Aşktır şeydâ kılan İskenderi dâneları

Dâmen-i aşka yapış ey *Hazmî*-yi şeydâ bugün
Kul iken sultân eder aşk âşık-ı şeydâları²⁹⁴

18.²⁹⁵

Âşık-ı vech-i Hüdâyız hubb-ı Yezdân bizdedir
Sâlik-i râh-ı Hüdâyız nûr-ı irfân bizdedir

Derd-i aşka mübtelâ olanlara kıldık devâ
Bizde her derde dermân sırr-ı Lokmân bizdedir

Müncelâdir her nazarda bizlere cânân yüzü
Mest ü medhûş eyleyen uşşâkı cânân bizdedir

Vahdet-i mevlâyı bulduk şirkten olunduk halâs
Hakk'ı bulduk Hakk'ı gördük sırr-ı ihsân bizdedir

Hamse-i âl-i abânın biz kulu kurbânıyız
Sırr-ı sultân velâyeti şâh-ı merdân bizdedir

Hacc-ı ekber eylemektir kâmilin kalbin tavaf
Gel tavâf et zâhidâ kim beyt-i Rahmân bizdedir

Bu merâyâ nakşına hiç meylim yok *Hazmîyâ*
Levh-i dilde nakş olan mânâ-yı Kur'ân bizdedir²⁹⁶

---

²⁹⁴ Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiirlerinden.

²⁹⁵ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

²⁹⁶ Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiirlerinden.

19. ²⁹⁷

Her göz ile bu âlemi idrâk edemezsin
Her söz ile mir'at-i dili pâk edemezsin.

Sahrâ-yı dile vakf-ı nazar eylemedikçe
Sayd-ı emel-i besteyi fişrak edemezsin.

Kendin çekip alamazsın enâniyet elinden
İrfân evinin perdesini çâk edemezsin.

Bul vahdet-i aşka sana bir rehber-i irşâd
Yoksa dil damınken işrâk edemezsin.

Zann şâibesin silmez isen safha-yı dilden
Hazmî bu şebb-i nireden imsâk edemezsin. ²⁹⁸

20. ²⁹⁹

Gönül şem'-i rûh-i yâre yanar pervânedir şimdi
Firâk ile akan gözyaşlarım dürdânedir şimdi

Nigâh-ı iltifât-ı yâr ile ibâd iken gönlüm
Bu kâşâne sitem tâşı ile vîrânedir şimdi

Dil-i dânmız evvelce Felâtunu beğenmezken
Bir âhû gözlünün aşkı ile dîvânedir şimdi

İçince câm-ı aşkı gözlerinden zühdü terkettik

---

²⁹⁷ Vezin: Mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ûlün

²⁹⁸ Sivas'tan Bekir Çöl Bey'in, Kâdiriyye meşâyihından Ali Rıza Efendi'ye ait cönkte tesbit ettiği şiiirlerinden.

²⁹⁹ Vezin: Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

Melâmî meşreb olduk tavrımız rindânedir şimdi

Füsûn-ı çeşm-i mestinden halâsım çaresin sordum
Dedi çâren yine bu dîde-yi mestânedir şimdi

Kebûterler değildir lâne tutmuş vech-i cânânda
Şarâb-ı aşk ile memlû' birer peymânedir şimdi

Gönül bir leylânın aşkı ile mecnûna dönmüştü
O kıssa vâir ise ancak birer efsânedir şimdi

Sefâyı hâtıra ettik vedâ-yı hecr-i yâr ile
O zevk-âver ferâğat kûşemiz gamhâredir şimdi

Şerâb-ı aşk-ı lâ'li nâb-ı canândan içip *Hazmî*
Düşe kalka yine azmi der-i canânedir şimdi ³⁰⁰

21. ³⁰¹

Mesken tanımam âlemi bir lâne kaderde
Sevmem onu hane-yi vîrâne kaderde.

Ne neşve-yi ikbâli ne de zevk-i hayâtı
Değmez nazarımda o bir efsâne kaderde.

Göstermedi asar nümâ nahli ümîdim
Topraklar arasında tîn dâne kaderde.

Gamdan ne kadar süzüş edersem de o yâra
Hazmî acımaz halime bî-gâne kaderde.

---

³⁰⁰ *Arapgirli Şairler Antolojisi*, haz. Vasfi Servet Kiper, Arapgir'in Sesi Dergisi Özel Sayı, Ankara: 1972.

³⁰¹ Vezin: Mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün

İncinmem o gonca-yı gül-zâr-ı cemâle
Har-ı şemsi işlese tâ câna kaderde.³⁰²

22. MERSİYE³⁰³

Ağla ey dîde yine mâh-ı Muharrem geldi
İnle ey dertli gönül kim dem-i mâtem geldi

Kerbelâ fâciâsın yâd ederek uşşâkın
Ciğeri hûn olarak dîdelerinden dem' geldi

Toprağa düştüğü dem nazlı Hüseyin'in kanı
Hemân az kaldı ki âlem birden yıkıla bir dem geldi

Nühfelek, cümle felek tuttu Hüseyin'e mâtem
Biz de mâtem turalım, mâteme âlem geldi

Kanlı yaşları akıtıp eyle sükût ey *Hazmî*
Dehşet-i fâciâdan tûtî-i dil ebken geldi³⁰⁴

23. MÜSEDDES³⁰⁵

Gelin ey ehl-i velâ cûş edelim çağlayalım
Kerbelâ fâciâsın yâd ederek ağlayalım
Mâtem-i âl-i abâ ile ciğer dağlayalım
Giyelim kiske-i mâtem karalar bağlayalım
Soldu eyvah bugün Fâtımâ gül goncaları
Öldürüldü Ali'nin gönlünün eğlenceleri

---

³⁰² Şiirin bu kaydında son beyit vezne uymamaktadır.

³⁰³ Vezin: Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün

³⁰⁴ Ahmet Kadri Yetiş Bey'in arşivinden.

³⁰⁵ Vezin: Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün

Bilmek ister misin ey ehl-i velâ noldu bugün
Gül-i bâğ-ı nebevî vah ne yazık soldu bugün
O Hüseyin-i Alevî işte şehîd oldu bugün
Mâtem-i âl-i abâ ile cihân doldu bugün
Soldu eyvah bugün Fâtımâ gül goncaları
Öldürüldü Ali'nin gönlünün eğlenceleri

Kerbelâ yazısının şiddeti oldu berter
O havlin ateşi olmuştu cehennemden eser
Savaşan sadece son kalmıştı Ali Ekber
Atılan bir ok ile oldu şehîd ol gevher
Soldu eyvah bugün Fâtımâ gül goncaları
Öldürüldü Ali'nin gönlünün eğlenceleri

Safter-i kerb-i belâ işte bugün oldu şehîd
Kutve-i ehl-i safâ işte bugün oldu şehîd
Zînet-i arz u semâ işte bugün oldu şehîd
Nuhbe-i âl-i abâ işte bugün oldu şehîd
Soldu eyvah bugün Fâtımâ gül goncaları
Öldürüldü Ali'nin gönlünün eğlenceleri

İçti çün câm-ı şehâdet Hüseyin-i yektâ
Yere düştükte başı titredi arş-ı a'lâ
Göklere çıktı o dem velvele-i vâveylâ
Sen de eflâke çıkan nâleni ey *Hazmî*-i şeydâ
Soldu eyvah bugün Fâtımâ gül goncaları
Öldürüldü Ali'nin gönlünün eğlenceleri³⁰⁶

---

³⁰⁶ Ahmet Kadri Yetiş Bey'in arşivinden.

24. ³⁰⁷

Bezm-i meyde şem' sanma nûr şeklin gösterir
Âteş-i aşkın ile dil tennûr şeklin gösterir

Derdimi teşhîse yeltenme tabîbâ çek elin
Pister-i gamda yatan rencûr şeklin gösterir

Gamzesi tîrine yârin olduğu çün dil hedef
Sînemiz bak hâne-i zenbûr şeklin gösterir

Hazmî-i nâlân ber-dâr oldu yârin zülfüne
*Âzim-i mi'râc olup Mansûr şeklin gösterir*³⁰⁸

25. ³⁰⁹

Hâl ehli olan küfr ile îmânı aramazlar
Zevk ehli olan âdet ve erkân aramazlar.
Mülk-i dili dil-dârına teslîm kılanlar
O taht-gâha başka sultân aramazlar.

---

³⁰⁷ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Uşşâki Behçet Dede'nin bu şiire nazîresi şöyledir:

Sâkiyâ zannetme câmını nûr şeklin gösterir
Âteş-i aşkınla sînem tûr şeklin gösterir

Bezm içinde dâimâ mızrâb-ı gamdan inleyen
Kalb-i zârımdır benim tanbûr şeklin gösterir

Halka nisbet kendini ednâ görür ehl-i kemâl
Olsa da dehre Süleymân mûr şeklin gösterir

Çeşm-i ibretle nazar kıl sahne-i dünyâya bir
Ser-ta-ser vîrânedir ma'mûr şeklin gösterir

Pertev-i dildâr ile tâbân olursa bir gönül
Behcetâ âyîne-i meksûr şeklin gösterir (Vassâf, age, IV, 367)

³⁰⁸ Bu beyitin vezni: Müfteilün / fâ'ilün / müfteilün / fâ'ilün

Vassaf, age, IV, 365.

³⁰⁹ Vezin: Mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün

Bu vech-i muhabbet ki tecellî ede anda
Erbâb-ı vefâ hâl-i hâtırât aramazlar.

Cânânına cânımı fedâ eyleyen uşşâk
Ettikleri ihsân için ihsân aramazlar.

Tâatıyla reh-yâb-ı feyz olmaz onlar kim
Bu merhalede neşve-yi irfân aramazlar.

Dermânını derdinde bulan ehl-i muhabbet
Bir başka devâ-hânedede dermân aramazlar.

Zühd ehlinin ahvâline hadd-i hayf kim *Hazmî*
Bir katreye kânî' olup ummân aramazlar.³¹⁰

26.³¹¹

Nâr-ı aşk-ı yâr ile sûzan olan anlar bizi
Anlamaz handân olan giryân olan anlar bizi

Terk-i hâb-ı râhat ettik firkat-i cânân ile
Geceler tâ subha dek nâlân olan anlar bizi

Bu fenânın varlığına bağlananlar anlamaz
Taht-gâh-ı fakrde sultân olan anlar bizi

Hâlimizden anlamaz hiç aklına mâğrûr olan
Câm-ı vâhdetten içip sekrân olan anlar bizi

---

³¹⁰ Sivas'tan Bekir Çöl Bey'in, Kâdiriyye meşâyihından Ali Rıza Efendi'ye ait cönkte tesbit ettiği şiiirlerinden.

³¹¹ Vezin: Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün
Niyazî-i Mısrî Hazretleri'nin "anlar bizi" redifli nutkuna nazîredir.

Hazret-i Pîr-i mugāna baş eĝen şeydâlarız
Bâde-nûş-i âşk olup mestân olan anlar bizi

Biz harâbât kûşesine postumuz serdik bugün
Ol serây-ı devlete der-bân olan anlar bizi

Sırrımızı etmez idrâk bâtını hayvân olan
Zâhiri hem bâtını insân olan anlar bizi

Hüsn-i Leylâyı ne bilsin olmayan Mecnûn-ı âşk
Hüsn-i Leylâ uğruna kurbân olan anlar bizi

Biz ki cânân aşkına cân u cihândan geçmişiz
Vech-i cânâna bakıp hayrân olan anlar bizi

Çehresinde hüsn-i aşkın mest ü medhûş olmuşuz
Hüsn-i aşkta Yûsuf-ı Ken'ân olan anlar bizi

Sâlik-i râh-ı Cenâb-ı Hazret-i Uşşâkî'yiz
Bu tarîke *Hazmîyâ* şâyân olan anlar bizi ³¹²

27. ³¹³

Cânân elinin bâĝı ile bostânı göründü
Dil bülbülünün şimdi gülistânı göründü ³¹⁴

Giysilerinin kokusunu duydu meşâmmım
Dost bahçesinin sümbülü reyhânı göründü

---

³¹² Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiirlerinden.

³¹³ Vezin: Mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün

³¹⁴ Bu beyitin vezni: Müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün

Hüzn ü elemin ağlamanın geçti zamanı
Ya'kub'a dili Yusuf'un Ken'ân'ı göründü

Saplandı dile bir goncanın nâz-ı niyâzı
Ol çeşm-i gazâlin yine müjgânı göründü

Aklın dağıtıp dağlara düşünce Mecnûn
Leylâ yüzün zülf-i perişânı göründü

Sağlandı gönül yâresi el-minnetü lillah
Bu hasta dilin derdine Lokmânı göründü

Firkat gecesi geçti visâlin günü doğdu
Bin hamd ü senâ *Hazmî*'ye cânânı göründü ³¹⁵

28. ³¹⁶

Ey âşıkân-ı bâ-safâ ey sâdıkân-ı pür-vefâ
Duydum bugün bir nev sedâ buldu gönül zevk ü sefâ
Dostdan düşünce ben cüdâ çektim nice cevr ü cefâ
Bin derde oldum mübtelâ geldi gönülden bu nidâ

Çün dostla oldum âşinâ bulam onunla rûşenâ
Sem'ine erdi bu nidâ doldu nice arz ü semâ
Mâşûk yüzün tutmuş sana iltifâtı dolmuş câna
Âşık bana bak der bana sen baharsın gayrı sana

---

³¹⁵ Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiirlerinden.

³¹⁶ Vezin: Müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün

Uşşâka denildi salâ yoktur salâmızda riyâ
Gelsin bugün merd-i Hûda kalbine versin bir cilâ
Sûzî demiş bir hoş edâ buldu gönül anda safâ
Mazmûnuna *Hazmî* fedâ duysun bunu ehl-i hevâ ³¹⁷

29. ³¹⁸

Cihân bir bâdenin mesti, velî mestâneler başka
Çerâğ bizim birliğin, yanan pervâneler başka.

Bütün birliğin meftûnudur sahrâ-yı aşk içre
Hakîkat birdir ammâ, söylenen efsâneler başka

Muhabbet şevki gerçi cilve-gerdir her tabîatta
Fakat aşk içre cânın terk eden merdâneler başka.

Harîm-i yâre vuslat zevkini almaz girse de zâhid
Ki anda âşinâlar başkadır, bî-gâneler başka.

Değil bu zahidâ sen bildiğin mi bildiği sağır
Cihân-ı mârifette devir eden peymâneler başka.

Bulunmaz *Hazmî* her vîrânedен geçince irfân
O kenz-i mârifet-i mahfî olan vîrâneler başka ³¹⁹

30.

Bin derde düştüm aşkın elinden

---

³¹⁷ Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiirlerinden.

³¹⁸ Şiirin bu kaydına göre beyitlerin vezinleri birbirini tutmamaktadır.

³¹⁹ Sivas'tan Bekir Çöl Bey'in, Kâdiriyye meşâyihından Ali Rıza Efendi'ye ait cönkte tesbit ettiği şiirlerinden

Yandım tutuştum aşkın elinden
Âvâre oldum gül gibi soldum
Yandım kül oldum aşkın elinden

Kalbim yanıyor aşkın elinden
Yaram kanıyor aşkın elinden

Yâri ararım yoktur kararım
Dâim yanarım aşkın elinden
Bîçâre oldum pür-yâre oldum
Sad pâre oldum aşkın elinden

Kalbim yanıyor aşkın elinden
Yaram kanıyor aşkın elinden

Derdim devâsız yârem şifâsız
Kaldım nevâsız aşkın elinden
Ne sağa baktım ne sola baktım
Eridim aktım aşkın elinden

Kalbim yanıyor aşkın elinden
Yaram kanıyor aşkın elinden

Aklım perîşân fikrim perîşân
Hâlim perîşân aşkın elinden
Kim aşkı buldu kendi yok oldu
Âhir Hak oldu aşkın elinden

Kalbim yanıyor aşkın elinden
Yaram kanıyor aşkın elinden

Bilmem nideyim aşkın elinden
Nere gideyim aşkın elinden
Bu *Hazmî* nâlân her lahza giryân
Olmuş perîşân aşkın elinden

Kalbim yanıyor aşkın elinden
Yaram kanıyor aşkın elinden

31. ³²⁰

Cihân câna senin dil-dâde-i ruhsârın olmuşlar
Bütün müştâk-i nûr-i cilve-i dîdârın olmuşlar
Esîr-i pîç ü tâb zülf-i anber yarın olmuşlar
Ser-â-ser müptelâ-yı gamze-yi sehhârın olmuşlar
Görenler, görmeyenler hep perte-şikârın olmuşlar.

O kim mest-i mey-i aşkdır özge câm bilmezler
Dem-i hayrettedirler vakt-i subh u şâm bilmezler
Seni senden dilerler başka hiç bir kâm bilmezler
Ararlar Zât-ı pâkin bir nefes-i ârâm bilmezler.
Onun çün Kâbe-i kûyinde hep devvârın olmuşlar

Eğerçe nûr-ı vechin görünür tûr-ı tecellâdan
Cemâl-i vahdetin pek âşikârdır her merâyâdan
Sıfât-ı Zât-ı pâkin münfehîmdir cümle eşyâdan
Vücûd-ı gün sensin bu âyândır lâ vellâdan
Fakat zaferde her şey perde-i settârın olmuşlar

Erenler remz-i ders-i men aref’den aynı îmâna
Yetenler o hakâyık mektebinden zevk-i irfâna
Katanlar katresin sa’y eyleyip deryâyı ummâna
Saâdete onlar erer kim erer derdinle dermâna
Serir li maallah üzere her dem yarın olmuşlar

Hitâb-ı “len terânî” de aceb remz-i Celâlin var
Kelâm-ı îmâda müjde-i zevk-i visâlin var

³²⁰ Vezin: Mefâ’îlün / mefâ’îlün / mefâ’îlün / mefâ’îlün

Bakılsa her ne veche onda envâr-ı Cemâlin var
Bütün âyân ve eşyâ üzere âsâr-ı kemâlin var
Cihân hep mazharın âlem-i tecellî-zârın olmuşlar

Ezel anlar ki cümle sakin dergâhı izzet ti
Bütün vahdet teşeyyün bâr-gâh-ı urve rifendi
Harîm-i izzetinde cabi kir kurb-i vahdeti
Seninle hem dem halveti saray zevku vuslattı
Neden şimdi kimi yârin kimi ağıyârın olmuşlar

İlâhî kudretin idrakte bin acz ve hayretler
Nedir bu anâsır-ı imkânda bunca sır ve sıfatlar
Nedir bu hall-i müşkil bunca hikmetler hakîkatler
Nedir insanda böyle başka başka mazhariyetler
Kimi merdûd kimi makbûl kimi muhtârın olmuşlar.

Kimin îmânı kâmil ehli kalbin boş şikest ettin
Kimini veled-i zinâ eyleyip ateş- perest ettin
Aceb kim bâzen hestî nisbet bâzen netsi hes ettin
Bu mânâdan cihân hayri nekr olmuşlar.

Libâs-ı mâsivadan soyunup uryan olanlar hep
Gözünün ışık şevki dem be dem nîran olanlar hep
Tarîk-i vahdetinde mazhar-ı îkân olanlar hep
Seray-ı sînesi *Hazmî* gibi vîrân olanlar hep
Bu kevn-i mihnetten kurtulup ahrârın olmuşlar ³²¹

32.

Şarâb-ı aşkı sun sâkî
Efendim Pîrim Uşşâkî
Olalım aşk ile bâkî

---

³²¹ Sivas'tan Bekir Çöl Bey'in, Kâdiriyye meşâyihından Ali Rıza Efendi'ye ait cönkte tesbit ettiği şairlerinden.

Efendim Pîrim Uşşâkî

Aman Allah aman Allah
Yâ Hüsâmî şey'en lillah

Sana her kim mürîd oldu
İçi envâr ile doldu
Seni bulan Hakk'ı buldu
Efendim Pîrim Uşşâkî

Aman Allah aman Allah
Yâ Hüsâmî şey'en lillah

Bizim derdimize dermân
Füyûzâtındır ey sultân
Dileriz himmetin her ân
Efendim Pîrim Uşşâkî

Aman Allah aman Allah
Yâ Hüsâmî şey'en lillah

Huzûrunda boyun büktük
Gözümüz yaşların döktük
Gelip kapıda diz çöktük
Efendim Pîrim Uşşâkî

Aman Allah aman Allah
Yâ Hüsâmî şey'en lillah

Bizi kıl lütfuna şâyân
Ki yok ihsânına pâyân
Bize senden olur ihsân
Efendim Pîrim Uşşâkî

Aman Allah aman Allah
Yâ Hüsâmî şey'en lillah

Esîr-i mâsivâyız biz
Fakîr-i bî-nevâyız biz
Kapında bir gedâyız biz
Efendim Pîrim Uşşâkî

Aman Allah aman Allah
Yâ Hüsâmî şey'en lillah

Bu *Hazmî* kem-teri yâd et
Yıkılmış gönlün âbâd et
Kerem kıl onu şâd et
Efendim Pîrim Uşşâkî

Aman Allah aman Allah
Yâ Hüsâmî şey'en lillah

33.

Susuzlara biz sâkiyiz
Dertli gönül tiryâkiyiz
Âşıkların müştâkiyiz

Uşşâkî'yiz Uşşâkî'yiz
Biz ölmeyiz biz bâkîyiz

Aşk bâdesi sekrâniyiz
Âşıkların bürhâniyiz
Biz cânların cânâniyiz

Uşşâkî'yiz Uşşâkî'yiz
Biz ölmeyiz biz bâkîyiz

Bilmez bizi ehl-i hevâ
Görmez bizi ehl-i riyâ
Hayrân bize ârz-ı semâ

Uşşâki'yiz Uşşâki'yiz
Biz ölmeyiz biz bâkîyiz

Vahdet meyinden içmişiz
Cân ü cihândan geçmişiz
Ağyârı yârdan seçmişiz

Uşşâkî'yiz Uşşâkî'yiz
Biz ölmeyiz biz bâkîyiz

Âştır bizim her kârımız
Evrâdımız ezkârımız
Âştır bütün efkârımız

Uşşâkî'yiz Uşşâkî'yiz
Biz ölmeyiz biz bâkîyiz

Âşk-ı Hak ile dolmuşuz
Hak ile biz Hak olmuşuz
Bâkî hayatı bulmuşuz

Uşşâkî'yiz Uşşâkî'yiz
Biz ölmeyiz biz bâkîyiz

Meşhûdumuz cânân yüzü
Mesmû'umuz cânân sözü
Budur hakîkatin özü

Uşşâkî'yiz Uşşâkî'yiz

Biz ölmeyiz biz bâkîyiz

Vahdettedir cevânımız
Hakk'a gider kervanımız
Arşa çıkar seyrânımız

Uşşâkî'yiz Uşşâkî'yiz
Biz ölmeyiz biz bâkîyiz

Aşka düşen gelsin beri
Hazmî'den alsın haberi
Uşşâkîler Hak rehberi

Uşşâkî'yiz Uşşâkî'yiz
Biz ölmeyiz biz bâkîyiz ³²²

34. ³²³

Mecnûn olalı leylâ-yı hüsne
Deşt-i cûnûnda cevânâna geldim

Geçtim cihândan bu cism ü cândan
Cânâna cânım kurbâna geldim

Zülfün teline bağlandı rûhum
Kırdım zünnârı îmâna geldim

Dil yâresine dermân ararken
Buldum tabîbim Lokmâna geldim

---

³²² Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiirlerinden.

³²³ Şiirin elimizdeki bu kaydına göre beyitlerin vezinleri birbirini tutmamakta.

Yüzün görünce ey şems-i tâbân
Aklım yitirdim divâne geldim

Hazmî fakîrin kuldur kapında
Dergâh-ı Pîr'e ihsâna geldim ³²⁴

35. ³²⁵

Sînemde bir müessir âteşli âh olaydı
Gerdûnu hep yakardım izn-i ilâh olaydı

Sevdâ-zeden olanlar sevdâdan el çekerdi
Bî-çâre kân-i aşka başka bir yol olaydı

Fâhr ile yüz sürerdim ayağının tozuna
Üftâde-yi cemâlin hûrşîd ü mâh olaydı

Bağrım delen müjgândan eyler idim şikâyet
Feryâdımı duyacak bir bâr-gâh olaydı

Gitmezdi kimse hacca köyün tavâf ederdi
Ol kâbe-yi visâle bir şâh-râh olaydı

Râh-ı muhabbetinde bitti tükendi ömrüm
Bir lûtfunu göreydim ömrüm tebâh olaydı

Mecnûn sıfat bu *Hazmî* sığmaz idi cihâna
Leylâ-yı aşka gönlü bir taht-gâh olaydı ³²⁶

---

³²⁴ Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiirlerinden.

³²⁵ Vezin: Mef'ûlü / fâ'ilâtün / mef'ûlü / fâ'ilâtün

³²⁶ Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiirlerinden

36. ³²⁷

Gayrini ref etti Hüdâ Havva olan Âdem [?]
Vahdetine enîs içre ma'allâh olan Âdem.

Gördü bu meraba da olan zâtı sıfâtı
Mihmân-ı nihân-hâne-i der-gâh olan Âdem.

Sildi herem-i dildeki evsâf-ı vücûdu
Bu gulgulede ki bu zevkten âgâh olan Âdem.

Attı bu sivâ nakşini sırr-ı safha-yı dilden
Her bir nefesi âh olan Allah olan Âdem.

Bî-şüphe ki *Hazmî* yetişir üç kemâle
Bedri gibi bir kâmile hem-râh olan Âdem. ³²⁸

37. ³²⁹

Hakikat câmesin sanma her beden giydi
Libâs-ı mastarı râh-ı Hak'tan geçen giydi

Abâ-yı Mustafâ'yı hiç kimse giymedi amma
Nûr-ı aşkta terk-i cân eden Veysel Karanî giydi

Libâs-ı aşkı her ki sağa sola meyleden giymez
Onu ancak tarîk-i müstakîm üzere giden giydi

Cihân-kıymet olan Âl-i abâ tâcın nice yıllar
Boyun büküp erenler meclisinde diz çöken giydi

---

³²⁷ Şiirin elimizdeki bu kaydına göre beyitlerin vezinleri farklı farklıdır.

³²⁸ Sivas'tan Bekir Çöl Bey'in, Kâdiriyye meşâyihından Ali Rıza Efendi'ye ait cönkte tesbit ettiği şiirlerinden.

³²⁹ Şiirin elimizdeki bu kayıtlarına göre beyitlerin vezinleri farklı farklıdır.

Bekā gül-zârına tâlip isen fânî cihândan geç
Bekā pîrâhenin Yusuf anı ol sâhib-i beytü'l-ahzân giydi
(Uçar can gözlerim umma ki gül pürhande Yûsuf,
Onu ol pir Kenan sâhib-i beyt'ü-l hazan giydi)

Soyun kesret libâsından eriş "el-fakru fahrî" ye
Bu fahr-i pür-sefâyı câm-ı vâhdetten içen giydi
(Soyun kesret libâsından eriş ol fahr-ı fakre,
Ol tarîk-i pür-sefâyı onu vahdetten içen giydi)

Riyâ-pûşân ne mümkündür âşk-ı sevdâ kisvesin giymek
Harâbât köşesine dost deyû postun seren giydi

Tarîk-i aşk içinde hırka-yı tecridi ey *Hazmî*
Cenâb-ı Pîr Hüsâmeddîn Uşşâkî Hasan giydi
(Tarîk-i aşk içere hırka-yı tercîh ey *Hazmî*,
Cenâb-ı Pîr Hüsameddîn Uşşâki Hasan giydi)³³⁰

---

³³⁰ Farklılık bulunan iki kayıt: Necdet Ardıç, *Gönülden Esintiler: Dîvân 3*; Zeki Konbul Bey'e intikâl etmiş şiiirlerinden.

IV. TERCÜMELERİ

İlmiyye'den olması hasebiyle Arapça ve Farsça'ya iyi derecede vâkıf olan Hazmî Efendi, dersiâmlığı ve kütüphane müdürlüğü dönemlerinde, önemli birçok eseri Türkçeye tercüme etmiştir.

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*'sında Hazmî Efendi'nin şu tercümelerini kaydeder: Salâhî-i Uşşâkî'nin *Miftâhü'l-Vücûd*'u tercüme ve zeyli, İbn-i Kemal'in *Ulûm-ı Hakâyık*'ı tercümesi *Zübdetü't- Dekâik*, Büyük Râgıb Paşa'nın hocası İbrahim Halebî'nin *Risâle-i İrfâniyye*'si tercümesi, Necmeddîn Kübrâ'nın *Tarîkat-nâme*'si tercümesi, İmam Şa'rânî'nin *Keşfü'l-Hicâb* tercümesi, Fazlullah-ı Hindî'nin *Tuhfetü'l-Mürsele* tercümesi.³³¹ Daha sonraki yıllarda Hazmî Efendi'nin eserlerinin, kendisi tarafından verilen listesinde, Vassâf'ın kaydettiklerine ek olarak şunlar yer almaktadır: İbn Sînâ'nın *Hüzn risâlesi* tercümesi, *Risâletü'l-fasd* (Kan alınacak damarlar risalesi) tercümesi, *Tedbîrü'l-müsâfirîn* tercümesi, *Ölüm korkusundan kurtuluş risalesi* tercümesi, *Aşk risâlesi* tercümesi ve Farabî'nin *Füsûs* tercümesi.³³²

Hazmî Efendi bunlardan başka, kütüphaneciliği döneminde, sık sık kütüphaneye gelerek burada inceleme ve araştırmalarda bulunan ve böylece yakın dostluk kurdukları Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in ricası ve teklifiyle farklı alanlarda yazılmış çeşitli risaleleri de çevirmiş ve bazı eserlerden kısa tercümeler yapmıştır.

Hazmî Efendi'nin tercümelerinden *Sefîne-i Evliyâ*'da ve kendisinin ilan ettiği listede zikrolunanlar içinde bizim ulaşabildiklerimiz ise şunlardır:

1- Salâhaddin-i Uşşâkî'nin *Miftâhü'l-Vücûd fî Tevcihi Kelâmi's-Şeyhi'l-Ekber* ve *Zeylü'l-Kitâb bi Ahseni'l-Hitâb* tercümesi:

Bu risâlede İbn Arabî hazretlerinin çok tartışılan “Eşyâyı icâd eden o zâtı tesbîh ederim ki, O eşyânın ayıdır” sözü, Vahdet-i Vücûd anlayışı çerçevesinde şerh edilmektedir. Salâhî bu risâleye, tamamlayıcı mahiyette olan bir de zeyl yazmıştır. Hazmî Efendi, bu eserleri 1336/(1920) senesinde Arapçadan Osmanlıcaya tercüme etmiştir. Bu tercümeler Erzurum İl Halk Kütüphanesi yazmaları arasında Demişbaş No: 37969'da yer almaktadır. Tercümeler karton kapaklı çizgili bir deftere, rik'a-ta'lik karışımı okunaklı bir hatla, 19 satır

³³¹ H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 364.

³³² İbn Sina, *İbn Sînâ'nın Namaz Hakkındaki Görüşleri*, (çev. M. Hazmi Tura), Bûrhâneddin Matbaası, İstanbul 1942, arka kapak içi.

üzerine yazılmış ve her sayfa sırasıyla numaralandırılmış olup, tamamı 48 sayfadır. Sayfa sonlarında yer yer dipnotlar kaydedilmiş, bazıları da küçük kağıtlara yazılarak yaprak aralarına yerleştirilmiştir. Metin içindeki bazı başlık, isim ve kavramlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müellif hattıdır. Bu yazma nüsha, 2009 yılında Prof. Dr. Osman Türer ve Doç. Dr. Cengiz Gündoğdu tarafından günümüz Türkçesine aktarılarak *Tasavvuf Dergisi*'nde yayımlanmıştır.³³³

2- İbn Sînâ'nın *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi* Tercümesi:

Hazmî Efendi'nin İbn Sina'dan yapmış olduğu tercüme, kütüphaneciliği döneminde, Türk Tarih Kurumu İbn Sina Komitesi tarafından İbn Sina'nın 900.yıldönümü münasebetiyle İstanbul kütüphanelerindeki eserlerinin tetkik edilmesi ve fişlenmesi ile görevlendirilen isimlerden olması ve bu çalışmaları esnasında, o zaman Türk Tarih Kurumu sekreteri olan Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in bazı risaleleri tercüme etmesi için ricada bulunması münasebetiyle ortaya çıkmıştır.³³⁴

İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunan bu risalenin orijinal adı *Risâle fi def'-i gami'l-mevt* olup, risalenin, Hazmî Tura tarafından Arapçadan yapılan tercümesinde Hamidiye Kütüphanesi'nin 1448 numaralı mecmuasından yararlanılmıştır.³³⁵ Tercüme Hazmî Tura'nın özsözleriyle birlikte, 1942 yılında İstanbul Bürhaneddin Erenler Matbaasında, 16 sayfa halinde, müstakil olarak ve 1959 yılında Orhan Mete ve Ortağı Kollektif Şirketi Matbaasında, *Namaz Risalesi*'yle birlikte basılarak 48 sayfa halinde yayımlanmıştır.³³⁶

3- İbn Sînâ'nın *Namaz Risalesi* Tercümesi:

Risale, Arapça aslından, Hamidiye Kütüphanesi 1452 sayılı mecmuadaki nüsha ve Nuruosmaniye Kütüphanesi 4892 sayılı mecmuasındaki nüshanın karşılaştırılması suretiyle tercüme edilmiştir. Gerekli yerlerde dipnotlar ile mütercim tarafından açıklamalar yapılmıştır.1942 yılında İstanbul Bürhaneddin Matbaasında, 29 sayfa halinde, 1959 yılında Özek Yayınevi tarafından 26 sayfa halinde ve yine 1959 yılında Orhan Mete ve Ortağı

³³³ “Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Vahdet-i Vücûdla Alakalı İki Risalesinin Arapkirli Hazmî Tarafından Yapılan Tercümesi”, *Tasavvuf*, S: 23, Ocak-Haziran 2009, s. 601-639. Bu tercümenin müellif hatlı nüshası ve *Tasavvuf* dergisinde yayımlanan günümüz harflerine aktarılmış halinin tamamı için Bkz. Ekler

³³⁴ Hazmi Tura, “Önsöz”, İbn Sînâ, *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi*, (çev. Hazmi Tura), İstanbul 1959. Tercümenin tamamına, Hazmî Efendi'nin emeği olması dolayısıyla Ekler bölümünde yer verilmiştir.

³³⁵ Hazmi Tura, “Önsöz”, İbn Sînâ, *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi*, (çev. Hazmi Tura), İstanbul 1959.

³³⁶ Bu tercüme ve *Namaz Risalesi* tercümesi, İbn Sina'nın 900.ölüm yılı münasebetiyle hazırlanmış olmasına karşılık, 1937 yılında Türk Tarih Kurumu'na yayımlanan *İbn Sina* kitabında, “bu kitaptaki yazıların bir nevi inhisar altında bulunması ve tercümenin namaz damgası taşıması sebebiyle”, yayımlanmamıştır. (Hazmi Tura, “Önsöz”, İbn Sina, *Ölüm Korkusunda Kurtuluş ve Namaz Risalesi*, İstanbul 1959.)

Kollektif Şirketi Matbaasında *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi* tercümesi ile birlikte 48 sayfa halinde, İstanbul'da basılmıştır.³³⁷

4- İbn Sînâ'nın *Hüzün Risâlesi* Tercümesi:

Bu tercüme, Türk Tarih Kurumu tarafından, İbn Sina'nın 900. ölüm yıldönümü anısına, 1937 yılında, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul'da neşredilen *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina: Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler* adlı eser içerisinde yer alarak yayımlanmıştır.³³⁸

5- İbn Sînâ'nın *Kan Alınacak Damarlar Risalesi* Tercümesi:

Ayasofya Kütüphanesi 4829 numaralı mecmuada yer alan bu risale, o dönemde sahip olunan anatomik bilgiyi göstermesi bakımından önemlidir. Süheyl Ünver tarafından 1937 yılında *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi*, sayı: 25, sayfa: 36-50 arasında ve aynı derginin sayı:26, sayfa: 93-101'de yayımlanmıştır.³³⁹

6- İbn Sînâ'nın *Tedbîrü'l-Müsâfirîn Risâlesi* Tercümesi:

Ayasofya Kütüphanesi numara 4819'daki *Mecmûa-i Resâil*'de bulunan, İbn Sina'nın, konuyu *Kânun*'undakinden daha geniş ele aldığı risalenin, Hazmî Tura tarafından Arapça aslından yapılan çevirisinin sonuna metinde geçen kelimeleri açıklayan kısa bir sözlük de ilâve edilmiştir. Bu çeviri, Süheyl Ünver'in eliyle 1938 yılında *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, sayı: 10, s. 33-38'de neşredilmiştir.³⁴⁰ Hazmî Tura, bu tercümenin ayrı olarak da basıldığından bahsetmiştir.³⁴¹

7- Süheyl Ünver'in makaleleri veya kitapları içerisinde yer alıp yayımlanmış olan çeşitli tercümeleleri ise şöyledir:

“Büyük Türk Filozof ve Hekimi Uzluk oğlu Ebu Nasır Farabi'nin Tıbbî Bir Makalesi”, *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi*, S: 30 (1937), s. 89-93: Ayasofya Kütüphanesi 3744 numaralı *Kitâbü'l-Mugnî fi'l-Edviyeti'l-Müfrede* nâm eserin son

³³⁷ Yusuf Ziya Kavakçı, Hazmî Efendi'nin tercüme kitaplarını çok felefi bulup tenkit eden bazı kimselere, Mesnevî derslerini takib edenlerden yabancı bir üniversite hocasının: “haberiniz var mı o kitaplar sebebiyle kaç kişi Müslüman oldu veya akidesini tashih etti” şeklinde cevap verdiğini aktarmıştır. (Prof.Dr. Yusuf Ziya Kavakçı'nın Mayıs 2008'de internet üzerinden ulaştırdığı bilgiler.)

³³⁸ Tercümenin tamamına Ekler bölümünde yer verilmiştir.

³³⁹ Tercümenin tamamına Ekler bölümünde yer verilmiştir.

³⁴⁰ Tercümenin tamamına Ekler bölümünde yer verilmiştir.

³⁴¹ M. Hazmi Tura, “Önsöz”, age.

sayfalarında eserin metni ile alakası olmayan, Fârâbî'ye ait olduğu anlaşılan iki sayfalık tıbbî bir değerlendirmedir. Arapça metnin Türkçe tercümesini Hazmî Tura gerçekleştirmiştir.³⁴²

“Sipahizâde'ye Göre İstanbul Hakkında Bazı Eskimiş Bilgiler”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S: 235 (1961), s. 11-12: Köprülü Kütüphanesi'nde kayıtlı, Sipahizâde'ye ait Arapça bir eserin, İstanbul'un fethinden önceki dönemine ait efsanevî bilgilerin nakledildiği bölümünün Hazmî Tura tarafından yapılan tercümesidir.³⁴³

İkinci Murad'ın Varna'da Macarla Muharebesinde Şehit Olanlarımız Hakkında, (İstanbul, 1946): Fatih Kütüphanesi 2053 numaradaki *Kenzü'l-Hakâyık* adlı kitabın boş bir yerindeki, tarihi açıdan dikkat çekici olan, Arapça kayıtların Hazmî Tura tarafından yapılan çevirisini içerir.³⁴⁴

“Had Zâviyenin Kâime Olmadan Münferice Olması Meselesi”, *Türk Pozitif İlimler Tarihinden Bir Bahis Ali Kuşçu Hayatı, Eserleri*, (İstanbul 1986), s. 55-58: Ali Kuşçu'nun sorduğu bir hendese problemine Sinan Paşa'nın verdiği cevabı içeren, Köprülü Kütüphanesi Asım Bey kitapları arasında 721 numaradaki Risaleler Mecmuasında yer alan risâle, Hazmî Tura tarafından okunmayan kısımlar, dil yanlışları düzeltilerek çevrilmiştir.³⁴⁵

Kadıköyüne Ünvânı Verilen Hızır Bey Çelebi Hayatı ve Eserleri, (İstanbul 1945): Eserin 13, 15 ve 16. sayfalarında Hazmî Tura'nın Arapçadan tercüme ettiği kısımlar yer almaktadır.

İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Notları, (İstanbul 1947): Eserin 91 ve 92. sayfalarında Molla Câmî'nin Fatih'e Farsça olarak yazdığı mektubun Hazmî Tura tarafından yapılan çevirisi yer alır.

İstanbul Fethiyle Kalelerin Manzum ve Mensur Tarih İbareleri, (İstanbul, 1953): Kitabın 21, 29 ve 30. sayfalarında Hazmî Tura'nın Farsça beyitleri dilimize çevirdiği kısımlar yer alır.

---

³⁴² Gülbün Mesara, , *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*, s. 80. Millî Kütüphane'de bir nüshası bulunan bu dergiye, araştırmamız sürecinde bu kütüphanedeki 1927-1947 tarihli eserlerin sayımda olması ve okuyucuya verilmemesi sebebiyle ulaşamadık.

³⁴³ Gülbün Mesara, , *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası* , s. 275. Tercümenin tamamı için Bkz. Ekler

³⁴⁴ Gülbün Mesara, , *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası* , s. 155. Millî Kütüphane'de bir nüshası bulunan bu esere, araştırmamız sürecinde bu kütüphanedeki 1927-1947 tarihli eserlerin sayımda olması ve okuyucuya verilmemesi sebebiyle ulaşamadık.

³⁴⁵ Tercümenin tamamına Ekler bölümünde yer verilmiştir. Aynı risalenin tenkitli metni için Bkz. İhsan Fazlıoğlu, “Ali Kuşçu'nun Bir hendese problemi ve Sinan Paşa'ya nisbet edilen cevabı-tenkitli metin ve çalışma-”, *Divân*, S: 1, İstanbul 1996, s. 85-106.

“Kitap Karıştırılmalı mı Okunmalı mı?”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, S: 1-2, (Ankara, 1964), s. 22: Süheyl Ünver’in bu makalesinde Hazmî Efendi’nin Arapça bir şiirden yaptığı tercüme yer alır.

Mehmet Hazmi Tura, ayrıca Salahaddin Uşşâkî’nin, İbn Arabî’nin *Mevâkiu’n-Nücûm* eserine yaptığı şerh olan *Matâli* adlı eserin mukaddimesini tercüme etmiş ve bu tercüme *Ceride-i Süfiyye*’nin 153. sayısında Salahaddin-i Uşşâkî hakkında yazmış olduğu makalesi içerisinde yer alarak yayımlanmıştır.³⁴⁶

Mehmet Hazmi Tura’nın, İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Farabi’ye ait eserlerin bir bibliyografyasını hazırlamış olduğunu da çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz.³⁴⁷

---

³⁴⁶ Mehmed Hazmi (Arapgırlı), “Selahaddin-i Uşşâkî”, *Ceride-i Sofiyye*, S: 153, Yıl: 5, 3 Safer 1337, s. 500-501. Bu makalenin tamamı çalışmamızda “Makaleleri” başlığı içerisinde yer almıştır.

³⁴⁷ Bu bibliyografyaya ulaşamadık. Bahsedildiği kaynaklar: “Eski kütüphane müdürlerinden B.Hazmi Tura ve Doçent B. Ahmet Ateş Farabî’nin İstanbul Kütüphanelerinde bulunan eserlerinin tam birer bibliyografyasını hazırlamışlardır.”(Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Fârâbî (870-950)*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1950, s. 14); “Feylosofun 1000. ölüm yıldönümü dolayısıyla, Ahmet Ateş ve Hazmi Tura ayrı ayrı birer bibliyografya hazırladılar. Bunlardan... ikincisi Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi tarafından neşr edildi.”(Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi II İslam Felsefesi Tarihi*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1957, s. 123); “Filozofun 1000. ölüm yıldönümü dolayısıyla Türk Tarih Kurumu’nun neşrettiği eserde B. Hazmi Tura bir bibliyografya yaptığı gibi...”(*Fârâbî Tetkikleri I*, İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası, 1950, s. 6).

SONUÇ

1881-1960 yılları arasında yaşamış ve 79 yaşında Hac ibâdetini yerine getirdikten sonra âlem-i bekâya göçmüş olan Mehmet Hazmi Tura, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e mîras kalan kıymetli meşâyih ve ulemâdandır.

Bir dönem Kadiriyye'ye de intisâbı olan, son dönem Uşşâkî meşâyihından, Keçeciler Şeyh Mahmud Bedreddîn Dergâhı son postnişîni Hazmî Efendi'nin hayatını incelediğimizde karşımıza çok yönlü bir şeyh efendi çıkmaktadır; dersiâm Hazmî Efendi, mesnevîhan Hazmî Efendi, Huzur Dersleri muhatabı Hazmî Efendi, kütüphaneci Hazmî Efendi, şâir Hazmî Efendi, mütercim Hazmî Efendi...Kendisinin tekke-medrese münâsebetlerinde denge ve uyumun örneği olduğu görülmektedir. İnsanlardan kopuk, yalnız tekkesi ve dervişlerinin var olduğu bir hayatı değil de devrindeki tanınmış isimlerle, çeşitli kademelerden insanlarla muhatab olduğu, çalıştığı, dostluk kurduğu, gönül aldığı hareketli bir hayat tarzını seçmesi, bir nutkunda da “Melâmî meşreb olduk tavrımız rindânedir şimdi” diyerek belirttiği üzere onun Melâmî neşvesini göstermektedir. İmzalarında “Uşşâkî” mahlasını hiç kullanmamış olması da bunun işâretlerindedir. Söylediği nutuklara baktığımızda temelde daima vahdet-i vücûd inancının hakîm olduğu ve aşk konusunun işlendiği görülmektedir.

Kasımpaşa Uşşâkî Âsitânesi şeyhlerinden Mustafa Sâfî Efendi'den halifelik alan Hazmî Efendi'nin buradaki yaşamı incelendiğinde, aynı şeyhe bağlı olan böylelikle Hazmî Efendi ile de pîrdâş olan Hüseyin Vassâf Efendi ile yakın ilişki içinde oldukları anlaşılmaktadır. Hazmî Efendi, *Sefîne*'nin yazılması sırasında Vassâf'a katkılar yapmış, esere bir takrîz yazmış, iki dost birbirleri için şiirler yazmışlardır. Vassâf, Hazmî Efendi için “nazm u nesrde behre-ver, âşık, fâzıl bir zâttır. Hakâyık-ı tevhidde sâhib-i irfândır” demekte ve kendisinden daima sitâyîşle bahsetmektedir.

Ebu'l-ulâ Mardin de Hazmî Efendi hakkında şunları söyler: “Hacı Muhammed Hazmî Efendi, zamanımızda yetişen büyük din âlimlerinden, âbid, zâhid, müttakî, fâzıl, şâir ve şahsiyeti itibariyle gayet mütevâzı, âli-cenâb, hoşsohbet bir zât idi.”

Bu kıymetli mutasavvıfın önemli tasavvufî eserleri vefâtından sonra zâyî olmuştur. Bu çalışma vesilesiyle, Hazmî Efendi'yi tanımış kimselerden, talebelerinden, o dönemin süreli yayınlarından, çeşitli yazılı kaynaklardan olmak üzere bir hayli şiirinin bir araya getirilmiş olmasının önemli olduğu kanaatindeyiz.

Tasavvuf, tarikatlar ve tekkeler her ne kadar 1925 yılında yasaklanarak toplum hayatının dışında bırakılmışsa da, insanların bu müesseselere ilgisi pek azalmamıştır. Bu hassas geçiş döneminde İstanbul'da şeyhlik yapmış olan Hazmî Efendi örneği üzerinden, yasaklamalar döneminde ehl-i tasavvufun neler yaptığı, işlevsiz kalan tekkelere ve şeyhlerine ne olduğu, ihvânlarının neler yaptığı konularına dair de bir izlenim edinilmiştir.

EKLER

EK 1: KİŞİ FOTOĞRAFLARI

EK 2: MEKÂN FOTOĞRAFLARI

EK 3: ARŞİV BELGELERİ

EK 4: ESERLERİNİN MÜELLİF HATLI NÜSHALARI

EK 5: TERCÜMELERİ